

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

GÜZİDE FİLİZ TUZCU

TERAKKİPERVER CUMHURİYET FİRKASI

TARİH ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ANTALYA, 2006

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

GÜZİDE FİLİZ TUZCU

TERAKKİPERVER CUMHURİYET FİRKASI

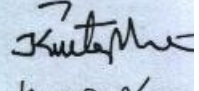
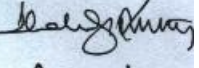
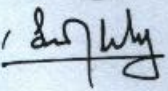
Danışman
Yrd. Doç. Dr. Haluk Kortel

TARİH ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

ANTALYA, 2006

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

Bu çalışma, jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalı Programı Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof.Dr. İSRAFİL KURTÇEPHE
Üye (Danışmanı) : Yrd. Doç. Dr. HALUK KORTAL
Üye : Yrd. Doç. Dr. ŞENO KANTARCI
Üye :
Üye :

Onay : Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

.... /... / 200..

Prof.Dr. Nevzat ÇEVİK
Müdür

.....

İ Ç İ N D E K İ L E R

Önsöz

Giriş.....1 - 28

I. Bölüm

Meclis'te Gelişmeler: Bölünme – I. ve II. Grubun Ortaya Çıkışı.....29 - 39

II. Bölüm

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası [17 Kasım 1924 – 3 Haziran 1925]

A. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Kuruluşu.....40 - 44

B. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Kurucuları.....44 - 49

C. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Programı.....50 - 58

D. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Örgütlenmesi.....58 - 61

E. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın İzlediği Politika.....61 - 63

F. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Şeyh Sait İsyanı İle

İlgisi ve Kapatılması.....64 - 67

G. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Kapatılmasına Neden

Olan Şeyh Sait İsyanı'nın İç Yüzü.....68

i) İsyancıların Yayınladığı Beyanname.....68 - 70

ii)Takrir-i Sükûn Yasası.....70 - 75

Sonuç.....76 - 85

Kaynakça

Ekler

EK - 1 Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Başvuru Dilekçesi

EK - 2 Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Beyannâmesi

EK - 3 Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasına Dahil Olan Mebuslar

EK - 4 Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Programı

EK - 5 Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Nizamnâmesi

EK - 6 575 Sayılı ve 4. 3. 1341 (1925) Tarihli Takrir-i Sükûn Yasası

EK - 7 Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının Kapatılmasına Dair Heyet-i Vekile (Bakanlar Kurulu) Kararı

Belgeler

Belge No : 1 - Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının bütün şube ve merkezlerinin ilgili hükümet memurları tarafından engellenmesi hakkında İcra Vekilleri Heyetinin 3 Haziran 1341 tarihli toplantısında alınan kararın aynen Cumhuriyet Halk Fırkası Başkanlığı'na gönderilmesine ilişkin belge.

Belge No : 2 - Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının bütün şube ve merkezlerinin ilgili hükümet memurları tarafından engellenmesi hakkında İcra Vekilleri Heyetinin 3 Haziran 1341 tarihli toplantısında alınan kararın aynen Şark İstiklâl Mahkemesi Başkanlığı'na gönderilmesine ilişkin belge.

Belge No : 3 - Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının bütün şube ve merkezlerinin ilgili hükümet memurları tarafından engellenmesi hakkında İcra Vekilleri Heyetinin 3 Haziran 1341 tarihli toplantısında alınan kararın aynen Dahiliye Vekaleti, Erkan-ı Harbiye Vekaleti, Müdafaa-i Milliye Vekaleti, Hariciye Vekaleti, Ankara İstiklâl Mahkemesi Başkanlığı'na gönderilmesine ilişkin belge.

Belge No : 4 - Ankara İstiklâl Mahkemesi tarafından Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası hakkında yürütülen muhakemeye dair belge.

Belge No : 5 - Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasından gönderilen Ahmet Efendi hakkında yapılan tahkikata dair belge.

Belge No : 6 - Ankara İstiklâl Mahkemesi tarafından yürütülen takibat ve muhakemat esnasında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının propagandasında “*efkar ve itikadat-ı diniyeye hürmetkâr olmak*” esasını tuttuğuna ilişkin mahkeme belgesi.

Belge No : 7 – Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının İstanbul ilindeki teşkilatına dair belge.

Ö Z E T

Bu araştırmada, Cumhuriyet tarihinin ilk muhalefet fırkası olma özelliğine sahip olan “*Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*” ele alınmıştır. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın kuruluşundan önceki ve sonraki dönemlerin siyasi, iktisadi, sosyal şartları dikkate alınarak, fırkanın neden, nasıl ve kimler tarafından kurulmuş olduğu, kurucularının görüşleri, nihai hedefleri, cumhuriyete inançlarında samimi olup, olmadıkları belirlenmeye çalışılmıştır.

Bu hususları belirlememizde, fırkanın programı, nizamnâmesi, kurucularının, düşünce ve tavırlarını yansıtan, “TBMM Zabıt Ceridelerinde” yer alan söylevleri, eleştirileri, tezkireleri bize yol gösterici olmuştur. Ayrıca Cumhuriyete giden süreçte, Cumhuriyet’in ilânında ve sonrasında, yapmış olduğu köklü devrimlerle, ülke kaderini belirleyen Mustafa Kemal Atatürk’ün, tarihi gerçekleştiren ve yazan bir devlet adamı, bir komutan olarak kaleme almış olduğu “Nutuk” adlı eseri de, bu fırkanın kurucuları ve siyasi kimlikleri hakkında bize ışık tutmuştur.

Fırkanın, Kazım Karabekir Paşa, Rauf Bey (Orbay), Refet Bey (Bele), Ali Fuat Bey (Cebesoy), Doktor Adnan (Adıvar) gibi ünlü kurucularının “saltanat ve hilâfet” yanlısı tavırları, Cumhuriyet Halk Fırkası iktidarından farklı görüşleri yansıtan fırka programları, bilhassa “fırka dini düşünce ve inanca saygılıdır” diyen, en çok tartışma yaratan altıncı maddesi, fırka kurulduktan kısa bir süre sonra, ülke içinde eski şeriat düzeninden, hilâfetten yana olan kişileri, cumhuriyet rejimine karşı olanları cesaretlendirmiş ve Cumhuriyet karşıtı önemli bir isyan olan “Şeyh Sait İsyanı” patlak vermiştir.

Gittikçe genişleyen ve tehlike arz eden bu isyanla birlikte, isyanı bastırabilmek ve ülkede huzuru, düzeni, emniyeti sağlayabilmek üzere, iktidar olağanüstü önlemler almak zorunda kalmış, o döneme damgasını vuran ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın da kapatılmasına vesile olan "Takrir-i Sükûn Yasası'nın" çıkartılması zorunlu olmuştur. Bu yasanın uygulanabilmesi için "İstiklâl Mahkemeleri" kurulmuş, isyancılar ve bu isyanda rolü olanlar yargılanmış ve cezalandırılmışlardır. Fırka'nın isyanla ilgisi görülen üyeleri de sorgulanmış ve suçu sabit olanlar cezalandırılmıştır. İstiklâl Mahkemelerinin fırka ile ilgili tespitleri iktidara ve meclise bildirilmiştir. Cumhuriyet rejimi yerine oturmadan, halk tarafından anlaşılmadan ve daha bir çok iç ve dış tehlike mevcutken, kısacası zaman ve zemin şartları müsait olmadan kurulan bu ilk muhalefet fırkası, genç cumhuriyete zarar verdiği gerekçesi ile 3 Haziran 1341 (1925) tarihinde, Bakanlar Kurulu Kararı ile kapatılmıştır.

S U M M A R Y

This study examines the first opposition party "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (Progressive Republican Party)" which was established within the history of the Turkish Republic. The study, by taking into consideration the political, economical and social circumstances of the specific periods before and after the announcement of the Turkish Republic, tried to designate, whom had established this opposition party, what were their political views, what were their utmost goals, whether they had sincere beliefs regarding republican regime.

In order to designate these matters, we benefitted from the party's programme, party's organization regulations and founders speeches, criticism regarding the republican government which were officially recorded within the Turkish Grand National Assembly Minutes. Aside from these sources, within the process which led to realization of the republic, Mustafa Kemal Atatürk's book, called "Nutuk" was quite beneficial in terms of presenting and enlightening all the events which took place during this period. As a statesman, a military commander and an engineer of the Turkish Republic, he played a major leading role with both the announcement of the Turkish Republic and realization of the radical reforms which changed the destiny of the country. As a man who created history and wrote it, his interpretation of events and political people are very important source of information.

The opposition party had famous founders such as General Kazım Karabekir, Sir Rauf (Orbay), Sir Refet (Bele), Sir Ali Fuat (Cebesoy), Doctor Adnan (Adivar) and they all shared the similar political view which favoured “sultanic and caliphatic rule (monarchy)”. Also their party programme reflected different views as opposed to the secular government. Especially the sixth item of the programme which stated that “the party is respectful towards religious thoughts and expressions” created great turbulence among republicans. Shortly after the establishment of the opposition party, all the people and groups whom favoured the old monastic regime and sharia (rule by Islamic Laws) were encouraged and this activated some of them to uphold an anti - republican riot which was called “ Dervish Sait Riot”.

With the expansion of this riot, country was faced with great danger and in order for the government to eliminate this riot and provide peace, safety and order in the country, it had to take extraordinary measures. Among these measures, one of them was the law which characterized that era was “Takrir-i Sükûn Yasası (Law To Secure Safety and Peace)”. This Law also played a role in closing down the opposition party. In order to implement this particular law, Independence Courts were established and people who had participated in this riot were tried and punished. The determinations of these courts were reported to the present government and The National Assembly..

In conclusion, it was noted that before the new republican regime had a chance to settle down and be understood by the public, an opposition party was established by famous leaders whom were known to be conservative and anti- republican. In another words, the Progressive Republican Party was established when time and present circumstances were not feasible for an opposition party. The Council Of Ministers, after examining and evaluating all the data regarding the opposition party, mainly court decisions, they agreed to close down the party on 3’th day of June 1341 (1925), on the grounds that it had damaging effects on the new Republican regime.

ÖNSÖZ

Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde, İstiklâl Savaşı ile bağımsızlığını kazanmış olan Türk Milleti, “kendi iradesinin esas alındığı” yeni idarî bir rejime ve yeni bir “Türk Devleti’ne” kavuşmuştur. Türkiye Cumhuriyet’i adı verilen bu devletin kurulabilmesi ve yaşatılabilmesi, Cumhuriyetçilerin, inançlı, kararlı, cesur atılımları ve mücadeleleri ile mümkün olabilmiştir. Cumhuriyetçilerin karşılaştıkları engeller ve zorluklar, sadece I. Dünya Savaşından yenik çıkmış, maddi, manevî büyük kayıplar vermiş, yanmış, yıkılmış bir ülkenin içinde bulunduğu olağanüstü zor şartlardan kaynaklanmamıştır. Cumhuriyet kurulduktan sonra, başta Cumhuriyet’in kurucusu ve mimarı olan Mustafa Kemal olmak üzere, tüm Cumhuriyetçileri asıl uğraştıran, zor durumda bırakan, birlik ve beraberliğe en çok ihtiyaç duyulan kritik bir zaman diliminde, Meclis içinde muhalif mebuslarca açılan muhalefet cephesi ve bunun neden olduğu bölünme olmuştur. Bizim de üzerinde önemle duracağımız konuların başında bu husus gelmektedir.

Söz konusu bu mebuslar Mustafa Kemal’in düşüncelerine ve onun Türk Milleti için belirlemiş olduğu hedeflere, en başından, İstiklâl Savaşı döneminde tertiplenen “Erzurum ve Sivas Kongreleri’nden” itibaren katılmamışlardır. Yine bu kişiler, Cumhuriyet’in ilanı ile de tepkilerini açıkça dile getirmişler ve Mustafa Kemal’in reformlarını, Cumhuriyet Halk Fırkası iktidarını sürekli eleştirmişlerdir. Nihayet muhalif mebuslar, muhalefet faaliyetlerini resmî bir zemine taşımak amacı ile, Cumhuriyet ilân edildikten bir yıl kadar

sonra, Cumhuriyet'in ilk muhalefet partisi olan "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı" kurmuşlardır. Fırkanın kurucuları, başta fırka reisi Kazım Karabekir Paşa olmak üzere, Rauf Bey (Orbay), Refet Bey (Bele), Ali Fuat Bey (Cebesoy) ve diğerleri, hem Mustafa Kemal'in yakın silah arkadaşları, hem de İstiklâl Savaşı'nın önde gelen, ünlü komutanları ve devlet adamlarıdır. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı incelemeye değer kılan en önemli husus, bu özelliğinden kaynaklanmaktadır.

O günkü olağanüstü şartların hüküm sürdüğü bir dönemde, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurucularının şöhretleri, düşünceleri ve Türk Milleti üzerindeki nüfuzları, bu firkaya Cumhuriyet tarihinde önemli bir yer vermektedir. Fırkayı iyi tanımak, programlarını, hedeflerini ve toplum üzerinde oluşturmuş oldukları etkileri doğru analiz edebilmek, hem onun kurulmuş olduğu dönemin siyasî olaylarına, hem de daha sonraki yıllarda gelişen siyasî olaylara ve firkalara da ışık tutacaktır. Bu ışık, bilhassa siyasette, görünenlerin arkasında yatabilen farklı gerçekleri de aydınlatmış olacaktır. Bizim de amacımız, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın görüntüsünün ardında kalan gerçekleri açığa çıkarmak ve bu fırkanın gerçekten ne amaçla kurulduğunu, kurucularının "Cumhuriyetçilik iddialarında" samimî olup olmadıklarını ve genç Cumhuriyet rejimine ne gibi etkileri olduğunu incelemek olmuştur.

Araştırmalarımda birçok eserden faydalanmış bulunuyorum. Bunların en başında, Cumhuriyet tarihini anlayabilmemizde bizlere rehberlik edecek olan temel eser, elbette Cumhuriyet'i planlayan, onu ilân eden ve hayata geçiren Mustafa Kemal Atatürk'ün kaleme almış olduğu "Nutuk" adlı eseridir. Bu eser hayatî bir öneme sahiptir; çünkü bu eser, Cumhuriyet tarihini yaratan, bizzat yaşayan ve yazan kişiye aittir. İkinci önemli kaynak ise, o dönemlerin, canlı tanıkları olan "Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli ve Açık Zabıtları'dır". Bu zabıtları okurken, Meclis içinde tüm konuşmalara, tartışmalara, geçen olaylara tanık olmak ve o dönemler hakkında bilgilenmek mümkün olabilmektedir. Bilhassa Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası önde gelenlerinin söylevleri, Cumhuriyet Halk Fırkası iktidarına yöneltmiş oldukları eleştirileri, vermiş oldukları takrirler, onların gerçek düşünce ve amaçlarını yansıtmaları bakımından son derece aydınlatıcı olmuştur.

Ayrıca yararlanmış olduğum diğer kaynakları şöyledir: Akdeniz Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, Akdeniz Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Kütüphanesi, Antalya Tekelioğlu İl Halk Kütüphanesi ve Ankara Milli Kütüphanesi'nde bulunan eserlerden, ansiklopedilerden, arşivlerindeki eski gazete ve dergilerden, bilhassa Türk Tarih Kurumu'nun yayınlamış olduğu çeşitli eserlerden ve kendi kütüphanemde bulunan, konu ile ilgili kitaplardan da faydalanmış bulunuyorum.

Ankara’da bulunan Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğüne bağlı “Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı’ndan” da az sayıda belge edinmem mümkün olmuştur.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası konulu “Yüksek Lisans Tezimi” hazırlama sürecinde benden yardımlarını esirgemeyen danışman hocam Sayın Yrd. Doç. Dr. Haluk Kortel’e ve Tarih Bölümü Başkanı Hocam Sayın Profesör Dr. İsrail Kurtcephe’ye, öğrencileri için ayırmış olduğu kıymetli zamanına, çok değerli yardımlarına, katkılarına ve yol göstericiliğine sonsuz minnet ve teşekkürlerimi sunarım.

Güzide Filiz Tuzcu
Antalya 2006

GİRİŞ

16. yüzyılın sonlarına doğru eski gücünü yitirmeye başlayan Osmanlı İmparatorluğu daha sonraki süreçte de kendini yenileyecek ve kuvvetlendirecek reformları yapamadığı için güç kaybetmeye devam etmiştir. İmparatorluğun, Divan-ı Hümayûn başta olmak üzere, klasik dönemden kalma merkezî yönetim organları, varlığını sürdürmekle birlikte fonksiyonel olmaktan uzaklaşmış, merkezî otorite, özellikle eyalet yönetiminde gücünü kaybetmiş, âyan ve derebeyler bölgesel güçler olarak varlıklarını sürdürmeye başlamışlardır.¹ Piramit tarzı bir yönetim anlayışının en üst kademesinden başlayarak, en alt kademelerine kadar bir gerileme ve bozulma meydana gelmiştir. Devlet görevleri rüşvetle satılmaya başlanmış, devletin temeli sayılan tımar ve zeametler sarayın harem dairesinde âdeta ihaleye çıkarılmış, taşrada âyanların halkın rızasıyla seçilmesine son verilip, âyanlık rüşvetle gerçekleşir olmuş, artık bütün görevler liyakata göre değil, rüşvete göre verilerek, devletin en üst kademelerinde başlayan bu alış-veriş en küçük memuriyete kadar inmiştir; Osmanlı Devleti’nin toplum ve idarî yapısındaki çözümlerin, çürümelerin önemli nedenlerinden biri de bu yolsuzluklardan kaynaklanmıştır.² Osmanlı İmparatorluğu’nu yönetenler, onları güçlü kılan eski âdet ve değer yargılarını muhafaza ederek, çağın

¹ Mehmet Seyittanlioğlu, **Yenileşme Dönemi Osmanlı Devlet Teşkilatı**, Türkler Ansiklopedisi Cilt 13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 561-562.

² Emine Yeniterzi, **Divan Şiirinde Osmanlı Devletindeki Sosyal, Ahlaki ve İktisadi Çözülmenin Akisleri**, Uluslararası Kuruluşunun 700. Yıl Dönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi 7-9 Nisan 1999, Selçuk Üniversitesi, Konya, 1999, s. 362, 366.

gereklerine göre değişim sağlayamamışlardır. Oysa ki Avrupa devletleri bu dönemde büyük bir değişim sürecine girmişler ve hayatın her alanında sürekli kendilerini yenilemişlerdir; teknolojik buluşlarla, deniz aşırı keşiflerle, edinmiş oldukları sömürgelerle tüm dünyaya yayılmışlar, Amerika, Afrika, Asya kıtalarından elde ettikleri altın, gümüş ve diğer hammaddelerle büyük servetler edinip, güçlenmişlerdir. Osmanlı devleti gerilerken, onlar hep ilerlemişlerdir. Bu durumdan istifade etmek isteyen Avrupa devletleri, uygulamış oldukları siyasî ve iktisadî baskı politikaları ile karşı karşıya bıraktıkları Osmanlı İmparatorluğu’nu bir parçalanma ve çöküş dönemine sürüklemişlerdir.

Bilhassa 1789 Fransız Devrimi’nden sonra ortaya çıkan ve hızla yayılan milliyetçilik, özgürlük, eşitlik, insan hakları ve ulusal egemenlik gibi kavramlar Osmanlı İmparatorluğu’nun çöküş ve parçalanma sürecini daha da hızlandırmıştır. Osmanlı Devleti’nin yönetimi altında olan Balkan ulusları, milliyetçilik akımlarının etkisi ve İngiltere, Fransa ve Rusya gibi güçlü devletlerin kışkırtmaları ile Osmanlı yönetimine karşı

2

ayaklanmaya ve birer birer bağımsızlıklarını almaya başlamışlardır.³ Diğer taraftan Fransız Devrimi’nden sonra hızla yayılan yeni fikir akımları birçok ülke aydınını etkilemiş olduğu gibi Osmanlı aydınlarını da etkilemiş ve o güne kadar telâffuz edilemeyen siyasî fikirlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Fransız Devrimi’nin getirmiş olduğu en önemli siyasî gelişme “yöneten ve yönetilen” arasında var olagelen hukuk düzeninde yepyeni bir çığır açmış olmasıdır; devrimden sonra hükümdarların, kutsal bir hak olarak, kayıtsız – şartsız, kabul ettirmiş oldukları iktidarları sorgulanmaya başlanmıştır. Bilindiği gibi devrimden önce Avrupa’da yürürlükte olan siyasal rejim mutlak monarşiydi; kral, kaynağını ilahî hukuktan alan mutlak haklarını, yalnızca asiller ve kilise ile işbirliği yaparak tek elden kullanıyor, halkı yönetime karıştırmıyordu.⁴ Osmanlı İmparatorluğu’nda da buna benzer bir siyasal iktidar var olagelmiştir; Osmanlı padişahları da mutlak egemenlik haklarını her devirde muhafaza etmişler ve dinî otorite sayılan ulemanın desteği ile yönetimi yüzyıllarca tekellerinde tutmuşlardır. Padişahlar, ulemanın başı olan şeyhülislamlardan almış oldukları fetvalarla* şahsî iktidarlarına, kararlarına ve uygulamalarına dinî meşruluk kazandırmışlardır. Bu nedenle Bülent Tanör’e göre “*Geleneksel devlet sisteminin iyi işlenmesi, yüzyıllardan beri “Padişah – Ulema – Yeniçeri” arasındaki uyuma bağlı kalmıştır; gerileme ve çöküş döneminde ise bu unsurların her biri yozlaşma ve*

³ A. Haluk Ülman, **Birinci Dünya Savaşına Giden Yol ve Savaş**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1973, s. 53.

⁴ A.g.e., s. 7.

* En yetkili din bilgini ve en yüksek derecede müftü sayılan şeyhülislamların önde gelen işleri kendilerine yöneltilen dini ve hukuki konularda görüş bildirmelerine *fetva* denilmektedir. Fetva *şeriata* uygunluğu göstermiştir.

soysuzlaşma süreci içine girmişlerdir."⁵ 16. yüzyıla kadar kendi içinde tutarlığını muhafaza etmiş olan geleneksel devlet sistemi, bu yüzyıldan sonra sarsılmaya başlayarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik açıdan gerileme ve çöküşüne, sosyal açıdan da dağılmasına ve anarşik bir düzenin ortaya çıkmasına yol açmıştır.⁶

Fransız Devrimi'nden sonra meydana çıkan söz konusu değişimler, önce Avrupa ülkelerinde gerçekleşmiştir; teknolojik gelişmeler, tarımda üretim artışı, sömürgelerden elde edilmiş olan çeşitli hammaddeler ve endüstri devrimi ile birlikte İngiltere ve Fransa gibi ülkelerde değişen iktisadî dengeler, maddî bir güce ve birikime ulaşan orta sınıfı güçlendirmiş ve onları üretici konumunda olan halkla birleştirerek "yönetimde söz sahibi olma taleplerini" yüksek sesle gündeme getirmelerine olanak tanımıştır. Söz konusu bu

3

talepler, o güne kadar kralın, hükümdarın, padişahın elinde bulundurduğu mutlak iktidarlarını derinden sarsmaya başlamıştır. Tüm dünyayı etkileyen bu gelişmelerle birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nda da bir takım siyasî değişimler artık kaçınılmaz olmuştur. Fransız Devrimi'nin modern ve özgürlükçü akımlarının başladığı bir sırada tahta çıkan Sultan III. Selim de çağın gerektirdiği yeniliklere ayak uydurabilmek ve ülkesini kalkındırabilmek üzere "Nizâm-ı Cedid" adını verdiği, askerî ağırlıklı genel kapsamlı reformlarını başlatmıştır.⁷ Zaten Osmanlı İmparatorluğu'nun geri kaldığı ve durakladığı III. Selim'in iktidar döneminde (1789 – 1807) anlaşılmış, çıkış yolu ve çareler aranmaya başlanmıştır; ancak Osmanlı'nın geri kaldığı konusunda genel bir ittifak olduğu halde, çareler bahsine gelince, resmî veya sivil çevrelerde açık ve net bir fikir üzerinde anlaşma olmamıştır.⁸ Hatta söz konusu fikir ayrılıkları ve çatışmalar ileri safhalarda, I. Meşrutiyet'te, II. Meşrutiyet'te, İstiklâl Savaşı sırasında toplanan Millî Kongrelerde ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında da kendini açıkça göstermiştir.

III. Selim, Nizam-ı Cedid programını uygularken ülke içinde ve dışında pek çok sorun ve güçlü bir muhalefetle uğraşmak zorunda kalmıştır. Ülke içinde yeniçeri ocağı, ulema, bir kısım devlet adamları ve taşrada âyan, memnunsuzluk göstermişlerdir. III. Selim tüm iyi niyetine rağmen başarılı olamamış ve onun ülkesini modernize etmek üzere girişmiş olduğu teşebbüsleri canına mal olmuştur. Onun başarısızlığının nedenleri ileri

⁵ Bülent Tanör, **Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış**, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi Cilt 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 10.

⁶ **A.g.e.**, s. 10.

⁷ Mehmet Seyittanloğlu, **Yenileşme Dönemi Osmanlı Devlet Teşkilatı**, **a.g.m.**, s. 562.

⁸ Bayram Kodaman, **II. Meşrutiyet Dönemi (1908 – 1914)**, Türkler Ansiklopedisi Cilt 13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 168.

dönemlere ışık tutacağı için oldukça önemlidir. Başarısızlığın birinci nedeni, eski düzenin işlevliğini yitirmiş müesseselerini tamamen ortadan kaldırılmayarak, eskilerin yanında yeni müesseselerin kurulmuş olmasıdır. Bu durum eski ile yeni arasında sürekli çatışmalara ve rekabetlere sebep olmuş ve böylece ön görülen reformların hayata geçirilmesi oldukça zorlaşmıştır. İkinci neden, “tepeden inme reformların” halk tarafından anlaşılammış, benimsenmemiş ve desteklenmemiş olmasıdır. Üçüncü neden ise, eski düzen taraftarı olan yeniçerilerin, ulema ve devlet adamlarının reformlara muhalefet ederek, halkı bu doğrultuda yönlendirmiş olmalarıdır. Bunlara, reformların yürütülebilmesi amacı ile alınmış olan mali önlemler ve yeni vergilerin genelde hoşnutsuzluk ve muhalefet yaratması eklenebilir. Tüm bunların sonunda 1807 yılında muhalefet doruğa çıkmış ve Kabakçı Mustafa'nın öncülüğünde başlatılan bir ayaklanma sonucunda III. Selim tahttan indirilmiş ve öldürülmüştür. Ancak ondan iki önemli miras kalmıştır. Birincisi, askerî yeniliklerin

4

Batı'ya dönük bir asker-aydın tipi yaratması ; ikincisi, diplomatik alanda yine Batı'ya dönük liberal ve reformist bir aydın grubunu ortaya çıkarmasıdır.⁹

III. Selim'in tahttan indirilip, öldürülmesinden sonra, yerine IV. Mustafa'nın geçirilmesiyle beraber ülkede yoğun bir kaos yaşanmaya başlanmıştır. Ancak bu yeni yönetimden memnun olmayanlar da vardı. Bunların başında gelen Rusçuk Âyanı Alemdar Mustafa Paşa'nın İstanbul'a yürüyüp, başkentte hakim olması ve ayaklanmayı bastırmasıyla da yeni bir dönem başlamıştır. Yeni hakim güç, IV. Mustafa'yı tahttan indirip, II. Mahmut'u padişah yapmış ve Alemdar Mustafa Paşa da sadrazam olmuştur. II. Mahmut dönemi (1808 – 1839), modern Osmanlı idaresinin kurulmaya başlandığı dönem olmuştur. Alemdar Mustafa Paşa devletin otoritesini İstanbul'da tekrar kurmuş ancak merkezî otorite taşrada etkisiz kalmıştır; Rumeli ve Anadolu âyanları âdetâ bağımsız idareler kurmuşlar ve merkezin otoritesini tanımamaya başlamışlardı. Alemdar Mustafa Paşa, merkezî otoriteyi taşrada hakim kılabilmek için Rumeli ve Anadolu âyanlarını İstanbul'a davet etmiş ve kendi başkanlığında, bir tarafta âyanlar ve hanedanlar, diğer tarafta devlet ileri gelenleri, ulema, askerî liderlerle birlikte bir toplantı düzenleyerek “Meşveret-i Amme” gerçekleşmiş ve bundan “Sened-i İttifak” adlı bir belge doğmuştur. Bu belge daha sonra II. Mahmut tarafından istenmeyerek de olsa onaylanmıştır. Aslında kimi tarihçilere göre Alemdar Mustafa Paşa'nın sadrazamlığı ve “Sened-i İttifak'ın” imzalanması (7 Ekim 1808) 17. ve 18. yüzyıllar boyunca güçlenen âyan ve derebeylerin dayatması ile, güçleri en üst noktaya ulaşmıştır. Kimilerine göre de askerî yenilikler için

⁹ Bülent Tanör, **a.g.m.**, s. 12.

zaman kazanmak ve âyanı geçici olarak tatmin etmek için merkezin düşünmüş olduğu bir formül olarak yorumlanmıştır. Bu belgenin önemi şuradan gelmektedir; Belge ile âyan, hükümdarın egemenliğini tanımıştır, biat ve bağlılığını teyit etmiştir, hükümdar da, âyanın eyalet yönetimindeki varlığını ve iktidarını kabul etmiştir; anayasal tarihimiz bakımından bir ilk olan “*Sened-i İttifak*”, padişahın daha adil ve eşit vergi yönetimini vaat ederek iktidarına ilk kez bir sınırlama getirmiş izlenimini vermiştir.¹⁰ Ancak unutulmamalıdır ki, bu belgenin hukukî – cezaî yaptırımı yoktur, sadece ahlakî ve dinî yönü vardır ve tarafların karşılıklı vaatleri söz konusu olmuştur. Yine de bu belge, taşrada yaşayan güçlerin merkezi yönetime bir yaptırımı ve ilk kez “yönetimde söz hakkı” talep etmeleri olarak yorumlanabilir. II. Mahmut, iktidarını tamamen sağlamlaştırdıktan sonra, mutlak iktidardan istemeyerek vermiş olduğu bir taviz olarak nitelendirdiği bu belgeyi düzenleyenleri saf

5

dışı bırakmıştır. Belge, Alemdar Mustafa Paşa'nın tasfiyesi ve devlet merkezinde âyan etkisinin kırılması ile hükümsüz bir duruma düşmüş ve unutulmuştur.

II. Mahmut dönemi Osmanlı Devleti'nde siyasî, askerî, idarî alanda önemli reformların gerçekleştirilip modern devlet yolunda ilk adımların atıldığı bir aşama olmuştur. Padişah, saltanatının ilk yıllarını otoritesini sağlamlaştırmak ve yapacağı yeniliklere engel olabilecek başta yeniçeri ocağı gibi güçleri ortadan kaldırmak üzere hazırlık yapmıştır. Nitekim uygun fırsatı 1826 yılında bulmuş ve yeniçeri ocağını ortadan kaldırmıştır. Padişah bu tarihten başlayarak, 1839 yılında ölümüne kadar geçen sürede, askerî ve idarî reformlarını başarı ile uygulamıştır. Tarihte önemli bir yeri olan ünlü “*Tanzimat Fermanı*” da II. Mahmut zamanında hazırlanmış ve onun başlatmış olduğu bu süreç içinde, ondan sonra tahta çıkan Abdülmecit tarafından ilan edilerek yeniliklere devam edilmiştir. II. Mahmut'un 1838 tarihinde kurmuş olduğu, bir çok yetki ile donatılmış olan Meclis-i Vâlâyı Ahkâm-ı Adliye, kısacası Meclis-i Vâlâ ve her alanda reformları yürütecek olan uzman meclislerin kurulması ve hayata geçirilmesi kayda değer gelişmelerdir. Ayrıca 3 Kasım 1839 tarihli Gülhane Hatt-ı Hümayunû olarak tarihe geçen önemli belge “Tanzimat Dönemi” diye bilinen bir dönemi açmış ve o güne kadar hiç gündeme getirilmemiş olan bir takım kişisel hak ve özgürlükler dile getirilmiş ve zamanla devletin idarî yapısında önemli gelişmeler sağlanmıştır. II. Mahmut'un halefleri olan Abdülmecit ve Abdülaziz, onun arkasından, onun hedeflediği yolda ilerlemişler ve reformlar 4 Mart 1868 tarihinde Şûra-yı Devlet'in kuruluşu ile somut bir ifadeye kavuşmuştur. Böylece diyebiliriz ki, 1839 – 1876 dönemi devlette yasama, yürütme ve

¹⁰ Mehmet Seyittanlioğlu, a.g.m, s. 563.

yargı güçlerinin ayrılmaya başladığı ve modern bir devlet yönetimine doğru yol alınan bir dönem olmuştur.

Ancak Tanzimat reformlarının iki farklı özelliği dikkat çekmektedir, birincisi, reformların padişahıtan değil, sayıca az, ancak oldukça etkili olan Mustafa Reşit Paşa, Ali Paşa ve Fuat Paşa gibi devlet adamlarından gelmiş ve onların eli ile yürütülmüş olmalarıdır. Bülent Tanör “*Tanzimat döneminin, bu paşaların siyasî ve fizikî ömürleri ile sınırlı kaldığı söylenebilir*”¹¹ demektedir. İkinci dikkat çeken özelliği ise, Tanzimat reformları, Osmanlı bünyesinden doğup gelişen ülkenin ihtiyaçlarına yönelik yenilikler olmamıştır; dış güçlerin etkileri ve baskıları ile ortaya çıkmışlardır. Taner Timur “Tanzimat” ile ilgili şöyle bir yorum getirmiştir; “*Tanzimat modeli Osmanlı devlet adam-*

6

larının ve aydınlarının kendi toplumlarındaki gerçek koşullardan hareket ederek geliştirmiş oldukları bir model değildir, daha ziyade Batılı devletlerin Osmanlılara empoze etmiş oldukları eylemler bütünü içinde değerlendirilmelidir.”¹² Sultana ve Osmanlı Hanedanına sadık olmaya devam eden Tanzimatçı devlet adamları “*Tanzimat Dönemi*” olarak bilinen reformlar sürecinde, ülkeye Batılı fikirler getirmişler ve Avrupa’yı kendileri için bir model ve esin kaynağı olarak görmüşlerdir.¹³ Esasında reformlar, Avrupa kaynaklı olup, Avrupa devletlerinin teşviki ile, kendi soydaşları ve dindaşları olan azınlıklara haklar vermek, onları desteklemek ve azınlıklar bahanesi ile Osmanlı Devleti’nin iç işlerine karışmak niyeti ile Avrupalı uzman ve danışmanların rehberliğinde, Müslüman bir ülkeye zorla kabul ettirilmiş yeniliklerdir.¹⁴

Tanzimat Fermanı ile yabancı azınlıklara tanınan hakların yetersiz oluşundan ve verilen sözlerin gerçekleşmemesinden şikayetçi olan bazı Batılı devletler, 1856 yılında Paris Konferansı öncesinde, Osmanlı İmparatorluğu’nu Rusya’nın müdahalelerine, saldırılarına karşı korumanın ve Avrupa devletler topluluğuna kabulün bedeli olarak yeni isteklerde bulunmuşlar ve Hıristiyan azınlıklara daha geniş kapsamlı haklar tanınmasını talep etmişlerdir. Böylece Avrupa devletlerinin baskısı doğrultusunda 18 Şubat 1856 tarihli “*Islahat Fermanı*” düzenlenmiştir. Islahat Fermanı, Tanzimat Fermanı’nda yer alan yabancılarla ilgili hakları daha da sağlamlaştırırken, ek olarak, siyasî ve ekonomik haklar ilave edilmiştir. Islahat Fermanı ile birlikte gayrimüslimlere, bütün devlet memurluklarına

¹¹ Bülent Tanör, **a.g.m.**, s. 13.

¹² Taner Timur, **Osmanlı Çalışmaları**, İmge Kitabevi, Ankara, 1998, s. 86.

¹³ Feroz Ahmad, **Modern Türkiye’nin Oluşumu**, Doruk Yayınları, Ankara, 2002, s. 40.

¹⁴ Bernard Lewis, **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2000, s. 127.

atanabilmek, eyalet meclislerine girebilmek, kendi meclislerini kurabilmek ve Meclis-i Vâlâ'da temsil edilebilmek gibi kamusal ve siyasi haklar tanınmıştır. Siyasî haklara ek olarak, azınlıklara ekonomik hak ve kolaylıklar da tanınmıştır. Daha sonra da yabancılara toprak edinme imkanı verilmiştir. Ancak Avrupalı devletler tüm bu tavizlere rağmen yine de hoşnut olmamışlardır. Söz konusu tavizlerle daha da güçlenen azınlıklar - gayrimüslimler her bakımdan daha avantajlı bir konuma gelmişlerdir. Ayrıca gayrimüslimlere verilen bu haklar, yabancı devletlere rahatça müdahale imkanı sağlamıştır. Bu durum Müslüman halkı rahatsız etmiş ve Islahat Fermanı'na karşı büyük bir tepki oluşmasına neden olmuştur. Hatta gayrimüslimlere çok ileri düzeylere varan hakların tanınması, sadece toplumun büyük bir kısmını değil, Tanzimat döneminin mimarlarından Mustafa Reşit Paşa gibi bir reformcuyu bile rahatsız etmiştir; O, kendi yetiştirmiş olduğu

7

Ali ve Fuat Paşaları hainlikle suçlamış, bu Ferman'ın Osmanlı Devleti'nin istiklâl ve hukukunu tehlikeye sokacağı uyarısını yapmıştır. Mustafa Reşit Paşa'nın söz konusu uyarılarında ne kadar haklı olduğu yabancı devletlerin Osmanlı Devleti'nin iç işlerine yoğun biçimde müdahale etmeye başlamaları ile kendini göstermiştir. Sefaretler en ufak bir memur atamalarına dahi müdahale etmeyi kendilerine hak olarak görmüşlerdir. Hatta II. Abdülhamit dönemine gelindiğinde, büyük Avrupalı devletlerin elçileri Sadrazam tayininde ve azlinde etkin rol oynamışlardır; elçiler doğrudan doğruya padişahla görüşme ve devletlerinin isteklerini bildirme yetkilerine de sahip olmuşlardır.¹⁵

Görüldüğü üzere Tanzimat ve Islahat Fermanları Osmanlı Devleti'ni çöküntüden kurtarıp, kalkındırmak, işlevliğini yitirmiş kurumlarını çağdaşlaştırmak, ordusunu modernize etmek, zamanın gerektirdiği kişisel hak ve özgürlükleri temin etmek ve ülkeyi çöküntüden kurtarmak amacı ile düzenlenmiş ve yürürlüğe konmuş ise de pek başarı sağladıkları söylenemez. Nitekim ülkenin kendi şartları ve ihtiyaçları doğrultusunda yola çıkılmadığı, kurumlar ve kitle desteği sağlanamadığı için büyük devlet adamlarının isimleri ile ayakta duran Tanzimat, Mustafa Reşit Paşa ve onun yetiştirmiş olduğu Ali ve Fuat paşaların ölümü ile birlikte son bulmuştur. Bilhassa 1871 tarihinden sonra Babıali ve sadaret makamını yeniden kendine bağımlı hale getiren Sultan Abdülaziz, sarayın hüküm ve otoritesini yeniden kurmuş ve mutlakiyetçi sisteme geri dönmüştür.¹⁶ Ayrıca Osmanlı Sultanlarının 1535 senesinden beri Avrupalı devletlere tanımış oldukları kapitülasyonlar, Avrupa devletleri lehine yüzyıllarca genişleyerek devam ettiği ve 19.

¹⁵ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, Cilt VIII, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2000, s. 275.

¹⁶ Bülent Tanör, **a.g.m**, s. 17.

yüzyıla gelindiğinde de Osmanlı aleyhine ticarî anlaşmalarla (16 Ağustos 1838 tarihli Ticaret Antlaşması) doruğa çıktığı için Osmanlı ekonomisi daha da kötüye gitmiştir. Böylece Osmanlı Devleti'ni sömürgeleştirme temelleri atılmış ve Batılı güçlerin baskısı ile oluşturulan Tanzimat ve Islahat Fermanları da bu sürecin bir devamı olarak gerçekleşmiştir. Bayram Kodaman bu konuya aydınlık getirmektedir; “*Emperyalist Avrupa 1838 – 1914 yılları arasında uyguladığı dört politika ile Osmanlı İmparatorluğunu önce iflasa sonra bozulmaya, parçalanmaya ve en sonunda yıkılmaya doğru sürüklemiştir; Avrupa'nın uygulmuş olduğu politikalar, 1838 Ticaret Antlaşması ve başlattığı ticaret politikası, 1854 yılında başlatılan borçlandırma politikası, 1880 yılında başlayan yabancı sermaye yatırım politikası ve gayrimüslimleri ve gayr-i Türkleri himaye ve isyan poli-*

8

tikasıdır”.¹⁷ Böylece diyebiliriz ki, “Tanzimat yenilikleri ve kurumları”, Batı kapitalizminin Osmanlı Devleti üzerindeki denetimini kolaylaştırıcı bir işlev görmüştür.

Tanzimat döneminin ekonomik, siyasal ve sosyal başarısızlıklarına eklenen dış müdahaleler ve 1870 yılından sonra beliren keyfî ve baskıcı yönetim, anayasal arayışlara da meşru bir zemin hazırlamıştır. Fransız Devrimi ile başlayan demokratik, özgür fikir akımları, Tanzimat sürecinde canlanan ve gelişen yayın hayatı ile Osmanlı ülkesine girme fırsatı bulmuştur. Bu konuda Şinasi, Namık Kemal, Ali Suavi, Ziya Paşa gibi aydınlar, fikirleri ve yazıları ile bir kamuoyu oluşturmaya muvaffak olmuşlardır. Bu gelişmeler doğrultusunda bilhassa mülkiye ve tıbbiye öğrencileri ile yeni yerli esnaf bir aydınlar grubu oluşturmaya başlamışlardır. Ancak bu grubun belirli bir doktrinleri olmamıştır; pratikte anlaşmış oldukları ortak noktalar, padişahın keyfî – mutlak rejiminin yerine, özgürlükçü, anayasal ve parlamenter bir rejimin getirilmesi olmuştur.¹⁸

Genç Osmanlı aydınları olarak adlandırılan bu grup İstanbul'da, 1865 yılında gizli bir cemiyet kurmuşlar ancak başarısız bir darbe girişiminden sonra, öncüler Avrupa'ya kaçmak zorunda kalmışlardır; bunlar Avrupa'da yeniden örgütlenerek “*Genç Osmanlılar*” adlı bir cemiyet kurmuşlardır. 1871 yılına gelindiğinde meşrutiyetçi mücadelenin başlaması ve hız kazanması bu cemiyet sayesinde mümkün olabilmiştir. Başta Avrupadaki özgür düşünce akımlarından etkilenen Mithat Paşa ve arkadaşları olmak üzere Genç Osmanlı aydınları, padişahın mutlak egemenliğine bir sınır getirmek üzere, Anayasal ve

¹⁷ Bayram Kodaman, **II. Meşrutiyet Dönemi (1908 -1914), a.g.m.,** s. 167.

¹⁸ Bülent Tanör, **a.g.m.,** s. 17.

Parlamente bir yönetim kurulmasını istemişlerdir; Bunun Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan çeşitli uluslara bir “*Osmanlılık*” bilinci sağlayarak, devletin karşılaştığı iç ve dış güçlüklerin giderilmesi konusunda faydalı olacağını savunmuşlardır.¹⁹ Başta Mithat Paşa olmak üzere Genç Osmanlıların temel amaçları, Avrupa'dan esinlendikleri gibi Osmanlı sultanının sınırsız egemenliğine meşrutî bir sınırlama getirmek, anayasal ve parlamente bir rejim ile, ülkeyi modernize etmek ve kalkındırmaktı. Ancak çok önemli bir konuyu göz ardı etmiş oldukları dikkat çekmektedir. Bunlar, Batı'nın nasıl bir tarihî süreçten geçmiş olduğunu, siyasî politikalarını ve kalkınma stratejilerini hesaba katmamışlardır. Batı, 1215 tarihli ilk genel hukuk ve insan hakları belgesi (Magna Carta) ile başlayarak, yeni çağda gelişen Rönesans ve Reform hareketleri ile büyük mesafeler kat etmiştir. Siyasî ve ekonomik gelişmenin sağlanabilmesi ve yeni bir rejimin kalıcı olabilmesi, o ülkenin siyasî

9

ve iktisadî yönden tamamen bağımsız olması ve kendi çıkarları doğrultusunda politikalar üretecek özgürlüğe sahip olmasını gerektirmektedir; Oysaki o dönemde Osmanlı aydınları bu gerçekleri görememişlerdir.²⁰ Yine de Genç Osmanlılar, meşrutiyetçi inançları doğrultusunda ilerlemişler ve 1876 yılında Mithat Paşa, II. Abdülhamit ile anlaşarak onu tahta çıkartmış ve I. Meşrutiyet'in ilanını sağlamıştır. Ancak Meşrutiyetçiler arasında fikir birlik ve beraberliği oluşturulamamıştır; Osmanlı Devleti tarihinde bir ilk olan 1876 Tarihli “*Kanun-ı Esasî'nin* (Anayasanın) hazırlanması sırasında padişahla anlaşma yoluna giden ve önemli konularda ona taviz vermek zorunda kalan Mithat Paşa, bu yüzden bazı arkadaşları tarafından eleştirilmiştir ki gelişen olaylar arkadaşlarını haklı çıkartmıştır.

II. Abdülhamit, Anayasa'yı kendi seçip atamış olduğu 28 kişiden oluşan bir komisyona hazırlatmış,²¹ bunlar da padişahın saltanatını korumak endişesi ile “*113. maddeye yer vererek padişahın kendilerinden şüphe ettiği kimseleri memleket dışına sürgüne gönderme yetkisini*” koymuşlardır.²² Böylece hürriyetçilerin ve meşrutiyetçilerin en başından elleri ve kolları bağlanmıştır. Tüm olumsuzluklara rağmen ülkesine hizmet etmek için sadrazam olan Mithat Paşa'nın bu göreve gelmesi memleket içinde ve dışında büyük memnunluk yaratmıştır; hatta İstanbul'daki İngiliz elçisi Mithat Paşa'yı “hürriyet ve meşrutiyet Türkiye'si'nin yetiştirdiği en büyük adam” diye takdim etmiştir; Bismark da “Mithat Paşa asrımızın adamıdır, bana kalırsa şimdi işler yoluna girecektir” diyerek

¹⁹ A. Haluk Ülman, **a.g.e.**, s. 111-112.

²⁰ Toktamış Ateş, **Türk Devrim Tarihi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1998, s. 50.

²¹ Bülent Tanör, **a.g.m.**, s. 18.

²² Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi - Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907)**, Cilt 8, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2000, s. 8.

takdirlerini ifade etmiştir.²³ Ancak padişah ve ona yakın devlet adamları böyle düşünmemişlerdir. Padişah kendi isteği doğrultusunda düzenletmiş olduğu Anayasa'ya dayanarak Mithat Paşa'yı sadece sadrazamlıktan değil, ülkeden de uzaklaştırarak meşrutiyetçileri cezalandırma yoluna gitmiştir. Zaten meşrutiyetçi düzen, en başından beri padişah, ona yakın devlet adamları ve ulema tarafından benimsenmemiştir. Bunlar meşrutiyet kavramını ortaya getiren, bunun için çaba harcayan, padişahın mutlak yetkilerine sınır getirmek isteyen, zamanının çağdaş bir siyaset adamı olarak ülke içinde ve dışında sevilen, saygı gören Mithat Paşa'ya, eski düzenin savunucuları olarak muhalif olmuşlardır. Mithat Paşa'nın sadrazamlığından memnun olmayanlar, onun öncülüğünde gerçekleşmiş olan "Kanun-i Esasî'ye" de düşman olmuşlardır. Bu kişiler saraya yakın olanlar ve mevkîlerini liyakatlerinden ziyade padişahın lütfuna borçlu olan ulema, asker ve

10

bürokratlardır.²⁴ Padişah, etrafındaki bu tür kişilerin de desteği ile mutlak egemenliğinin kısıtlanmasına izin vermemiştir ve meşrutiyetçiler hedeflerine ulaşamamışlardır. * II. Abdülhamit 1877-1878 Osmanlı – Rus savaşı (93 Harbi) ile birlikte mecliste çıkan tartışmaları ve ülkenin içinde bulunduğu hassas durumu gerekçe göstererek Anayasayı askıya almış ve meclisi kapatmıştır. Padişah bir süre sonra da Meşrutiyetçi önderlerin kimilerini sürgüne göndermiş, kimilerini de öldürtmüştür. I. Meşrutiyet ile adı özdeşleşen Mithat Paşa'yı da önce sürgüne göndermiş ve sonra da Taif'te 1884 yılında öldürtmüştür.²⁵ Bir kısım meşrutiyetçiler de yurt dışına kaçmak zorunda kalmışlardır. Böylece I. Meşrutiyet dönemi de son bulmuştur. Ancak Meşrutiyet yanlıları, düşünce ve hedeflerinden vazgeçmemiş, faaliyetlerini ikinci defa örgütlenerek yurt içinde ve dışında sürdürmeye devam etmişlerdir.

Ülke içinde, Osmanlı Devleti'nin çöküşünü ve padişahın istibdat yönetimini durdurmak isteyen askerî tıbbiye öğrencileri, 1889 yılında "*İttihad-ı Osmanî*" adlı bir cemiyet kurmuşlardır. Bu cemiyeti kuran liderler, aynı yıl, Paris'te bulunan Jön Türklerin lideri Ahmet Rıza Bey'le irtibata geçmişler ve onlarla bir birleşme yoluna giderek "*Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti*" adını almışlardır.²⁶ Artık II. Meşrutiyet'in ilanına

²³ A.g.e., s. 6–7.

²⁴ Enver Ziya Karal, a.g.e., s. 7.

* Ali. F. Cebesoy anılarında, II. Abdülhamit dönemi ile ilgili gözlemlerini şöyle dile getirmiştir; "*II. Abdülhamit devrinde okuması ve yazması olmayan paşalar vardı ve yekünü bir hayli kabarıktı. Bunlar padişaha itimat*

telkin ettikleri için en yüksek askeri rütbelere gelmiş kimselerdi."

[Ali Fuat Cebesoy, **Sınıf Arkadaşım Atatürk**, Temel Yayınları, İstanbul, 2000, s. 41.]

²⁵ Fahir Armaoğlu, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2003, s. 595.

²⁶ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, Cilt I, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998, s. 51.

gidecek olan zorlu süreçte, Osmanlı ülkesini çöküntüden kurtarmak isteyen, II. Abdülhamit'in istibdat rejime karşı olan tüm özgürlükçü ve anayasaya dayalı parlamenter rejim taraftarları, asker ve siviller "İttihat ve Terakki" şemsiyesi altında toplanmışlardır. Ancak Jön Türkler diye adlandırılan bu yeni grubun da daha önceki Genç Osmanlılar gibi, belli hedeflere yönelmiş, tutarlı, ortak dünya görüşleri yoktu; iktisadi ve siyasi politikaları net değildi, İslamcı görüşte olanlar, laik olanlar, Batı taraftarları ve Batıyı emperyalist sömürgeci olarak görenlerin hepsi bir aradaydı.²⁷ Devletin hangi esaslara dayanarak kurtarılabilceği aralarında tartışmalara neden olmaktadır ve bu onları ikiye ayırmıştı. Birinci grup Ahmet Rıza Bey'in önderlik ettiği İttihat ve Terakkici gruptu; bunlar devletçi ve merkezci bir politika öngörüyordu, gerekli reformların yapılmasını, kapitülasyonların kaldırılmasını ve en önemlisi "Türklerin" de yönetici ve egemen konuma getirilmelerini

11

amaçlıydılar.²⁸ İkinci gruba ise Prens Sabahattin öncülük ediyordu; Bölgesel özerklikler, yerinden yönetim (adem-i merkeziyet), özel teşebbüs, bireycilik gibi hususlara önem vermekteydiler.²⁹ Birinci grup Türkçü, devletçi, merkezî otorite ve seçkin tavrına karşılık, ikinci grup, Osmanlıcı, yerinden yönetimi ve bireyciydiler. Paris'te 1902 yılında yapılan 1. Jön Türk Kongresi ile iki grup arasındaki farklılıklar daha da belirginleşmiş ve Jön Türkler birleşecekleri yerde ikiye bölünmüşlerdir.³⁰ Bu tarihten sonra Ahmet Rıza Beyin öncülük ettiği grup Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti adı altında devam etmiştir. Prens Sabahaddin de başka bir cemiyet kurarak faaliyetlerini sürdürmüştür. Bu iki grup arasındaki çatışma, II. Meşrutiyet boyunca "iktidar – muhalefet" olarak sürüp gidecektir.

1905 yılına gelindiğinde Jön Türk akımı askeri çevreleri de etkisi altına almıştır. 1906 yılında, Selanik'te çoğunluğu askerler olmak üzere, kuruluşuna sivillerin de katılmış olduğu ve Rumeli'nde söz sahibi haline gelmiş olan "Osmanlı Hürriyet Cemiyeti" 1907 yılında "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti" ile birleşmiştir. Bu yılın sonlarına doğru Jön Türk eylemi bütün ülkeyi etkisi altına alabilecek güce ulaşmıştır. Cemiyet, II. Abdülhamit'in bastırıcı elemanlarını başarı ile bertaraf etmiş, artık su üstüne çıkmaya hazır hale gelmiş ve İmparatorluğun en önemli siyasi gücü olmuştur. 23 Temmuz 1908 tarihinde padişaha II. Meşrutiyeti ilan ettirmeyi başaran "İttihat ve Terakki", 1908 yılından, I. Dünya Savaşı sonuna (1918) kadar Osmanlı Devleti'ne egemen olmuş bir güç olarak tarihe

²⁷ Bülent Tanör, **a.g.m.**, s. 22.

²⁸ Bülent Tanör, **a.g.m.**, s. 23.

²⁹ **A.g.e.**, s. 23.

³⁰ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, Cilt I, a.g.e., s. 53.

geçmiştir. II. Meşrutiyet dönemi ile adeta özdeşleşmiş olan İttihat ve Terakki, tüm özgürlük ve çağdaş yönetim yanlılarını çatısı altında toplayarak istibdat yönetimini yıkmış, cesur demokratik atılımlar gerçekleştirmiş, son sözü padişah bırakan 1876 tarihli ilk “Anayasa’da” önemli tadilatlar yaparak, onu tekrar yürürlüğe getirmiş ve ülke yönetiminde söz sahibi olmuştur.³¹ 1909 yılında yapılan Kanun-i Esasî değişiklikleri ile “Anayasal” sistem köklü olarak değiştirilmiştir, kuvvetler arası ilişkiler alanında yapılan değişikliklerle padişahçı rejim, parlamenter rejime dönüştürülmüştür.³² 1909 tarihli Kanun-ı Esasî, padişahın, yasama ve yürütme üzerindeki yetkilerini sınırlandırmış, yürütme organı olarak hükümet, devlet sistemi içerisinde yerini almış, hükümetin sadece parlamento önünde sorumluluğu esası benimsenerek denetim sistemi oluşturulmuştur. Ayrıca meclisin feshi ağır koşullara bağlanmış ve parlamentonun konumu güçlendirilmiştir. Yeni Anaya-

12

sa’da padişaha tanınan sürgüne yollama yetkisi (1876 tarihli Anayasa 113. madde) kaldırılmış, basının sansür edilemeyeceği esası getirilmiş, toplanma ve dernek kurma hakları da tanınmıştır. Görüldüğü üzere gerçekleştirilen değişiklikler, hem ülke yönetiminde, hem de kişisel ve toplumsal hak ve özgürlüklerde demokratik gelişmeler sağlamıştır. II. Meşrutiyet’e giden süreçte, aşağıdan yukarıya yükselen ve oldukça geniş bir tabana oturan özgürlük hareketi ile halife-sultan boyun eğmek zorunda bırakılmış ve “meşrutiyet ve anayasa” taviz olarak padişahıtan kopartılmıştır.³³ Oysa ki II. Meşrutiyet’ten önceki reform hareketleri, ya padişahın kendisinden, ya da bir avuç Osmanlı devlet adamı ve aydını tarafından, geniş bir tabandan ve destekten yoksun olarak, daha çok çağa ayak uydurabilmek ve Batılı devletlerle uyum içinde olabilmek amacı ile gerçekleştirilmeye çalışılmıştır, ancak ne beklenen neticeler alınabilmiştir, ne de reformlar kalıcı olabilmiştir. Yine de o dönemlerde hayata geçirilebilen, bilhassa idarî, askerî ve eğitim ile ilgili gerçekleşen reformlar, modernleşmeye giden yolda ilk adımları oluşturmuşlardır.

İttihat ve Terakki’nin, padişahın istibdat rejimini yıkması, hürriyeti ilan etmesi, büyük halk kitlelerinin desteğini arkasına alması ve yapmış olduğu başarılı reformlarla yepyeni bir siyasî düzenin hayata geçirilmesi, Osmanlı tarihinde bir mihenk taşı olarak dikkat çekmektedir. Bu dönem birçok ilklere imza atılan bir dönem olmuştur. II. Meşrutiyet ile Osmanlı siyasal hayatında ilk defa “Hürriyet” ilan edilmiş ve padişah tarafından askıya alınan 1876 tarihli “Anayasa” tadil edilerek yürürlüğe konulmuş, böylece meşrutî ve parlamenter rejim yürürlüğe girmiştir. İttihat ve Terakki temel doktrini olan milliyetçilik

³¹ A.g.e., s.35 – 36.

³² A.g.e., s. 37.

³³ Bülent Tanör, a.g.m., s. 25.

gereğince “Millî İktisat Siyaseti” hayata geçirilmiştir; yerli malı kullanma, kooperatifçilik gibi sosyal boyutu ağır basan eylemlere girilmiştir, ekonomik alandaki dernekler desteklenmiş ve “Millî” bir banka kurulması sağlanmıştır. Ayrıca Anayasal düzenle sağlanan özgürlük ortamında bir çok siyasi parti, dernek, örgüt ve basın kuruluşu, ortaya çıkma ve örgütlenme şansı elde etmiştir. T.Z. Tunaya bu dönem için “*Tarihimizde en fazla sayıda siyasî cemiyet ve parti bu devrede kurulmuştur*”³⁴ demektedir. Böylece II. Meşrutiyet aynı zamanda “çok partili rejimin” de başlangıcı olmuştur. Bu dönemde kurulan başlıca partiler, İttihad-i Muhammedi Fırkası, Osmanlı Ahrar Fırkası, Mutedil Hürriyetperveran Fırkası, Ahali Fırkası, Hürriyet ve İtilaf Fırkasıdır.

İttihat ve Terakki düzenini yıkmak üzere tertiplenmiş olan Otuzbir Mart Olaylarının hezimete uğraması ve İttihat ve Terakki’nin bu olayların içinden güçlü olarak çıkması ile

13

muhalefet daha da şiddetlenmiş ve muhalifler kendi aralarında birlik oluşturmuşlardır. Meclis içinde başta Ahali Fırkası ve Mutedil Hürriyetperveran Fırkası mebusları olmak üzere, muhalefet partileri mebuslarınca, 21 Kasım 1911 tarihinde kurulan “Hürriyet ve İtilaf Fırkası” İttihat ve Terakki’nin en büyük rakibi olarak güçlü bir muhalefet cephesi oluşturmuştur. İttihat ve Terakki’ye muhalefet eden tüm güçler bu fırka içinde toplanmışlardır. Böylece o güne kadar İttihatçılar karşısında dağınık kalan muhalefet bir araya gelme olanağı bulmuş, meclis içinde ikiye bölünme ve kutuplaşma oluşmuştur. Muhalefetçi gruba dahil olanların kimlikleri ve düşünceleri dikkat çekicidir. Bunlar içinde İttihat ve Terakki’nin “Türkçü, Milliyetçi, Anti-Emperyalist” ilkelerinden tedirgin olmuş, görünüşte Osmanlıcı olan Rum, Ermeni, Arap, Bulgar, Arnavut mebusların büyük bir kısmının da bu fırkaya katılmış olmaları ilginçtir.³⁵ Yeni rejimden memnun olmayan çeşitli gruplar İttihat ve Terakki’nin iktidarına son vermek için bir araya gelmişlerdir. T.Z. Tunaya bu konuda, “*Muhaliplerin amacı tektir ve o da İttihat ve Terakki’yi yıkmaktır*”³⁶ demektedir. İttihat ve Terakki’nin karşısındaki muhalefet oldukça güçlüdür; Sultan ve onu destekleyen tutucular ve gericiler, Sultanın hükümetteki uzantıları, İttihatçı düşmanı ve İngiliz yanlısı Sadrazam Mehmet Kamil Paşa ve adamları İttihat ve Terakki’yi en başında güçlenmeden yıkmak için uğraş vermişlerdir.³⁷

II. Meşrutiyet’in dikkat çeken özelliklerinden biri de “Türkçülük” akımının güçlenmesidir. Türklerden çok önce, tarihine, kimliğine, millet bilincine ulaşan uluslar,

³⁴ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye’de Siyasi Partiler 1859 – 1952**, Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul, 1952, s. 75.

³⁵ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye’de Siyasal Partiler**, Cilt 1, a.g.e., s. 296.

³⁶ **A.g.e.**, s. 297.

³⁷ Feroz Ahmad, **Modern Türkiye’nin Oluşumu**, Doruk Yayıncılık, Ankara, 2002, s.52.

kendilerini bu yönde geliştirip, büyük mesafeler kat ederken, Türk Milletinin böyle bir şansı o güne kadar olmamıştır. II. Meşrutiyet'te “Türkçülüğün” İttihat ve Terakki'nin ideolojisi ile birleşerek güç kazanmış olması önemli bir başlangıçtır. “Türkçülük” akımı iktidar partisinin ideolojisi ile bütünleşmesinden dolayı önem kazanmaya başlamıştır. Türkçülük akımı, Ziya Gökalp'in önderliğinde Yusuf Akçuraoğlu, Ömer Seyfettin, Hamdullah Suphi Tanrıöver, Köprülüzade M. Fuat gibi ünlü isimlerce de geliştirilmiştir.”³⁸ Daha sonraları, İstiklâl Savaşı öncesinde halkını örgütleyen Mustafa Kemal de “Türkçülüğü” benimseyerek, “Türklük Bilincini” geliştirmeye çalışmış ve Türklerin de artık kendi kaderlerine, vatanlarına sahip çıkmalarının zamanın geldiğini Türk Milletine anlatmıştır.

14

İttihat ve Terakki'nin tüm iyi niyetine, cesur atılımlarına, milli politikalarına ve oluşturmuş oldukları yeni siyasî rejimlerine rağmen, istikrarlı bir düzen ve kalkınma sağlayamamalarının nedenleri, Cumhuriyet dönemine de ışık tutacağı için çok önemlidir. Her şeyden önce İttihat ve Terakki, sahip olduğu büyük güç ve destekle orantılı olarak yönetime tek başına ağırlığını koyamamıştır.³⁹ Bunun yanı sıra uzun yıllar istibdat rejimine karşı büyük mücadele vermiş olduğu II. Abdülhamit'i, bazı yetkileri sınırlandırılmış da olsa, tahtta ve iktidarda bırakmıştır ve hükümetin başında padişahın tayin etmiş olduğu Sait ve Kamil Paşalar bulunmuştur. Ayrıca “II. Meşrutiyet'in ve Anayasa'nın” ilanı da padişahın bir lütfu olarak yansıtılmış ve meşrutiyet kutlamalarında “padişahım çok yaşa” nidaları duyulmuştur.⁴⁰ Zaten İttihat ve Terakki'nin en çok eleştirilen yönleri bu hususlardır, diğerleri ise şöyle sıralanabilir; birlik ve beraberlik içinde bulunmamaları, ileriye dönük hedefler tespit etmemiş olmaları, yeni rejimin sağlıklı devam edebilmesini ve uzun ömürlü olmasını sağlayacak köklü reformlarla desteklememiş olmaları, eski düzenin tüm olumsuz unsurlarını bertaraf edebilecek, yenilikleri hayata geçirmeye kararlı, cesur kadrolar oluşturamamış olmalarıdır.

Şimdi bazı eleştiri örneklerine kısaca göz atalım. Bayram Kodaman, II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte üç güç odağının, İttihat ve Terakki, II. Abdülhamit ve Bab-ı Âli'nin ortaya çıktığını ve her birinin de kendini başarılı ve güçlü gördüğünü, bu itibarla aralarında gizli ancak çok ciddi bir iktidar mücadelesinin başladığını vurgulamaktadır.⁴¹ Gerçi

³⁸ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, Cilt 1, a.g.e., s. 43.

³⁹ Mete Tunçay, **Siyasal Tarih 1908 – 1923**, Çağdaş Türkiye Tarihi 1908 - 1980, Cilt 4, Cem Yayınevi, İstanbul, 1990, s. 32.

⁴⁰ Bayram Kodaman, **a.g.m.**, s. 172.

⁴¹ **A.g.m.**, s. 171.

İttihat ve Terakki Cemiyeti seçimleri kazanmakla, hem halkın, hem de kanunların nazarında meşruluk kazanmış, meclise giren mebuslar “İttihat ve Terakki Fırkası” adı altında örgütlenmeleriyle tamamen meşru bir siyasî parti haline gelmiş, Bab-ı Âli’yi dengeleyebilecek olan yasama ve siyasi mücadelesi meşru bir zemin kazanmıştır. Ancak çağdaş demokratik bir rejimin ön adımları atılmış olduğu halde gerisi getirilememiş, sistem yerine oturamamış, ülkede istikrar ve güven sağlanamamıştır. Neden böyle olduğuna, o günlerin önemli tanıklarından biri olan Ali Fuat Cebesoy açıklık getirmiştir; *“II. Meşrutiyet’te köprü başlarında hâlâ eski devrin yüksek rütbeli adamları vardı, buna sebebiyet verenler İttihatçılardı; çünkü Meşrutiyet sonrası için planları yoktu, olsa da bunu yürütecek kadroları yoktu. Yıldızı birden bire parlayan Enver Paşa tenkitlerden hiç hoşlanmıyordu. Mustafa Kemal için “fazla ileri gidiyor, buna bir çare düşünelim” demişti.*

15

Enver Paşa Mustafa Kemal’in haklı uyarılarından endişe duyardı, onu kendine rakip olarak görürdü ve kıskanırdı. Mustafa Kemal’in parlamasını, kendi şöhretine gölge düşürür korkusuyla hiç istememişti ve İttihatçı liderler Enver Paşa’yı desteklemişlerdi. Ancak Mustafa Kemal’in Çanakkale’de yaptığı birbirinden parlak, başarılı savaşlar, ister istemez Mustafa Kemal adını halka duyurmuştu; Çanakkale’yi kurtaran ve dolayısıyla İstanbul’u kurtaran kumandan Mustafa Kemal idi. Enver Paşa, Mustafa Kemal’i haris, ihtiraslı biri olarak göstermek istemiştir. Oysaki Mustafa Kemal’in ihtirası kendisi için değildi, vatanına hizmet aşkı içindi, ne kadar büyük vazife alırsa memleketine o kadar büyük hizmet edeceğine inanırdı. Mustafa Kemal’i kıskanan, onu kendisine rakip olarak gören Enver Paşa bile “Mustafa Kemal’in mükemmel bir Erkan-ı Harp subayı olduğunu, zeki, cesur ve iyi bir kumandan olduğunu” bizzat bana söylemiştir”⁴² diye ifade etmiştir.

Ali Fuat Cebesoy’un tespitleri ile paralellik taşıyan Abdullah Cevdet ve Prens Sabahattin Beylerin II. Meşrutiyetle ilgili yorumları da dikkat çekicidir, onlara göre; *“Abdülhamit rejimine karşı açılan savaşın sloganı devrim değil, hürriyet olmuştur. Toplumsal devrim, reform fikirleri unutulmuştur. Türk toplumunda devrimsel değişiklikler olmadıkça, Abdülhamit’i düşürsek de onun arkasından daha çok Abdülhamit’ler gelecektir”*.⁴³ Burada her üçünün de vurgulamak istedikleri olgu şudur: İttihat ve Terakki liderleri hürriyet ilan edilip, yeni bir rejim getirilince her şeyin yoluna gireceğini zannetmişlerdir. Oysaki yeni rejimin yerleşebilmesi, getirmiş olduğu hak ve özgürlüklerin hayata geçirilebilmesi için köklü reformlara gereksinimi olmuştur. İttihat ve Terakki

⁴² Ali Fuat Cebesoy, **Sınıf Arkadaşım Atatürk**, Temel Yayınları, İstanbul, 2000, s. 159, 160, 161, 170.

⁴³ Niyazi Berkes, **Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2002, s. 71.

liderlerinin ileriye dönük planları ve köklü reform düşünceleri olmadığı gibi, bunu uygulayacak kadroları da olmamıştır. Böylece eski ile yeni arasında sürekli çatışmalar, karışıklıklar bu dönemde de kaçınılmaz olmuş ve bu olaylar ülkeyi kaosa sürüklemiştir. Oysaki eski müesseselerle, yenilerinin bir arada sağlıklı bir şekilde işleyemeyeceği, sürekli çatışmalar olacağı, III. Selim reformları ile gayet açık bir şekilde tarihte kendini göstermiştir. Gerçekten de yeni bir rejim, eski müesseseleri tamamen ortadan kaldırıp, topyekun kökten reformlarla desteklenmeden “Hürriyetin” ilanı, “Yeni Anayasa ve Parlamenter Rejim” ülkenin çıkarları açısından bakıldığında fazla da bir anlam taşımamıştır. Hatta İttihat ve Terakki liderleri, bu gerçekleri görmüş, tarihi olaylardan gereken dersi almış, isabetli tespitlerde bulunmuş olan diğer bazı İttihatçıların önerilerine

16

ve fikirlerine de ehemmiyet vermemişlerdir. İttihat ve Terakki’ye öneri ve uyarılarda bulunan kişilerden biri de Mustafa Kemal olmuştur.

Vatanın çöküntüden kurtarılıp, özgürlüğüne kavuşması ve kalkındırılması için öğrencilik yıllarından beri yoğun faaliyetlerde bulunan ve bu amaç doğrultusunda İttihatçılara yakınlık duyan Mustafa Kemal’in de “köklü reformların gerekliliği” inancı ile yapmış olduğu uyarılar, İttihatçılar tarafından nazarı dikkate alınmamıştır. Mustafa Kemal, 1909 Eylül’ünde, Selanik’te, İttihat ve Terakki’nin II. Kongresi’nde şu önerilerde bulunmuştur: 1. İttihat ve Terakki’nin bir siyasî parti haline getirilmesi, 2. Ordunun politikadan çekilmesi, 3. Cemiyet içinde eşitliğin sağlanması, 4. Cemiyet ile Masonluk arasında hiçbir bağlantının kalmaması, 5. Hükümet işleri ile din işlerinin birbirinden ayrılması (laiklik).⁴⁴ Ordunun parti ile bağlantısı kesilmemiştir, bir çok subay partiye dayanarak, ordu içinde yükselmeyi tercih etmişlerdir. Ayrıca partide eşitlik de sağlanmamıştır ve partiyi etkin kişilerin dahil olduğu bir komite yönetmiştir. Ancak İttihat ve Terakki’nin lider kadrosundan oluşan bu “komite” içinde de uyum, kararlılık ve fikir birliği oluşturulamamıştır. Bundan dolayı görüş ayrılıkları ve çatışmalar meydana gelmiştir. Mustafa Kemal’in tavsiye ve önerileri hiç göz önüne alınmamıştır. Ayrıca İttihat ve Terakki içinde Mustafa Kemal’e karşı bir düşmanlık doğmuştur. İttihat ve Terakki’nin lider kadrosu Enver, Talat, Cemal, Niyazi ve Eyüp Sabri gibiler hep Mustafa Kemal’e karşı mesafeli durmuşlar ve onu çevrelerinden uzak tutmaya çalışmışlardır.⁴⁵ Mustafa Kemal’i daha sonra, İttihat ve Terakki’yi yıkmak ve yeni rejime son vermek amacı ile tertiplenen,

⁴⁴ Fahir Armaoğlu, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789 – 1914)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2003, s. 603- 604.

⁴⁵ **A.g.e.**, s. 604.

II. Meşrutiyet tarihine önemli bir gerici isyan olarak geçen Otuz bir Mart Olayını bastıran Hareket Ordusu'nun İstanbul önlerindeki kurmay heyetinde görüyoruz.

Görüldüğü gibi başka İttihatçıların “fikir ve önerilerine” karşı mesafeli duran İttihat ve Terakki kadrosu, II.Meşrutiyet ile yeni rejimi ilan edip, anayasa yürürlüğe girince, parlamento açılınca, hürriyet ortamı sağlanınca, çeşitli görüşleri yansıtan siyasî örgütler ve partiler kurulunca her şeyin yoluna gireceğini zannetmişlerdir. Gelişen olaylar İttihatçıların yanıldığını göstermiştir. Zaten II. Meşrutiyet dönemine gelindiğinde Osmanlı Devleti'nin durumu oldukça kritik bir hal almıştır; ülke içinde gayrimüslimlerin isyanları, baskıları, dışta Avrupa devletlerinin sömürsü, müdahaleleri ve kontrolü, ülkeyi siyasî ve iktisadî olarak gittikçe daraltan bir kısıp almıştır. Böyle bir ülkeyi, “Hürriyet'i” ilan ederek,

17

özgür bir ortam sağlayarak, felsefî konularla kurtarmak mümkün değildi. Nitekim birdenbire gelen özgürlük ortamı ülkeye faydadan çok zarar getirmiştir. II. Meşrutiyet'in sağlamış olduğu özgür ortamda bir çok siyasî örgüt, dernek, parti ve basın kuruluşu ortaya çıkma imkanına kavuşmuştur. Ancak bunların içerisinde, İttihatçılara düşman olanlar, onların getirmiş oldukları yeni rejimi kabullenmek istemeyenler ve toplumu içten içe yıkmak ve bölmek için fırsat kollayan iç ve dış güçlere de fırsat doğmuştur. Nitekim zararlı kişiler, örgütler ve partiler özgürlük ortamının nimetlerinden yararlanarak yıkıcı faaliyetlere girişmişlerdir. Tarihe Otuzbir Mart Olayları adıyla geçen, İttihat ve Terakki'yi yıkıp, yerine eski – şeriatçı düzeni getirmek isteyen kanlı isyanın tertipleycileri olan, başta Fırka-i Muhammedi, Ahrar Fırkası, İngiliz Elçiliği ve Taşnaksutyan gibi Ermeni örgütleri sözünü ettiğimiz zararlı unsurların en belirgin örnekleridir.

II. Meşrutiyet ilan edildikten bir yıl gibi kısa bir süre sonra, meşrutiyetin her çeşit anarşiye elverişli ortamı içinde adım adım tertiplenen Otuz bir Mart Olayları ile, başta din ağırlıklı bir parti olan Fırka-i Muhammedi olmak üzere, İttihat ve Terakki'ye karşı güçlü bir isyan ve saldırı başlatılmış, isyancılar Yıldız sarayında, parlamentoda ve hükümette etkin duruma gelmişlerdir. Otuz bir (Rumi) tarihinde, ayaklanan askerlerin koruyuculuğunda meclisi basan isyancılar, isteklerini meclise bildirmişler, yasama ve yürütme organlarını kontrolleri altına almışlar, meclis reisinin ve kabinenin istifasında rol oynamışlardır; ayrıca mebuslara dikte ettirmiş oldukları istekleri arasında “Şeriatın” tüm fert ve devlet hayatına egemen olması ve düzen vermesi ve mebusların dindar olması gibi koşullar öne sürmüşlerdir.⁴⁶

⁴⁶ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, Cilt 1, s. 218.

Otuzbir Mart Olayı, Cumhuriyet'in ilk yıllarında meydana gelmiş olan önemli bir irticaî ve bölücü isyan olan “Şeyh Sait İsyanı” ile benzerlikler taşımaktadır ve bu yüzden “olayların” daha yakından incelemesi gerekmektedir. Otuzbir Mart Olaylarının görünürdeki tertipleycisi, öncüsü muhafazakar ve din ağırlıklı bir parti olan İttihad-ı Muhammedi Fırkasıdır. Ancak belli bir strateji ile hesaplanmış ve geniş kapsamlı bir katılımı uygulanmaya konulmuş olan bu isyanda elbette İttihad-ı Muhammedi Fırkası tek başına değildir. Onların arkasında iç ve dış bölücü güçler vardır. İngiliz Elçiliği onların en büyük yardımcıları olmuştur, hatta bu olayın yaratıcılarından olduğu belirtilmiştir.⁴⁷ Ayrıca padişah II. Abdülhamit maddi yardımda bulunarak, Taşnaksutyan Ermeni Örgütü silah ve bomba temin ederek ve Ahrar Fırkası da arka planda sağlamış olduğu desteklerle

18

katkıları bulunmuşlardır. T. Z. Tunaya bu konu ile ilgili olarak şu açıklamaları getirmiştir; “II. Abdülhamit olayda rolü olması kanısıyla Divan-ı Harpçe yargılanmak istenmişse de, hükümet bu işlemi önlemiştir. Abdülhamit yapımcılardan değilse de, kuşkusuz, destekleyicilerden sayılabilir. O sırada Veliaht olan Vahdetin'in suçlulardan bazılarını Çengelköy'deki köşkünde sakladığı ve hareketi benimsediği ileri sürülmüştür. Ayrıca Prens Sabahattin ve Ahrarcılar da hareketin içinde yer almışlardır.”⁴⁸ Bu isyana asıl öncülük eden İttihad-i Muhammedî Fırkası ve onun kurucularından İngiliz yanlısı Kıbrıslı Derviş Vahdetî, Saidî Kürdî Nursî ve takımı Otuz bir Mart'ın, görünürdeki düzenleyicisi ve kışkırtıcısı olmuşlardır.⁴⁹ Ayrıca Derviş Vahdetî, İttihat ve Terakki karşıtı gazetelerden biri olan “*Volkan*” gazetesinin de baş yazarıydı; diğer karşıt gazetelerden bazıları da, Sait Paşa'nın sermayesi ile kurulan “*Yeni Gazete*”, Mizancı Murat tarafından çıkarılan “*Mizan*”, Ahrar partisinin yayın organı “*Osmanlı*” ve “*Serbestî*” gazeteleridir.⁵⁰ Derviş Vahdetî bilhassa “*Volkan*” gazetesi aracılığı ile yapmış olduğu İttihat ve Terakki karşıtı propagandaları ile medrese ve askeriye öğrencilerini etkisi altına almayı başarmıştır.

Otuz bir Mart'tan kısa bir süre önce kurulan İttihad-i Muhammedî fırkası kurucuları aslında padişah'tan ve şeriat düzeninden yana olan derviş, şeyh, tarikatçı ağırlıklı kişilerdir. Ancak firkanın ileri gelenlerinden olan Derviş Vahdetî, 5 Nisan 1909 tarihine Ayasofya Camii'nde, firkasının “ilan konuşmasında” çok farklı bir portre çizmiştir. Vahdetî, daha sonra saldırıya geçeceği ve yıkmak için büyük uğraş vereceği İttihat ve Terakki'yi övmüş, onların vatana büyük hizmetlerde bulunduğunu, başarılarını takdir ettiğini, onlara saygılı

⁴⁷ A.g.e., s. 223-230.

⁴⁸ Tarık Zafer Tunaya, a.g.e., s. 230.

⁴⁹ A.g.e., s. 223.

⁵⁰ Ali Birinci, **31 Mart Vak'ası'nın Bir Yorumu**, Türkler Ansiklopedisi, Cilt 13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2000, s. 196.

olduklarını belirtmiş, kendilerinin hiçbir kötü niyet taşımadıklarını, tamamen iyi niyetli olduklarını, umumun hukukuna saygılı olduklarını beyan etmiş ve ayrıca “*Herkes emin olsun ki, hüsn-ü niyetten başka bir emelimiz yoktur, kalplerinde ihanet olanları Allah kahretsin*” diyerek konuşmasını tamamlamıştır.⁵¹ Olumlu ve ılımlı bir portre çizen ve partilerinin kuruluşunun “özgürlükçü – çok partili siyasi bir düzenin” gereği gibi göstermiş olan Derviş Vahdetî ve takımı, bu açıklamalardan çok kısa bir süre sonra Meclisi basmış, zorla şeriat düzenini kabul ettirmeye çalışmış ve kanlı sokak olayları ile ülkeyi gittikçe genişleyen bir anarşi ortamına sürüklemişlerdir.

19

O günlerin canlı tanıklarından biri olan Hahambaşı Hayim Nahum, Dünya Yahudi Birliğine (Alyans’a) bilgi vermek amacı ile yazmış olduğu mektuplarda, kaos ortamı için anlattıkları, bizlere o günler hakkında özet ve net bir fikir vermektedir; “*Türkiye’de beklenmedik olayları düşündüğünüz gibi merakla izliyoruz, kimi çevrelerde yeni rejimin ömrü konusunda kuşkular var, geriye dönüşten korkuluyor. Meşrutiyet’e karşı muhalefet oluşuyor, çağdaşların zaferi henüz sağlam değil. Biliyorsunuz ki bütün Doğu’da, hele İstanbul’da alavare, dalavere, türlü dolaplar, küçük hesaplar ve alçaklıklar egemen. Jön Türklerden yeni bir sadrazamımız var şimdi, dün onu ziyarete gittim. Hükümet ne kadar katı ve kesin bir yol izlese de insanlar hâlâ güven içinde değil. 31 Mart Olayı Anadolu’ya yayılıyor, gerçek bir anarşi içinde yaşıyoruz, bütün birlikler isyan bayrağını çekmiş durumda. İsyancılar “Şeriatın” eksiksiz uygulanmasını ve Jön Türklerin iktidardan uzaklaştırılmalarını istiyorlar. Şu anda sokaklara ateş açarak dolaşıyorlar. Kaygı içinde olayların sona ermesini bekliyoruz. Durum daha da tehlikeli olur da büyük bir ihtilal olursa Fransız Elçiliğine sığınırım. Ahmet Rıza Bey dün beni görmeye geldi, içinde bulunduğumuz durumu bir saat görüştük, bana “şu günlerde kaos içinde yaşadığımızı, hükümetin varlığı ile yokluğu arasında bir fark olmadığını, ama yine de sabırlı ve dirençli olmamız gerektiğini” söyledi. 14 Kasım 1912 İstanbul (gizli mektup): Sayın Başkan, kentte artık güvenliğin kalmadığını ve kaygı verici söylentileri size bildirmeyi görev biliyorum. Fransız Büyükelçiliği, günü gününe ve çok büyük bir gizlilik içinde kentte olup – bitenleri bana duyuruyor. Posta ve telgraf iletişimi olmadığından karıma en küçük bir bilgi veremiyor, ondan da en küçük bir haber alamıyorum. Siyonistler ve onların para ile tuttıkları adamları, bir takım örgütler ve bunların semtlere dal budak*

⁵¹ Tarık Zafer Tunaya, a.g.e., s. 217, 232, 237.

sarmış olan uzantıları gençliği ele geçirmek için bir takım eylemlerde bulunuyorlar. Lise öğrencilerinden oluşmuş bir kalabalığa akıl almaz iftira nutukları çekiyorlar”⁵² diyerek ayrıntılı açıklamalarla devam etmiştir.*

Görüldüğü üzere İttihat ve Terakki'nin büyük umutlarla ilan etmiş olduğu II. Meşrutiyet dönemi, ülkede istikrar ve güven ortamı sağlayamamıştır. Bundan dolayı,

20

ülkenin kalkındırılması ve çöküntüden kurtarılması söz konusu olamamıştır. İttihat ve Terakki liderleri de, padişah başta olmak üzere, eski hâkim güçleri iktidarda bırakarak, III. Selim'in yapmış olduğu hatalara düşmüşlerdir. Böylece yönetimde birlik ve beraberlik oluşturulamamış ve öngörülen yeniliklerin hayata geçirilmesi güçleşmiştir. İttihat ve Terakki'nin 1908 – 1912 arası dönemi kaplayan birinci evre yönetimleri “çok partili” bir rejim olmuş, bilhassa Otuzbir Mart isyanının bastırılmasından sonra 1913 – 1918 arası dönem “tek partili rejim” olarak sürmüştür.⁵³ Otuzbir Mart olayları, ülkenin henüz “çok partili rejime” hazır olmadığını açıkça göstermiştir. Bundan sonra, adı bu olaylara karışan II. Abdülhamit tahttan indirilmiş yerine V. Mehmet (Reşat) getirilerek, yürütmenin başı görevi verilmiştir. Sadrazamlık makamı ve Bakanlıklar İttihat ve Terakki'nin denetimine geçince, padişah siyasal bir güç olarak oldukça zayıflamıştır. Gerek padişah ve gerek Osmanlı Parlamentosu Merkez-i Umumi'nin egemenliği altına girmiştir. Daha sonraları koyu bir “İttihatçı düşmanı” olarak tahta çıkan Vahdettin, Mondros Mütarekesi'nden sonra 1918 yılında İttihatçı çoğunluğa sahip olan Meclisi fesh etmiş ve otoriter rejimini kurmak istemiştir, hatta İstiklâl Savaşı boyunca da aynı tavrını sürdürmüştür.

Meşrutiyetçiler, ülke içinde istikrar ve güven sorunları ile uğraşıp, bir bocalama devri yaşarlarken, ülkelerinde sağlamış oldukları siyasî ve iktisadî istikrar ve ulusal çıkarlarını ön plana alan politikaları sayesinde güçlenen ve zenginleşen Avrupa Devletleri, artık ticarî mallarıyla, sanayi ürünleri, tüccarları, teknolojileri, ilim adamları, askerleri, misyonerleri, elçilikleri, kültürleri ile Osmanlı topraklarına saldırıya geçmişlerdir.⁵⁴ Zaten 1914 yılına gelindiğinde, sadece Osmanlı Devleti değil, tüm dünya, siyasî ve iktisadî açıdan güçlenen

⁵² Esther Benbassa, **Son Osmanlı Hahambaşısının Mektupları**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1998, s. 159, 163, 164, 168, 172, 185, 188, 190.

* II. Meşrutiyet'in bu istikrarsız ve tehlikeli ortamını görmüş, vahim gelişmeleri bizzat yaşamış ve o dönemde yapılan hatalardan ders almış bir kişi olarak Mustafa Kemal ve onun görüşlerini paylaşan arkadaşları, “zararlı

örgütlerin ve cemiyetlerin kol gezdiği, belirsizliklerin ve anarşinin hüküm sürdüğü o günlere” bir daha geri dönmek ve Cumhuriyet'i koruyup, yaşatabilmek adına gerekli görmüş oldukları tedbirleri, muhaliflerin tüm şiddetli eleştirilerine rağmen almışlardır. Bu sağlam temellerinden dolayı Cumhuriyet yaşama imkanı bulmuş-tur ve 83 yıldır ayakta kalabilmiştir. Aksi halde Cumhuriyet de, II. Meşrutiyet gibi herhalde çok kısa ömürlü olurdu ve Türkiye Cumhuriyeti de, aynı Osmanlı Devleti gibi tarih sahnesine gömülürdü.

⁵³ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, Cilt 1, s. 39.

⁵⁴ Bayram Kodaman, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789 – 1914)**, a.g.m., s. 167.

“Emperyalist Devletlerin” çıkar çatışmalarına sahne olmuştur. Bu çatışmalar, milyonlarca insanın öldüğü, ülke sınırlarının değiştiği, bazı devletlerin yok olduğu I. Dünya Savaşı’nın patlak vermesine neden olmuştur. İttihatçı liderlerin Almanya’nın yanında bu savaşa katılmaları ve dört sene süren bu korkunç savaştan büyük bir yenilgi ile çıkılması, hem İttihat ve Terakki’nin, hem de Osmanlı İmparatorluğu’nun sonunu getirmiştir. Savaş sonrasında galip devletler tarafından Osmanlı Devleti’ne imzalanan “Mondros Mütarekesi” ve içerdiği maddeler Türkler için tam bir idam fermanı niteliğinde olmuştur.

Son Osmanlı Hükümeti’nin Sadrazamı olan İzzet Paşa Hükümetinin Donanma Bakanı Rauf Bey (Orbay), I. Dünya Savaşı sonrası, 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros’ta,

21

İtilaf devletlerini temsil eden İngiliz Oramiral Arthur G. Calthorpe başkanlığındaki toplantıda, İtilaf devletlerinin öne sürdükleri tüm şartları kabul ederek “Mondros Mütarekesi’ni” imzalamıştır. Antlaşma maddelerinde özetle yer alan konular şöyledir; Madde 1 - Çanakkale ve Karadeniz Boğazları güvenlik içinde ve serbest olarak seyrüsefere açılacak, boğazlardaki istihkamlar Müttefik güçler tarafından işgal edilecektir, Madde 5 – Tüm Türk Orduları derhal terhis edilecektir, hudut karakolları ve iç düzeni korumada kullanılacak az sayıda kuvvet müstesna, Madde 7 - Müttefiklerin güvenliğini tehlikeye düşürecek bir durum olursa, İtilaf devletleri Türkiye’nin herhangi bir stratejik noktasını işgal edecektir, Madde 15 – Bütün trenlere İtilaf devletlerinin kontrol memurları yerleştirilecek, İtilaf yetkilileri Türk trenlerini istedikleri gibi serbestçe kullanabilecekler, Madde 21 – İtilaf Devletleri, Türk Levazım Bakanlığına, kendi çıkarlarını güvenlik altına alacak bir temsilci atayacaklardır, Madde 22 – Türk savaş tutsakları, İtilaf devletlerinin istediği şekilde elden çıkarılacaktır, Madde 24 – Altı Ermeni ilinde (?) karışıklık çıkarsa, İtilaf devletleri işgal haklarını muhafaza edeceklerdir.⁵⁵

İtilaf devletleri, İngiltere, Fransa, Rusya ve bilahare İtalya, yaptıkları gizli antlaşmalarla Osmanlı Devleti’ni I. Dünya Savaşı öncesi zaten paylaşmışlardır, savaş sonrası imzalanan Mondros Mütarekesi’nin hükümleri galip devletlere, Osmanlı topraklarını fiilen işgal etme imkanı vermiş olduğu gibi, azınlıkları da harekete geçmeleri için cesaretlendirmiştir.⁵⁶ Nitekim itilaf devletleri, Mütareke imzalandıktan üç gün sonra Osmanlı topraklarını bir baştan diğer başa işgal etmeye başlamışlardır. Bundan güç ve cesaret alan bazı azınlıklar da yüzyıllardır komşu ve dost olarak birlikte yaşamış oldukları

⁵⁵ Salahi R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1973, s. 7-8.

⁵⁶ Adnan Sofuoğlu, **Mondros Mütarekesi Sonrası Türkiye’nin İşgaline Karşı Milli Direniş: Kuvay-ı Milliye (1918 – 1921)**, Türkler Ansiklopedisi, Cilt 15, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2000, s. 618.

Türklerin mallarına, canlarına ve namuslarına saldırılarda bulunmaya başlamışlardır. O günlerin önemli bir tanığı olan Kazım Karabekir Paşa, o günleri şöyle ifade etmiştir: “Mondros Mütarekesini okuyanlar Türk Milletinin içine düşmüş olduğu felaketi anlamışlardır ve İstanbul’un işgali ile de felaketin tasavvurun çok üstünde olduğunu görmüşlerdir.”⁵⁷ Gerçekten de Mütareke hükümleri, silahları bırakmanın çok ötesinde, yukarıda da kısaca ifade ettiğimiz gibi siyasal nitelikli maddeler içermiştir; çok bilinçli olarak Osmanlı ordusunun terhis edilmesi ve silahlarının toplanması dışında, değişik neden veya gerekçelerle, haberleşme, ve ulaşımın denetlenmesini sağlayacak maddelere de yer verilmiştir. Mütarekeyi Osmanlı Devleti adına imzalayan Rauf Orbay’ın, İtilaf devletleri-

22

nin öne sürmüş oldukları tüm maddeleri kabul etmiş olması ve ülkesine geri döndüğü zaman da, bu vahim durumu olumlu olarak yansıtmayı, basına ve halka her şey yolunda gibi mesajlar vermesi oldukça dikkat çekicidir. Rauf Orbay, Mondros Mütarekesi ile ilgili olarak basına şu demeci vermiştir; “Mütareke’yi akde memuren İstanbul’dan hareket ederken, bu günkü gibi iftihar ve sevinçle geri döneceğimi tasavvur bile edemiyordum. Memleketimizin işgal altına alınmayacağını gördüm. Sizi temin ederim ki İstanbul’umuza bir tek düşman askeri çıkmayacaktır. Tersanelerimiz de işgal olunmayacaktır. Size tekrar ediyorum İngilizler bize fevkalade hüsnü muamele ibraz eylemişlerdir. Evet yaptığımız mütareke ümidimizin çok üstündedir. İstiklâl-i devlet, hukuk-u saltanat ve izzetinesisi millet tamamen kurtulmuştur.”⁵⁸ Rauf Orbay’ın ve diğer hükümet yetkililerinin basına vermiş oldukları demeçlerde, mütareke koşullarının hafif olduğu vurgulanmış ve ılımlı bir hava yaratılmıştır ve bu durum da ülkenin her yanında sevinçle karşılanmıştır.⁵⁹ Oysaki ülkenin içine düşmüş olduğu durum hiç de hükümet yetkililerinin belirttiği gibi değildir. Zaten çok kısa bir süre sonra başlayan işgaller ve iç saldırılarla birlikte gerçekler ortaya çıkmıştır.

I. Dünya Savaşı ve sonuçları, Türk Milletini, o güne kadar hiç göremedikleri bir takım gerçeklerle karşı karşıya getirmiştir. Anadolu Türk halkı yüzyıllardır, büyük fedakarlıklarla yaşatmaya çalıştığı, artık anlamını yitiren çürük bir İmparatorluğa bağlanıp kalmanın boşuna olduğu acı gerçeğini nihayet öğrenmiştir. Osmanlı İmparatorluğu da yüzyıllarca koruyup, kolladığı, ayrıcalıklar ve özgürlükler tanıdığı azınlıklar tarafından ihanete uğramıştır. Devlet yüzyıllarca “koz olarak kullandığı dinin gücünü” de artık

⁵⁷ Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimizin Esasları*, Emre Yayınları, İstanbul, 1995, s. 17.

⁵⁸ Salahi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, a.g.e., s. 9-10.

⁵⁹ Salahi R. Sonyel, *Mondros’tan Samsun’a Türk Kurtuluş Mücadelesi*, Türkler Ansiklopedisi, Cilt 15, s. 606.

yitirmiştir; Sultan, “Halife” sıfatı ile cihat ilan etmiş ve Müslümanları yardıma çağırması olduğu halde, Araplar padişaha karşı ayaklanarak, Hıristiyan olan İtilaf Devletleri ile birleşme yoluna gitmişler, Hıristiyan saflarında yer almışlardır.⁶⁰ Mondros Mütarekesi evresinden sonra gelişen işgaller, iç saldırılar ve diğer Müslüman milletlerin yardım çağrılarına itibar etmemeleri, “Türk Milletini” tek başına bir “ölüm – kalım” savaşı ile karşı karşıya bırakmıştır. Bu korkunç durumdan vatani ve milleti kurtarmak için başta vatan sever devlet adamları olmak üzere, her kesimden çareler aranmaya başlanmıştır. Bilhassa 15 Mayıs 1919 tarihinde Yunanlıların İzmir’i işgal etmesi ve karakolları basıp silahsız askerlere, masum halka saldırıp, toplu katliamlara girişmesi ile, kurtuluş faaliyet-

23

leri ivme kazanmıştır. Bu doğrultuda millet kendi canını, namusunu, topraklarını korumak ve işgallerden kurtarmak amacı ile “*bölgesel kurtuluş örgütleri*” kurmaya başlamıştır. Bunlar ülkenin çeşitli bölgelerinde “*Redd-i İlhak ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri*” adı altında örgütlenmişlerdir. Ancak muhtelif bölgesel direniş cemiyetlerini, bölgesel ve etkisiz kalmaktan kurtaran, onların birleşip, güçlenmesini ve seslerini ülke çapında duyurmalarına öncülük eden, İstiklâl Savaşı önderi Mustafa Kemal olmuştur. Türklerin kurtuluşu yolunda atılan ilk önemli adımda 21/22 Haziran 1919 tarihli “*Millî Egemenliğe Gidiş Planı*” olan “*Amasya Genelgesi*” olmuştur. Bu genelge, “*vatanın bölünmez bir bütün olduğunu, Milletin varlığının ve bağımsızlığının tehlikede olduğunu*” açıkça ifade etmiştir. Ayrıca bu genelge, Milletin bağımsızlığını yine Milletin azminin kurtaracağını ve bu amaçla Erzurum’da ve Sivas’ta Kongreler toplanacağını tüm yurda duyurmuştur. Bu arada işgal kuvvetlerinin hakimiyeti altında olan padişah ve İstanbul hükümeti kurtuluş mücadelesine karşı oldukları gibi, kurtuluş mücadelesine önderlik yapanları da durdurabilmek için ellerinden geleni yapmışlardır. Hatta bu doğrultuda padişah, Mustafa Kemal’in derhal yakalanıp, İstanbul’a gönderilmesini emretmiştir. Ancak Mustafa Kemal her şeyi göze alarak Erzurum Kongresi’ne katılmıştır. Mustafa Kemal, âzami derecede önem verdiği Erzurum Kongresi’ne katılabilmek için, çok sevdiği ve başarılarla taçlandığı askerlik mesleğini, uzun yıllar uğraş vererek ulaştığı rütbesini, hatta canını bile ortaya koymaktan çekinmemiştir. Onun bu fedakarlıkları da karşılıksız kalmamıştır. Başta Kazım Karabekir Paşa olmak üzere Erzurum halkı Mustafa Kemal’i bağrına basmışlardır. İstiklâl Savaşı’nın kazanılması ve Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulabilmesi de “Erzurum ve Sivas Kongreleri” sayesinde mümkün olabilmiştir. Erzurum Kongresi ile açılan kurtuluş yolu, Sivas Kongresi ile “*yol gösterici liderlerine*” kavuşmuş ve onların

⁶⁰ Salahi R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, a.g.e., s. 1.

rehberliğinde gideceği istikameti belirlemiştir. Erzurum Kongresi'nde alınmış olan en önemli karar hiç şüphesiz kongrede düzenlenen beyannamenin 10. ve son maddesidir; bu madde uyarınca, kongrece seçilecek olan yedi kişilik “*Heyet-i Temsiliye*” grubu kurulması öngörülmüştür, seçim yapılmıştır, heyet belirlenmiştir ve heyet başkanlığına Mustafa Kemal getirilmiştir.⁶¹

Ülkenin tüm bölgelerinden gelen delegeler tarafından seçilip belirlenen “*Heyet-i Temsiliye*” grubu, o günkü şartlar gereği her türlü partilikten uzaktır ve tüm milleti temsil etmek üzere oluşturulmuştur. Erzurum Kongresi'nde güçlenen Mustafa Kemal daha sonra

24

Sivas Kongresi'nin toplanmasına ve orada etkin kararlar alınmasına vesile olmuştur. Heyet-i Temsiliye grubu, Sivas Kongresi'nde bölgesel karakterden ulusal bir yapıya geçmiştir ve daha sonra Ankara'da kurulacak olan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin idareci çekirdek kadrosu böylece belirlenmiştir. Kongrelerde isimleri ön plana çıkan devlet adamları ve kumandanlar, hem İstiklâl Savaşı'nda, hem Cumhuriyet'in ilk yıllarında, ülke yönetiminde söz sahibi olmuş kişilerdir. Kongrelerde başta Mustafa Kemal ve ona azamî desteği vererek İstiklâl Savaşı'nın kaderini etkileyen Erzurum 15. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir Paşa olmak üzere, Rauf Orbay, Refet Bele, Kara Vasıf, Adnan Adıvar gibi devlet adamları ileriki yıllarda da Türk siyasi hayatında önemli roller üstlenmişlerdir. Cumhuriyet'in ilk muhalefet partisinin kuruluşu da yine bu kişilerin öncülüğünde gerçekleşmiştir.

Mustafa Kemal'in yakın silah arkadaşları olan bu kişiler, aslında onunla oldukça farklı kişilik ve düşünce yapısındadırlar. Bunlar, kongreler döneminde bile ortaya koymuş oldukları söylevler ve tutumlarla Mustafa Kemal ile derin fikir ayrılıklarına düşmüş olduklarından, ileride onun fikirlerini kabul etmeyeceklerini ve ona muhalif olacaklarının işaretlerini vermişlerdir. Bu bağlamda savaştan sonra Cumhuriyet'in kurulmasını eleştirmişler ve Cumhuriyet'i kuran Mustafa Kemal'e karşı meclis içinde bir muhalefet cephesi açarak, Cumhuriyet'in ilk muhalefet partisi olan “*Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasını*” kurmuşlardır. Önemle vurgulanması gereken bir konu vardır, o da şudur: Mustafa Kemal ilk başlarda açıkça ifade etme imkanı bulamamış ise de en başından beri, eski idarî düzeni ortadan kaldırmayı, “*Cumhuriyet Rejimini Kurmayı ve Türk Milletinin kayıtsız Şartsız Egemenliğini*” aklına koymuş bir kişi olarak, zaten bu fikirlerinde tektir. Kazım Karabekir, Rauf Orbay, Refet Bele gibi diğer silah arkadaşları ise ülke işgallerden

⁶¹ Ercüment Kuran, **Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu**, Türkler Ansiklopedisi, Cilt 16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 328.

kurtarıldıktan sonra padişahın saltanatının devamını istemişlerdir; bir başka deyişle eski idarî düzeni olduğu gibi devam ettirmek arzusu içinde olmuşlardır. Bu kişiler bu doğrultudaki düşüncelerini çeşitli vesilelerle açıkça dile getirmişlerdir. Rauf Orbay ve Refet Bele “*padişaha gönül ve minnet bağı ile bağlı olduklarını, ona bağlı kalmayı borç bildiklerini, padişahlık katı yerine bir başka nitelikte makam koymaya çalışmanın yıkıma yol açacağını ve büyük acı doğuracağını*” açıkça ifade etmişlerdir.⁶² Kazım Karabekir Paşa ise Erzurum Kongresi’nde, Sivas Kongresi’ni bile gereksiz görmüş ve Mustafa Kemal’in, İstanbul Hükümeti’nden bağımsız, Ankara’da bir “Anadolu Hükümeti” kurma fikrine karşı

25

çıkmıştır. Ancak Mustafa Kemal’in ısrarları üzerine Sivas Kongresi toplanabilmiştir ve işgal güçlerine teslim olmuş, artık kendi iradesi ile görevlerini yapamayan İstanbul Hükümeti’nin yerine, tüm Türk ulusunu temsil eden bir “*Anadolu Hükümeti*” kurulabilmiştir. Böylece idarî görevi üstlenecek olan “*Büyük Millet Meclisi*” 23 Nisan 1920 tarihinde, Ankara’da açılmıştır. 29 Nisan 1920 tarihinde kabul edilen “Hiyanet-i Vataniye Kanununun” 1. maddesi bu özde düzenlenmiş olup, aynı maddenin birinci kısmı Büyük Millet Meclisinin kuruluş amacını belirtmiştir.⁶³

Anadolu’da, Ankara’da kurulan “Millet Meclisi’nde” güç dengesini Mustafa Kemal lehine çeviren en önemli hadise, 10 Ağustos 1920 tarihinde İstanbul Hükümeti’nce imzalanan “Sevr” Anlaşmasıdır. Türk ülkesini ve ulusunu yok etmek amacı ile düzenlenen bu Anlaşmanın İstanbul Hükümeti’nce kabulü, Meclis içinde “*İstanbul Hükümetinin Hain Olarak*” nitelendirilmesine neden olduğunun ötesinde, temsil ettiği geleneksel düzen ve dinî ideolojinin Meclis üzerindeki siyasi gücünü azaltması bakımından çok önemlidir. Ayrıca bu olay, meclis içinde “*Müdafaa-i Hukukun*” dayandığı temel olan “*Türk Halkının Hakimiyeti*” esasına da, “*Halkçılık İdeolojisinde*” işlerlik kazandırmıştır.⁶⁴ Ankara yönetimi, kendi şekil ve mahiyetini ifade eden yasalar çıkarmak ve kararlar kabul etmek suretiyle, Osmanlı Anayasası ve yasaları ile yürütülmesi mümkün olmayan konuları çözüme kavuşturmaya çalışmıştır.⁶⁵ Bu tarihten sonra gelişen olaylarla, şartlar elverdiğince adım adım ilerlenebildiği gözlemlenebilmektedir. 1 Kasım 1922 tarihinde saltanatın kaldırılması ve 20 Kasım 1922’de Lozan toplantılarının başlaması önemli gelişmeler olmuştur. 1923 yılına gelindiğinde gelişmeler doruk noktasına ulaşmıştır; Tüm ülkeyi temsil etme yetkisine sahip olan “Müdafaa-i Hukuk Grubunun” “Halk Fırkası” adı altında

⁶² Gazi Mustafa Kemal, **Nutuk – Söylev Cilt II**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999, s. 915.

⁶³ Dursun Ali Akbulut, **II. Dönem TBMM ve Cumhuriyet’in İlanı**, Türkler Ansiklopedisi, Cilt 16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 332.

⁶⁴ Ahmet Yeşil, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, Cedit Neşriyat, Ankara, 2002, s. 59 – 60.

⁶⁵ Dursun Ali Akbulut, **a.g.m.**, s. 332.

partiye dönüştürülmesi, partinin kuruluş ilkelerini ve program maddelerini yayınlaması, 1923 seçimlerinin iki dereceli olarak gerçekleştirilmesi ve bu seçimlere siyasi partilerle değil, Müdafaa-i Hukuk Grubu ile gidilmesi ve Gümüşhane dışında, hemen hemen her yerde Müdafaa-i Hukuk adaylarının kazanması gerçekleşmiştir.

Bu gelişmelere paralel bir yönelme sayılabilecek olan bir başka hadise de şudur: Millî Hükümetin merkezinin de Ankara'da olmasının gerekli olduğu hususu Mustafa Kemal tarafından açıklanarak, 13 Ekim 1923 tarihinde “*Ankara Türk Millî Hükümetinin*

26

Başkenti” olmuştur. Bu gelişme son derece önemli ve anlamlı bir gelişmedir: Başkenti İstanbul olan Osmanlı Hükümeti döneminin artık sona erdiğini ve yepyeni bir çığır açıldığının açık işareti verilmiştir. Batılı devletler uzun bir süre Ankara’yı “Başkent” olarak kabul etmeye yanaşmamışlardır. Bu konuda en fazla direnen ülke de İngiltere olmuştur. Bu önemli gelişmeden sonra sıra hükümet biçiminin tespitine gelmiştir. Çeşitli tartışmaları sonuçlandırmak üzere “Milletin Egemenliğini” artık resmî bir zemine oturtmak gerekmiştir. 1921 Anayasasının 1. maddesinde, egemenliğin kayıtsız ve şartsız millete ait olduğunu, idare usulünün halkın bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına dayalı olduğu hükmü bulunmasına rağmen, hükümet biçimi açıkça ifade edilmemiştir. Oysaki Mustafa Kemal, en başından beri, yani İstiklâl Savaşı sırasında, 1919 yılında bile hükümet şekli için “Cumhuriyet’i” öngörmüştür ve en yakın kader arkadaşı Müfit Kansu’ya “*Muhakkak ki mevcut şekli ile hükümet bu memleketin refah, saadet ve terakkisine kafi gelmeyecektir. Başka bir hükümet şekli arayıp, bulmamız gerektiği kanaatindeyim...açıkça söyleyeyim, şekl-i hükümet zamanı gelince, cumhuriyet olacaktır*”⁶⁶ demiştir. Böylece 1921 Anayasasının 1. maddesinin sonuna “Türk Devleti’nin şekl-i hükümeti Cumhuriyettir” cümlesi ilave edilmiştir. Anayasa’nın 2. maddesine de Türkiye Devleti’nin dini İslam’dır ve resmi dili Türkçe’dir diye belirtilmiştir. Daha sonraları “Cumhuriyet Rejimi” meclise getirilmiş ve “Yaşasın Cumhuriyet” sesleri ve sürekli alkışlarla aynen kabul edilmiştir. Bundan önceki süreçte çok önemli bir başarı olarak gelişen “Lozan Anlaşması”, “Cumhuriyet’in” ilanını da kolaylaştırmıştır; Türkiye’nin tam bağımsızlığını kabule yanaşmayan ve Osmanlı döneminde elde etmiş oldukları kapitülasyon imtiyazlarından vazgeçmek istemeyen Batılı devletler, Türk Delegasyonunu hayli uğraştırmışlar, Lozan görüşmeleri hayli sert ve çetin görüşmelere sahne olmuştur. Ancak Mustafa Kemal’in

⁶⁶ Mazhar Müfit Kansu, **Erzurum’dan Ölümüne Kadar Atatürk’le Beraber**, Cilt I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988, s. 74.

direktifleri ile hareket eden ve kararlı bir politika izleyen İsmet İnönü, taviz vermeden, Türkiye'nin isteklerini büyük ölçüde kabul ettirmeyi başarmıştır. Böylece 24 Temmuz 1923 tarihinde Lozan Anlaşması imzalanmıştır. I. Dünya Savaşı'ndan mağlup çıkıp da, Batılı devletlere isteklerini kabul ettirmeyi başaran tek ülke Türkiye olmuştur. Bu üstün başarının mimarı olan Mustafa Kemal de böylece gücünün doruğuna çıkmış ve 29 Ekim 1923 tarihinde "Cumhuriyet'i" ilan edebilmesi daha kolay olmuştur. Bu ilanı, seri gelişmeler takip etmiştir. Mustafa Kemal Paşa mevcut 158 mebusun iştiraki ile ve oybirliği ile Cumhurbaşkanı seçilmiştir, Mustafa Kemal Cumhurbaşkanı sıfatı ile 30 Ekim 1923

27

tarihinde, Malatya Mebusu İsmet (İnönü) Paşa'yı Cumhuriyet'in ilk hükümetini kurmakla görevlendirmiştir.⁶⁷ Cumhuriyet'in ilanı, ilk hükümet kurma görevinin İsmet Paşa'ya verilmesi ve Kılıç Ali, Recep Peker, Ali Çetinkaya, Yunus Nadi gibi yeni isimlerin ön plana çıkması, Mustafa Kemal'in yakın silah arkadaşlarını hayal kırıklığına uğratmıştır. Anadolu'ya Mustafa Kemal ile birlikte giden veya ondan önce oraya giden, Kazım Karabekir, Ali Fuat, Refet Paşalar ile Osmanlı Bakanlarından Rauf Bey ve Adnan Bey gibiler, millî harekete daha geç katılanlar tarafından gittikçe arka plana itildikleri fikrine kapılmış ve kızgınlık duymaya başlamışlardır. Beklentilerinde hayal kırıklığına uğrayan bu kişiler, ülkenin iç ve dış sorunları açısından son derece kritik bir zaman dilimi içinde bulunduğu sırada, meclisin birlik ve beraberlik portresini bozmaya başlamışlardır ve Cumhuriyet'i kuran Mustafa Kemal'e ve onun güvenip, seçmiş olduğu ekibine karşı bir muhalefet kampanyası başlatmışlardır. Muhalefetlerinin dozu, Mustafa Kemal'in bir bir gerçekleştirdiği köklü reformlarla daha da artmıştır. Bilhassa 3 Mart 1924 tarihinde Hilafetin kaldırılması ile muhafazakarların tepkisi doruk noktasına ulaşmıştır.

Aslında meclisi içi bu muhalefet grubu, daha önce değindiğimiz gibi Cumhuriyet ilan edilmeden çok önce de bulunmaktaydı, bu grup muhalefet fikirlerini İstiklâl Savaşı sırasında toplanan kongrelerde de belli etmişlerdi, ancak kendi düşüncelerinde olmayan kişilerin iktidara gelerek, onların onaylamadığı yeni bir siyasî rejimi ilan etmeleri, köklü reformlar yapmaları, muhalifleri daha da şiddetli muhalefet yapmaya itmiştir. Bu aşamadan sonra mecliste iki grubun ortaya çıktığı ve bunların yenilikçiler ve muhafazakarlar olarak sınıflandırılabilceği görülmektedir. Cumhuriyet ilan edildikten sonra gelen ilk tepkiler ve sert eleştiriler işte bu muhafazakar gruptan gelmiştir. Mustafa Kemal'i kendilerine rakip olarak gören ve onu kabullenmek istemeyen bu muhafazakar kişilerin geçmişleri de Mustafa Kemal ve onun ekonomik sınıfından olanlardan oldukça farklıydı; Muhalifler,

⁶⁷ Dursun Ali Akbulut, **a.g.m.**, s. 336.

Osmanlı İmparatorluğu'nun daha üst sınıflarından geliyorlardı ve Osmanlı hanedanıyla derin bağları olan ailelerinin ilişkilerinden yararlanmışlardı ve Osmanlı Sarayı'nın muhafaza edilmesini, zenginliklerini ve rütbelerini borçlu oldukları Osmanlı hanedanının saltanatının korunmasını istiyorlardı.⁶⁸ Zaten Rauf Orbay ve Refet Bele, “Sultanlık ve Halifelikten başka hiçbir hükümet biçimi söz konusu olamaz”⁶⁹ diyerek tavırlarını açıkça birçok kez sergilemiş kimselerdi. Cumhuriyet ilan edildikten iki gün sonra gazetelere

28

demeçler veren Rauf Orbay'ın sözleri gerçek düşüncelerini ortaya koyar nitelikte olmuştur. Rauf Orbay şöyle demiştir; “*Cumhuriyet'in ilanında acelecilik yapılmıştır, bu aceleciliği gösterenler sorumsuz kişilerdir. Gizli amaçlarla yönetilmeye ses çıkarılmazsa nereye varılacağı bilinemez, Cumhuriyet'in ilanını zorunlu kılan neymiş?*”⁷⁰ gibi kuşku uyandıran propagandalarla meclis üyelerinin ve halkın zihinlerini karıştırmaya ve yeni rejime karşı kuşku uyandırmaya çalışmıştır. Rauf Orbay gibi ülkede çok iyi tanınan, önemli bir devlet adamının Mustafa Kemal'i sorumsuzlukla suçlaması ve Cumhuriyet rejimi hakkında kuşku uyandırması, yeni rejim karşıtlarını cesaretlendirmiş olacağı muhakkaktır. Cumhuriyet ilan edildi diye her şey yoluna girmiş değildir, Mustafa Kemal'in deyimi ile şimdi başka bir savaş başlamak üzeredir. Yeni hükümeti bekleyen birçok iç ve dış sorun vardır. Ayrıca Cumhuriyet'i kabullenmek istemeyen mebuslar vardır; onu, gelişmeden yok etmek isteyen iç ve dış güçler hâlâ mevcuttur. Böylece Cumhuriyet'in ilanından sonraki süreçte, Cumhuriyetçileri zorlu bir savaşın beklediği ve bundan böyle meclisin de sert tartışmalara sahne olacağı belli olmuştur.

---

⁶⁸ Feroz Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, a.g.e., s. 77 – 79.

⁶⁹ **A.g.e.**, s. 79.

⁷⁰ Asım Aslan, **Sömürülen Atatürk ve Atatürkcülük**, Aslan Yayınları, Şafak Matbaacılık, Ankara, 1991, s. 49.

I. BÖLÜM

MECLİS'TE GELİŞMELER: BÖLÜNME - I. ve II. GRUBUN ORTAYA ÇIKIŞI

Mustafa Kemal, “Nutuk – Söylev” adlı eserinde ayrıntılı olarak izah etmiş olduğu üzere Erzurum ve Sivas Kongreleri dönemlerinde İstiklâl Savaşı liderleri arasında derin fikir ayrılıkları olmuştur; söz konusu fikir ayrılıkları, Cumhuriyet’in ilan edilmesinden sonraki süreçte artık iyice belirginleşmiş ve su yüzüne çıkmıştır. Mustafa Kemal ile Rauf Orbay ve diğer millî mücadele liderleri arasında karşılıklı güven bağları zayıflamış ve kuşku doğmuştur; Mustafa Kemal, Rauf Orbay ve diğer liderlerin “padişaha ve hilâfete” bağlı olduklarını ve bu kurumları muhafaza etmek istediklerini düşünmüştür; Rauf Orbay ve arkadaşları ise, Mustafa Kemal’in onlarla çalışmak niyetinde olmadığını, tek başına duruma hakim olmak istediğini ve kendilerini dışarıda bırakacak bir ekip kurmayı tasarladığını düşünmüşlerdir.⁷¹ Mustafa Kemal’in, Rauf Orbay’ın isteğinin aksine, Lozan görüşmelerini İsmet Paşa’ya emanet etmesi, daha sonra Cumhuriyet’in ilk hükümetini kurma görevini de İsmet Paşa’ya vermesi ve Cumhuriyetçi görüşlere yakın bir heyetin iktidara getirilmesi, iktidar grubunun dışında kalanlarda büyük hayal kırıklığı ve kızgınlık yaratmıştır. Mustafa Kemal’e ve onun onaylamış olduğu iktidar grubuna karşı muhalefet, iktidar dışında kalan ve ikinci grup olarak tanımlanan bu grup tarafından başlatılmıştır. Birinci Grup olarak tanınan “iktidar grubu” ise, ülkenin kurutuluş mücadelesinde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti olarak bilinen ve tüm ulusun meşru temsilcisi durumunda olan tek gruptur. Birinci Grup, Mustafa Kemal’in teşebbüsleri ile, 11 Eylül 1923 tarihinde “Halk Fırkası” olarak örgütlenmiş, siyasî bir parti kimliğine kavuşturulmuştur, daha sonra da “Cumhuriyet Halk Fırkası” adını alarak devletle özdeşleşmiştir. Meclis içinde bu gruba tepki olarak doğan, gittikçe genişleyen ve başını Rauf Orbay, Refet Bele, Kazım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy, Hüseyin Avni, Ali Şükrü,

---

⁷¹ Osman Okyar, Mehmet Seyitdanlıoğlu, **Fethi Okyar’ın Anıları, Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1999, s. 34.

Selahattin Köseoğlu gibi ünlü isimlerin çekmiş olduğu gruba da ikinci grup denilmiştir. Kazım Karabekir ve Ali Fuat Cebesoy gibi ordu komutanlarının da, bir yıl sonra askerî görevlerinden ayrılarak, Meclise girmeleri ve muhalefetçi gruba katılmaları ile ikinci grup daha da güçlenmiş ve ülke genelinde ses getirmeye başlamıştır.

İkinci grup, önce padişahlığın, daha sonra da halifeliğin kaldırılışına kadar uzanan bir gidişata tepkilerini koymak ve halk yığınlarına da kendi görüşlerini kabul ettirmek üzere

30

harekete geçmiştir.⁷² Mustafa Kemal, “Rauf Orbay’ın kendisine gelerek, devlet başkanlığı katı olarak Halifelik katını düşündüğünü ve o makama güç ve yetki sağlanmasını kendisinden rica ettiğini” bizzat dile getirmiştir.⁷³ İsteğinin yerine getirilmeyerek, Cumhuriyet’in ilan edilmesi, Rauf Orbay’ı kızgınlığa itmiş ve bu kızgınlık, Onu “Cumhuriyet’i ilan edenler sorumsuz kişilerdir”⁷⁴ diyecek kadar, sert sözler söylemeye sevk etmiştir. Hem Rauf Orbay’ın bu sözleri, hem de Ali Fuat Cebesoy’un, ikinci grubun sözcüsü olarak, “*Meclis Reisinin, yani Mustafa Kemal’in diktatörlüğe doğru gittiğinden şüphe edildiğini bildirmesi*”⁷⁵ Mustafa Kemal ve onun ilan etmiş olduğu Cumhuriyet hakkında kuşklar uyandırmış, hem mebusların, hem de halkın kafası karışmıştır. İkinci grup, Mustafa Kemal’in, giderek Meclis’in yetkilerini ele geçirmesinden endişe duyarak, buna karşı çıkmış ve diğer mebusları da kendi taraflarına çekebilmek için Meclis içinde yoğun çaba içine girmişlerdir. Mustafa Kemal, “*Rauf Orbay ve Kara Vasıf Bey, en başından beri Meclis içinde karşıt konumda olan ikinci grubun yönetiminde ve güçlendirilmesinde birlik olmuşlar ve idareci konumda bulunmuşlardır*” diyerek gözlemlerini dile getirmiştir.⁷⁶ Böylece, zaten farklı geçmişleri ve fikirleri olan mebuslardan oluşan Ankara Meclisinde, meydana çıkan güçlü muhalefet ve bölünme önemsiz konularda bile tartışmaların çıkmasına neden olmuş ve meclisten iş çıkarılmasını oldukça zorlaştırmıştır. Örneğin Cumhuriyet ilan edilmeden önce, Lozan’da kritik görüşmeler devam ederken bile, “6 Mart 1923 tarihli Meclis gizli oturumunda”, ikinci grup mensuplarından Ali Şükrü Bey, Ziya Hurşit Bey gibi mebuslar Mustafa Kemal ve İsmet Paşa ile sert tartışmalara girmişler ve onları suçlayıcı şekilde konuşmuşlardır.⁷⁷ Oysa

⁷² Mümtaz Soysal, **100 Soruda Anayasana Anlamı**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1974, s. 51.

⁷³ Gazi Mustafa Kemal, **Nutuk – Söylev**, Cilt II, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999, s. 1057.

⁷⁴ **A.g.e.**, s. 1115.

⁷⁵ Ercüment Kuran, **Türkiye Cumhuriyeti’nin Kuruluşu**, Türkler Ansiklopedisi, Cilt 16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 329 – 330.

⁷⁶ Gazi Mustafa Kemal, **Nutuk – Söylev**, Cilt II, s. 887.

⁷⁷ **TBMM Gizli Celse Zabıtlar**, Cilt 4 1923 – 1934, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985, s. 174 – 178.

ki o sıralarda Türk Devleti, Lozan'da, onu parçalayıp, yok etmek isteyen başta İngiltere olmak üzere, güçlü Batılı devletler karşısında, ayakta kalabilmek, tam bağımsızlığını sağlayabilmek ve kendi haklarını koruyabilmek için savaş vermekteydi. Böylesine hassas dış sorunların yanı sıra, ülke içinde de siyasi düzenin sağlanabilmesi, ülke birliği için, zararlı örgütlerin, gerici grupların ve kişilerin etkisiz hale getirilmesi, asayişin, güvenliğin temin edilmesi, ülkenin topyekûn her alanda kalkındırılması gibi son derece önemli meseleler Ankara Meclisi'ni beklemekteydi. Tüm bu olumsuzlukları önleyebilmek, süratle

31

hareket edebilmek ve gerekenleri kararlılıkla yapabilmek adına Mustafa Kemal “özel yetkilere” ihtiyaç duymuştur. Mustafa Kemal, söz konusu özel yetkiler için Meclis'ten onay alırken, ikinci gruptan dolayı, her seferinde büyük güçlükler yaşamıştır. Hatta Mustafa Kemal'in başta Lozan görüşmeleri gibi son derece önemli bir görev için aday göstermiş olduğu isme bile açıkça karşı çıkmıştır.⁷⁸ İkinci grubun, ülkenin o günkü olağanüstü koşullarını yeterince dikkate almadıkları göze çarpmaktadır. Siyaset bilimcilerinin “olağanüstü durumlarda” yönetim şekillerine açıklık getiren tespitleri o günlere ışık tutacaktır; *“Herhangi bir devrim sonrası, tek partinin veya grubun egemen ve idareci konumda olması en hesaplı çözümdür. Bilhassa, toplum kendi arasında sınıf ayrılıkları ile bölünmemişse, birlik ve beraberlik içinde tek bir irade etrafında birleşerek yabancı kontrolünü ülkelerinden atmayı amaçlıyorlarsa, tek parti modeli en uygun yönetim biçimidir. Ayrıca toplumun nihaî asıl hedefi sadece bağımsızlıklarını kazanmak olmayıp, daha sonra da ülkelerini modernize etmek, üretimi ve verimliliği artırarak kalkınmayı sağlamak ise tek parti egemenliği hemen hemen kaçınılmazdır.”*⁷⁹ Türkiye'nin o dönemde içinde bulunduğu koşullar dikkate alınırca, her halükarda tek gücün egemenliğinin kaçınılmaz olduğu anlaşılacaktır. Zaten Mustafa Kemal de, bütün gücü “tek bir merkezde - idarede toplayarak”, ülkenin bağımsızlığı ve kalkındırılması için hedeflerini süratle gerçekleştirmek istemiştir. Mustafa Kemal'in tüm bu güçlükleri yenebilmesi, İtilaf Devletleri ile yapılan savaşlardan başarı ile çıkılması, işgalci güçlere teslim olmuş bir saltanatın kaldırılması ve Türk ülkesinin bağımsızlık belgesi olan Lozan Anlaşmasının imzalanması ile mümkün olabilmiştir. Söz konusu başarılı gelişmelerden sonra Mustafa Kemal'in yolu açılmış ve Cumhuriyet'in ilanı başta olmak üzere, tasarlamış olduğu hedeflerini gerçekleştirebilmesi mümkün olmuştur.

⁷⁸ Cemil Koçak, **Siyasal Tarih 1923 – 1950**, Türkiye Tarihi 4, Yayın Yönetmeni Sina Akşin, Cem Yayınevi, İstanbul, 1990, s. 92.

⁷⁹ C.B. Macpherson, **The Real World Of Democracy**, A Canadian Broadcasting Corporation Publication, Toronto, 1965, s. 25.

Ancak, bu arada Meclis içindeki şiddetli fikir çatışmaları, İsmet Paşa hükümetine muhaliflerce verilen gensorular ve sıkıyönetim talebinin reddedilmesi, ülkedeki Cumhuriyet karşıtlarını da cesaretlendirmeye başlamıştır. Bunların başında, Meclis içi gelişmeleri yakından takip eden “İstanbul Basını” gelmiştir. Vatan, Tanin, Tevhid-i Efkâr, Tok Söz, Alemdar, Peyam-i Sabah gibi İstanbul Basını genel olarak muhalifleri tutmuş ve onların daha da iyi organize olarak, hükümet karşısında güçlenmelerini arzulamıştır. Ayrıca saltanat yanlıları, Türkler aleyhinde faaliyet gösteren yerli ve yabancı örgütler,

32

padişah ve hilafet taraftarları gibi diğer Cumhuriyet karşıtları da meclis içi muhalefet grubunun destekleyicileri olmuşlardır. Aslında böylesine son derece kritik bir zaman dilimi içinde tüm mebuslara düşen görev “birlik ve beraberlik” içinde Mustafa Kemal’i desteklemek ve tüm dünyaya güçlü bir “*Türk Devleti İmajı*” vermektir. Oysaki, Cumhuriyet’in ilk yıllarında Meclis içinde gelişen olaylara bakıldığında, II. Meşrutiyet dönemindeki gibi kısır fikir çatışmalarının ve bölünmelerin olduğu görülmektedir. O günlerde, II. Meşrutiyet dönemi, hafızalarda henüz çok taze olarak durmaktaydı; II. Meşrutiyet’in kurucusu, mimarı İttihat ve Terakki, kendi bünyesinde “birlik ve beraberlik sağlayamadığı”, eski düzeni tamamen değiştiremediği, yeni düzeni güçlendirecek kararlı politikalar ve reformlar uygulayamadığı için ülke anarşiye, yıkıma, hatta yok oluşa sürüklenmişti. Şimdi Mustafa Kemal, İttihatçı liderlerin yapamadıklarını yapmak, artık işlevini yitirmiş, çürümüş olan eski düzeni topyekûn ortadan kaldırmak ve Türk Milleti için en uygun görmüş olduğu Cumhuriyet rejimini yaşatmak ve ülkesini kalkındırmak için çabalıyordu.⁸⁰

Ancak Meclis içi muhalif grubu oluşturan mebusların bazıları yakın tarihlerini çabuk unutmuşa benziyorlardı. İsmet Paşa’nın Lozan görüşmeleri sırasında bile Rauf Orbay, onunla gittikçe şiddetlenen bir anlaşmazlık içine girmiş, Mustafa Kemal’in İsmet Paşa’nın yanında yer alması ile Rauf Orbay hezimete uğramıştır. İktidar karşısında gittikçe güç kaybetmeye başladıklarını hisseden muhalifler, örneğin başta Rauf Orbay, Refet Bele, Adnan Adıvar, Kazım Karabekir gibi ünlü isimler, iktidarın karşısında bir güç oluşturan “*Hilâfet makamına ve o makamı temsil eden Halife Abdülmecit’e*” yakın durmaya çalışmışlardır. Bu tavırlarını da, Halife Abdülmecit’i ziyaret ederek, ona saygı, sevgi göstererek ve bağlılıklarını dile getirerek ifade etmişlerdir. En başından beri Hilâfet kurumunun muhafaza edilmesinin şart olduğunu savunan muhaliflerin bu tutumları, Türk halkının egemenliğine dayanan yeni rejimin kabul görmesini zorlaştırdığı gibi, artık

⁸⁰ Yücel Özkaya, **Altı İlke**, Türkler Ansiklopedisi, Cilt 16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 520.

işleyemez hale gelmiş eski düzeni değiştirmek için çabalayan Cumhuriyetçileri de zor duruma düşürmüştür. Hilâfet yanlısı olan ikinci grup, Halifeyi muhalefetin sembolü, cumhurbaşkanını dengeleyen bir güç olarak kullanmayı sürdürmüştür.⁸¹ Nitekim, zaten Hilâfet taraftarı olan İstanbul Basınının büyük çoğunluğu, Meclis içi muhaliflerden güç alarak, “Cumhuriyet Aleyhine” kışkırtmalarını gittikçe artırmıştır. Meclis içi şiddetli muhalefet, Halife sanı taşıyan Abdülmecit’i de ümitlendirmiştir. Millî mücadele liderlerin-

33

den bazılarının Halife’ye göstermiş oldukları büyük ilgi, saygı ve bağlılık, Abdülmecit’i de cesaretlendirmiş ve Onun saltanat dönemi benzeri bir tavır ve yaşam sergilemesine neden olmuştur.⁸²

Oysa “Millî Mücadele” sadece işgalci güçlere karşı verilen bir savaş olmamıştır, vatan toprakları kurtarılmış olduğu gibi, Türk Milleti de padişaha “kul” olmaktan, din ile baskı altında tutulmaktan kurtarılmıştır. “Milletin İradesi” her türlü iradeye hakim kılınmıştır. Türk Milletinin, zamanla Padişahlık – Halifelik yönetimi altında nasıl ezildiğini, yoksul ve geri bırakıldığını Meclis içinde Rize Mebusu Ekrem Bey ayrıntıları ile anlatmıştır.⁸³ İsmet Paşa da, Halk Fırkası ilkeleri doğrultusunda, “Halifeye” paye veren davranışlardan rahatsızlık duyduklarını sert bir dille ifade ederek; “*Herhangi bir devirde, bir halife zihninden bu memleketin mukaddesatına karışmak arzusu geçirirse, o kafayı hemen kopartacağız*”⁸⁴ diyerek ne kadar kararlı olduklarını göstermiştir. Mustafa Kemal de bu konunun üzerinde ısrarla durmuş ve Meclis içinde, İstiklâl Savaşının Osmanlı Saltanatını ve Hilâfeti kurtarmak amacı ile kazanılmadığını, Türk halkının vatan sevgisiyle, kendi vatanını ve milletini kurtarmak amacı ile başarılı olduğunu vurgulamıştır.⁸⁵ Ancak Hilâfet kurumunun bir seçenek olarak varlığı, Cumhuriyet rejimine karşı bir tehdit unsuru olarak durmakta ve Cumhuriyet karşıtlarına, yeni bir “Saltanat” rejiminin doğması muhtemelmiş gibi gösterilmekteydi.⁸⁶ Gerici bir grup tarafından, Afyonkarahisar mebusu Hoca Şükrü imzasıyla “İslam Halifeliği ve Büyük Millet Meclisi” adıyla kitapçık yayınlayarak “Halife, Meclis’in ve Devletin Başkanı” gibi gösterilmeye çalışılmıştır. Meclis içindeki ikinci grubun da kendi fikirlerini paylaşmış olduklarını bilmeleri, tüm padişah- halife yanlılarına cesaret vermiştir. Örneğin Meclis içi muhalefetin başına çeken

⁸¹ Feroz Ahmad, **Modern Türkiye’nin Oluşumu**, Doruk Yayıncılık, Ankara, 2002, s. 75.

⁸² Atatürk Kültür, Dil Tarih Yüksek Kurumu, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II**, Atatürk Araştırma Merkezi Ankara, 2002, s. 32 – 33.

⁸³ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 7, TBMM Matbaası, Ankara, 1968, s. 29 - 31.

⁸⁴ Ahmet Yeşil, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, Cedit Neşriyat, Ankara, 2002, s. 135.

⁸⁵ Gazi Mustafa Kemal, **Nutuk – Söylev, a.g.e.**, Cilt II, s. 943 – 949.

⁸⁶ Cemil Koçak, **Siyasal Tarih 1923 – 1950**, Türkiye Tarihi 4, Çağdaş Türkiye 1908 -1980, Yayın Yönetmeni Sina Akşin, Cem Yayınevi, İstanbul, 1990, s. 93.

Rauf Orbay'ın Padişahlık - Hilâfet Makamı için söylemiş olduğu şu sözler, onun bağlılığını gösteren en açık kanıt olmuştur; *“Padişahlık ve Halifelik katına vicdan ve duygu bakımından bağlıyım. Çünkü benim babam, padişah ekmeği ile yetişmiş, Osmanlı Devleti'nin ileri gelen devlet adamları arasına girmiştir, Benim de kanımda o ekmeğe vardır. Halifeye bağlılığım ise görgümün gereğidir. Bizde genel düzeni tutmak güçtür, bunu ancak herkesin erişemeyeceği kertede yüksek görülmeye alışılmış bir makam sağla-*

34

yabilir ve o da padişahlık ve halifeliktir. Bu makamı kaldırmak, onun yerine başka nitelikte bir varlık koymaya çalışmak, hiç uygun bir iş olmaz, yıkıma yol açar ve büyük acı doğurur” ve Refet Paşa da Rauf Orbay'ın sözlerine aynen katıldığını belirtmiştir.⁸⁷

Rauf Orbay, Refet Bele ve Kazım Karabekir Paşa gibi önemli kişilerin başını çektiği ikinci grubu oluşturan bu kişilerin, “padişahsız – halifesiz bir devlet düşünemediklerini” ve İstiklâl Savaşı'na katılmalarının da başlıca amacının bu makamları kurtarıp, muhafaza etmek olduğu bilinmektedir. Hatta, Kazım Karabekir'in, Erzurum Kongresinden sonra Sivas'ta Kongre düzenlenmesine ve Türk Milletinin iradesini temsil etmek üzere, İstanbul Hükümetinden tamamen bağımsız, Ankara'da bir Meclis Hükümeti kurulmasına dahi karşı çıkmıştır. Ancak Mustafa Kemal'in şiddetli ısrarları üzerine Sivas Kongresi ve Ankara Meclisi oluşturulabilmiştir. İkinci grubun, Ankara Meclis Hükümetini gereksiz görmelerinin başında elbette padişaha olan bağlılıkları ve o makamı muhafaza etme gayretleri olmuştur.⁸⁸ Oysa Mustafa Kemal ve onun paralelinde düşünen arkadaşlarının asıl amacı, Türk Milletini yıkıma, geri kalmışlığa ve tutsaklığa götürmüş olduğuna inandıkları eski düzeni tamamen ortadan kaldırmaktır. Bu açıdan bakıldığında birbirinden tamamen farklı görüş ve hedefleri olan bu iki grup arasında bölünme ve çatışma olması tabiki kaçınılmazdır.

İstiklâl Savaşı, Ankara Meclisinin yönetimi sayesinde başarılmış, yepyeni bir “ulusal egemenlik” anlayışı doğmuş, ulus iradesi ile meclis iradesini birbirine kaynaştırılmıştır, böylece meclis dışında bir irade aranması imkansızlaşmıştır.⁸⁹ Türkiye Cumhuriyeti'nin rejimi “halkın egemenliğine” dayanan ve her türlü din istismarını önleyecek olan “laik” bir rejim halini almıştır. Bu görüşlere karşı, eski düzen yanlısı ikinci grubun elinde son kale olarak “Hilâfet Makamı” kalmış ve onu muhafaza etmek üzere ellerinden geleni yapmışlardır. Meclis içinde ve dışında, yeni düzenden çekinen, ya da ona tamamen karşı

⁸⁷ Gazi Mustafa Kemal, **Nutuk – Söylev**, Cilt II, a.g.e., s. 913.

⁸⁸ Gazi Mustafa Kemal, **Nutuk – Söylev**, Cilt I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999, s. 15.

⁸⁹ Mümtaz Soysal, **a.g.e.**, s. 46.

olanlar, hiç olmazsa Hilâfet kurumunu muhafaza edelim, çabasına girmişlerdir.⁹⁰ Hilâfet makamı ve Halifenin bir güç olarak varlığı, devlette çift başlılık yaratmış ve rejim sorununa neden olmuştur. Hatta Tanin gibi, eski düzenin savunucularından olan gazeteler “*Hilâfet bizden giderse Türk Devletinin, Müslüman dünyada hiç önemi kalmaz, Avrupa siyaseti karşısında da değersiz bir hükümet yerine düşeriz*” diyerek, olayı abartmışlar,

35

ve yaygaralarda bulunmuşlardır.⁹¹ Hatta bu çift başlı devlet görünümünü, yabancı devletler Lozan görüşmelerinde Mustafa Kemal aleyhine kullanmaya çalışmışlar ve Lozan görüşmelerine hem Ankara Hükümeti’ni, hem de Padişahı ve Hilafet’i temsil eden İstanbul Hükümeti’ni ayrı ayrı davet etmişlerdir. Mustafa Kemal’in böyle bir talebe karşı kesin tavır koyması, yabancıların planlarını bozmuş ve Lozan görüşmelerine sadece Ankara Hükümeti’ni temsilen İsmet Paşa katılmış, Mustafa Kemal’in direktifleri doğrultusunda pazarlıklarını sürdürmüş ve başarılı neticeler elde etmiştir.

Böylece Mustafa Kemal, 1924 yılına gelindiğinde, ülke yönetiminde tek meşru güç olan Ankara Hükümeti’ne gölge düşüren Hilafet sorununu tamamen ortadan kaldırmanın şart olduğu inancı ile harekete geçmiştir. Mustafa Kemal, Meclis içinde Hilafet Makamı ile ilgili bir konuşma yapmış, ve artık bu makamın, o günkü dünya şartlarında mümkün olamayacağını izah etmiştir.⁹² Ayrıca diğer bazı mebuslar da söz hakkı alarak, Hilâfet Makamının peygamberin ölümü sonrasında, ilk dört halife döneminden sonra sona erdiğini, II. Abdülhamit’in bu hakikatları tahtının altına gömüp, Hilâfet varmış gibi tüm dünyayı aldattığı konuları anlatılmıştır.⁹³ * Daha sonra da Hilâfet sorununun, TBMM’nin 1924 yılı bütçe görüşmelerinde gündeme gelmesi sağlanmıştır. 3 Mart 1924 tarihinde de TBMM Hilâfetin kaldırılmasına karar vermiştir. 1/2 Kasım 1922 tarihinde “Saltanatın” kaldırılması, 29 Ekim 1923 tarihinde Cumhuriyet rejiminin resmen ilanı ve 3 Mart 1924 tarihinde “Hilâfetin” kaldırılması, köklü Cumhuriyet devrimlerinin yolunu açmış olan son derece önemli üç gelişmedir. Hilâfetin kaldırılması, hilâfet ve eski düzen taraftarlarının

⁹⁰ Atatürk Kültür, Dil Tarih Yüksek Kurumu, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II**, Ankara, 2002, s. 25.

⁹¹ Gazi Mustafa Kemal, **Nutuk – Söylev**, Cilt II, s. 1105.

⁹² **A.g.e.**, s. 947 - 949

⁹³ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 7, TBMM Matbaası, Ankara, 1968, s. 33.

* Ünlü Arap felsefeci İbn Haldun’un “Hilafet” ile ilgili sözlerine yer vermek aydınlatıcı olacaktır. “*Hz. Muhammed’in öncülüğündeki İslam’ın tarihsel bir gerçeği olan dürüstlük – eşitlik – yardımlaşma - yiğitlik yönündeki ilk saf geleneklerinin Emevi devleti tarafından kanla bastırılmasından sonra, hilafet saltanata dönüştürülüp, ebedileştirilmiştir. Ehl-i Sünnet yolu terk edilmiştir. Böylece Şeriat, Hilafet yerine saltanat aracı, demokrasi yerine istibdat aracı olarak kullanılmaya başlamış, halifelik hükümdarlık şeklini almış, özgür düşünceye bütün kapılar kapatılmıştır. Orta Asya’dan gelen demokratik gelenekli Türkler, derebeğleşen sözde İslam devletlerine “ taze kan” taşımışlardır.*” [Ümit Hasan, **İbn Haldun’un Metodu ve Siyaset Teorisi**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1977, s. 77, 78, 80, 95, 293.]

tam bir panik içine girmelerine neden olmuştur. Hilâfetin kaldırılmasından hemen sonra, basında Halk Fırkasında bölünme olacağı ve bir muhalefet partisinin kurulacağına dair söylentiler çıkmıştır.⁹⁴ Hilâfetin kaldırılması, Halife'nin ve Osmanlı hanedan üyelerinin yurttan uzaklaştırılması, Cumhuriyetçiler için oldukça önemli bir kazanım olmuştur;

36

böylece Cumhuriyet'in en büyük siyasal rakibi tasfiye edilmiştir.⁹⁵ Artık dinsel otorite kalmamıştır ve din müesseselerini temsil eden Şer'iyye ve Evkaf Vekâletleri hükümetten çıkarılmıştır. Dinî konularla ilgilenmek üzere, hükümete bağlı "Diyanet İşleri Başkanlığı" adı ile yeni bir kurum oluşturulmuş ve böylece dinî otoriteyi temsil eden kurum tamamen hükümetin denetimine geçmiştir. Aynı gün, 3 Mart 1924 tarihinde Tevhid-i Tedrîsat Kanunu ile, eğitimde birlik esası kabul edilmiştir. Böylece Osmanlı Devleti döneminde bölünmüş, dağınık ve denetimden yoksun bir görünüm sergileyen eğitim sistemi de birleştirmiş, yeni düzene uygun olarak ulusallaştırılmış, modernize edilmiş ve denetim altına alınmıştır.

Padişahlık - Hilâfet makamına derin bağlılık hisleri besleyen ve bunu açıkça, her vesile ile ifade eden Rauf Orbay, Refet Bele ve Kazım Karabekir gibi Milli Mücadele liderleri ile Mustafa Kemal'in yolları, Cumhuriyet'in ilanı ve en son olarak da Hilâfet'in kaldırılması ve Osmanlı hanedanının ülkeden uzaklaştırılmaları ile artık kesin olarak ayrılmıştır. Mustafa Kemal, silah arkadaşları ile ilgili olarak ortaya çıkan bu durumu şöyle ifade etmiştir; "*Ulusal hayatın bugünkü "Cumhuriyet ve Cumhuriyet Yasalarına" kadar uzanan gelişmelerinde, kendi düşünce ve ruh yeteneklerinin kavrama sınırı bittikçe, bana direnmeye ve karşı çıkmaya başlamışlardır.*"⁹⁶ Ayrıca, Cumhuriyet'e giden yolda, Mustafa Kemal'den mevkî beklentileri içinde olup da, buna ulaşmayanlar da ona karşı olmaya başlamışlardır. Örneğin Mustafa Kemal'in kendisine vermiş olduğu Millî Savunma Bakanlığı görevini kabul etmeyen Refet Paşa, Genel Kurmay Başkanı olmak istediğini belirtmiştir; Mustafa Kemal de Ona "*Genelkurmay Başkanlığı, bizim örgütümüze göre bugün gerçekte eylemli olarak Başkomutanlık katıdır, Siz daha Türk ordusuna başkomutan olacak nitelikleri kazanmış değilsiniz, bunu aklınızdan çıkarın*"⁹⁷ diye cevap vermiştir. İkinci bir örnek, Mustafa Kemal'in, Lozan görüşmelerine katılmak isteyen Rauf Orbay'ın yerine, taviz vermez tutumu ile tanıdığı ve güvendiği İsmet Paşa'yı tercih etmesini

⁹⁴ Erik Jan Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 61.

⁹⁵ Mümtaz Soysal, a.g.e, s. 54 – 55.

⁹⁶ Asım Aslan, **Sömürülen Atatürk ve Atatürkçülük**, Aslan Yayınları, Şafak Matbaacılık, Ankara, 1991, s. 50.

⁹⁷ Gazi Mustafa Kemal, **Nutuk – Söylev**, Cilt II, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999, s. 783 – 785.

gösterebiliriz; bu durum Rauf Orbay'da kızgınlık ve kıskançlık yaratmıştır. Ayrıca Ali Fuat Paşa'nın da, “*askerlik mesleğinde kalacağını, yaşamını askerlik görevine adayacağını, siyaseti sevmediğini ve siyasete atılmayacağını*” Mustafa Kemal'e açıkça beyan etmiş olmasına karşılık⁹⁸, görevinden istifa ederek, ikinci grup cephesine katılmış ve siyaset hayatına girmiş olması düşündürücüdür.

37

Bu arada, Cumhuriyet rejiminin “Anayasal” çerçeve içinde şekillenebilmesi için 20 Nisan 1924 tarihinde, “20 Ocak 1921 tarihli Anayasa”, “1924 tarihli Anayasa'ya” dönüştürülerek, daha mükemmel bir hale getirilmiş ve yürürlüğe konulmuştur.⁹⁹ Bilindiği üzere Türkiye Cumhuriyeti'ne giden yol, 1921 tarihli Anayasa'ya ile açılmış ve 1924 Anayasası ile de “ulus adına egemenlik hakkının kullanımının” yalnız TBMM'ne ait olduğu belirtilmiştir.¹⁰⁰ Bu “Anayasa” ile, hakimiyetin kayıtsız ve şartsız olarak millete ait olduğu ve temsil ve icra kudretinin, milletin yegâne hakikî temsilcisi olan BMM'ne intikal etmiş olduğu maddeleri yer almıştır. Kısacası, olağanüstü bir döneme ait olan 1921 Anayasası, Amasya Genelgesinden beri yapılan açıklamalara ve uygulamalara resmî ve hukukî bir nitelik kazandırmış ve ülke yönetiminde tüm yetkilerin BMM'de toplandığını göstermiştir.¹⁰¹ Cumhuriyet'in ilanından sonra, 1921 Anayasası yetersiz kalmaya başlamış ve 1924 yılına gelindiğinde yeni bir “Anayasa” düzenlenmesine ihtiyaç duyulmuştur çünkü 1921 Anayasası, hazırlandığı olağanüstü dönemin ihtiyaçlarını karşılamak üzere, bir bakıma geçici bir Anayasa niteliğindedir. Artık ülke kurtarılmış ve Cumhuriyet ilan edilmiştir; ancak bu durum yeni bir başlangıç olmuştur, yeni koşullara uygun, yeni bir “Anayasa” hazırlanması zorunlu hale gelmiştir. Yeni oluşturulan “Anayasa”, 20 Nisan 1924 tarihinde TBMM tarafından kabul edilmiş ve daha sonra yürürlüğe girmiştir. Yeni devletin bu ikinci “Anayasası” da “Teşkilâtı Esasiye Kanunu” adıyla çıkmıştır ve altı bölüm halinde 105 maddeden oluşmuştur. “*1924 Anayasası diğer demokratik ülkelerde olduğu gibi, hürriyetçi, eşitlikçi, adaletçi olmakla beraber, insan haklarına yer veren, hukuka saygılı olan ve siyasal yapısını cumhuriyet olarak belirleyen bir karakter taşımıştır.*”¹⁰² 1924 Anayasası ile “Egemenliğin” kayıtsız şartsız millete ait olduğu ve millet adına da, milleti temsilen TBMM'de olduğu daha açık ve net olarak vurgulanmıştır.

⁹⁸ A.g.e., s. 1139.

⁹⁹ Cemil Koçak, **Siyasal Tarih 1923 – 1950**, Türkiye Tarihi, Cilt 4, a.g.m, 95 – 97.

¹⁰⁰ Mümtaz Soysal, a.g.e., s. 43 - 46.

¹⁰¹ Cemalettin Taşkıran, **Atatürk İlke ve İnkılapları**, Türkler Ansiklopedisi, Cilt 16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 398.

¹⁰² A.g.m, s. 398.

Bu Anayasa, yapılan inkılaplara ve yenikliklere uygun olarak zaman zaman değiştirilmiştir.

1924 tarihli “Anayasanın” TBMM’deki görüşmelerinde dikkat çekici bir nokta vardır; Meclis içinde, yürütme organına ve özellikle Cumhurbaşkanına tanınmak istenen yetkilere karşı koyma mücadelesi ortaya çıkmıştır. Meclis içinde I. dönemde olduğu gibi,

II. dönemde de konuların demokratik bir ortamda, rahatça tartışılması mümkün olmuştur. Bu tartışmaların önemli bir bölümünü “Cumhurbaşkanı” sıfatı ile Mustafa Kemal’e tanınacak olan geniş yetkiler oluşturmuştur. Mustafa Kemal, yeni siyasal rejime ve ilkelerine paralel olarak tasarlamış olduğu devrimleri gerçekleştirebilmek için Anayasa’da Cumhurbaşkanına önemli yetkiler verilmesini istemiş ve Anayasa taslağında bu önerileri dile getirmiştir. Ancak Meclis, Mustafa Kemal’in taslakta Cumhurbaşkanına verilmesini gerekli görmüş olduğu yetkilere onay vermek istememiştir. 24 Mayıs’ta yürürlüğe giren “1924 Anayasası” hem tek-partili dönemde, hem de çok partili dönemde 37 yıl uygulanmış, oldukça uzun ömürlü bir anayasa olmuştur. Bu “Anayasa” ile birlikte yeni rejim rayına oturmaya başlamış; ancak onu kabullenmek istemeyenler için de bir karşı mücadele devresini başlatmıştır.

1924 Anayasası, mebusların ayrıca devlet görevleri olmasına izin vermemiştir. Bu durumda kişilerin bir tercih yapmaları zorunluluğu doğmuştur, mebuslar, ya mebusluğu ya da aslî görevlerini, ordu müfettişliği, komutanlığı vs... seçmeleri gerekmiştir.¹⁰³ Mustafa Kemal özellikle ordu mensubu olan mebusların, mebusluktan istifa ederek, aslî olan ordu içindeki görevlerine dönmelerini istemiştir; Oysaki Milli mücadele döneminde ön plana çıkmış olan I. Ordu Müfettişi Kazım Karabekir Paşa, II. Ordu Müfettişi Ali Fuat Paşa, 7. Kolordu Komutanı Cafer Tayyar Paşa gibi mebuslar aslî askerlik görevlerinden ayrılarak, mebusluğu tercih ettiklerini açıklamışlardır. Diğer asker kökenli mebuslar ise mebusluktan istifa ederek, aslî görevlerine dönmüşlerdir. Mustafa Kemal’in taleplerine karşı, bazı ordu mensuplarının ısrarlı bir şekilde siyasal alanda faaliyet göstermek istemeleri, 1924 sonbaharında siyasal çatışmaları şiddetlendirmiştir. Bundan sonraki gelişmeler, ikinci grup olarak adlandırılan muhaliflerin kendi aralarında organize olarak, iktidar karşısında resmî bir güç oluşturmak üzere Cumhuriyet’in ilk muhalefet partisini kurma aşamasına getirmiştir. Çeşitli soy ve mesleklerden oluşan muhalifler, en başta Rauf Bey olmak üzere, ikinci grup mensubu devlet adamlarını ve kumandanlarını, kendi

¹⁰³ Cemil Koçak, **a.g.m.**, s. 97.

amaçlarını açıklayıp savunacak olan en uygun adamlar olarak görmüşlerdir.¹⁰⁴ Hatta, Rauf Orbay, kendisine Cumhuriyetten söz açan bir dönemin Meclis Başkanı Kazım Paşa'ya, “*Bunu önleyebilirsen, yurda büyük hizmet etmiş olursun*” dediği bilinmektedir.¹⁰⁵ Ancak Rauf Orbay, el altından, bir Halk Fırkası mensubu olarak yürüttüğü muhalefetini, artık

39

yürütme imkanı kalmayınca, gerçek niyetini sergilemek zorunda kalmıştır. Böylece muhalefet grubunun önde gelenlerinden Rauf Orbay, Refet Paşa, ve Adnan Bey Halk Fırkasından istifa etmişlerdir. Bu grup, Mustafa Kemal'in yakın bir gelecekte siyasal, sosyal ve toplumsal alanlarda topyekûn köklü reformlar yapacağını biliyor ya da sezmişlerdir ve buna karşı resmî bir tavır almak ve kendi düşüncelerini hâkim kılmak istemişlerdir. Gerek Meclis içi muhalif ikinci grup, gerekse İstanbul Basınından “Son Telgraf, Vatan, Tevhid-i Efkar, Tanin” gibi gazeteler Mustafa Kemal ve ona bağlı olan İsmet Paşa Hükümeti aleyhine güçlü bir kampanya başlatmışlardır. Nitekim Kasım ayı ortalarında muhalefet doruğa ulaşmış ve 17 Kasım 1924 tarihinde, Halk Fırkası içindeki muhalif ikinci grup, “Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası” adı altında yeni bir siyasî parti kurmuştur. TPCF'nın İdarî Heyeti şu kişilerden oluşmuştur: Başkan – Kazım Karabekir, İkinci Başkan – Rauf Orbay ve Adnan Adıvar, Umumi Katip - Ali Fuat Cebesoy, Azalar – Refet Bele, Kara Kemal, Rüştü Paşa, İsmail Canbolat, Sabit Bey, Ahmet Muhtar Bey, Kara Vasıf, Ahmet Şükrü Bey, Ali Şükrü Bey, Cafer Tayyar Paşa, Kadirbeyoğlu Zeki Bey. TPCF'nın kurulduğu gün basına açıklanmış olan parti beyannamesinde ve programında, partinin özünde, daha ılımlı, özgürlükçü bir yapısı olduğu, siyasal ve ekonomik alanda liberal demokrasiyi hedeflediği vurgulanmıştır.¹⁰⁶

---

¹⁰⁴ Gazi Mustafa Kemal, **Nutuk – Söylev**, Cilt II, a.g.e., s. 1109.

¹⁰⁵ **A.g.e.**, s. 1115.

¹⁰⁶ Saime Yüceer, **Cumhuriyet Dönemi Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde İlk Girişim: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, Türkler Ansiklopedisi, Cilt 16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 536.

II. BÖLÜM

TERAKKİPERVER CUMHURİYET FIRKASI

[17 Kasım 1924 - 3 Haziran 1925]

A. TERAKKİPERVER CUMHURİYET FIRKASI'NIN KURULUŞU

23 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisi'nin açılması ile "Hakimiyet Kayıtsız Şartsız Milletindir" ilkesi uygulamaya konulmuş ve bu ilke 20 Ocak 1921'de kabul edilen "Teşkilatı Esasiye Kanun'da" yer alarak, bir Anayasa hükmü olarak yerini sağlamlaştırmıştır. Bu önemli aşamadan sonra, muhalifler, Mustafa Kemal ve Onun görüşlerini paylaşan arkadaşlarının, kendilerinden oldukça farklı bir istikamete doğru gittiklerini anlamış, muhalif tavırlarını ortaya koymaya başlamışlar ve Meclis içinde bölünmeye neden olmuşlardır. Daha önce de değindiğimiz gibi, muhalefet grubunun başını Rauf Orbay, Kara Vasıf, Refet Bele, Kazım Karabekir gibi tanınmış devlet adamları ve kumandanlar çekmişlerdir. İkinci grup olarak adlandırılan bu kişilerin izlemiş oldukları muhalif politika ve iktidara yöneltmiş oldukları şiddetli tepkilere rağmen, Mustafa Kemal'in liderliğinde hareket eden iktidar, önemli reformlara imza atmıştır. 1/2 Kasım 1922 tarihinde Saltanatın kaldırılması, 29 Ekim 1923 tarihine Cumhuriyet'in ilanı, 3 Mart 1924 tarihinde Hilafetin ve ona bağlı kurumların ortadan kaldırılması, eğitimde birliğin benimsenmesi, 20 Nisan 1924 tarihinde, 1921 Anayasası'nı perçinleyen ve geliştiren yeni Anayasa'nın düzenlenmesi gibi devrimsel icraatlerden sonra, muhalifler, tüm karşı koymalarına rağmen gerçekleşen bu reformlardan fazlası ile rahatsız olmuşlardır.

Böylece muhalifler, artık atağa kalkmanın zamanı geldiğine hüküm ederek, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın karşısına, kendi görüşlerini savunabilecekleri bir muhalefet fırkası ile çıkmaya karar vermişlerdir. Zaten belli bir süreden beri kendi içlerinde, Rauf Orbay ve Kara Vasıf liderliğinde örgütlenen bu kişiler, CHF'dan istifa etmeye başlamışlardır. Cumhuriyet tarihinin, ilk muhalefet fırkası olma özelliğini taşıyan "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası" * da böylece kurulmuştur. Kazım Karabekir, Ali Fuat (Cebesoy), Cafer Tayyar (Eğilmez) gibi ünlü komutanların da, bu yeni fırkaya katılmaları

ile fırka daha da güçlenmiştir.¹⁰⁷ TPCF kurucuları 17 Kasım 1924 günü, “Başvuru Dilekçelerini” Dahiliye Vekaletine vermişlerdir.¹⁰⁸ Ertesi gün gazetelerde, yeni fırkanın kuruluşu, beyannamesi, programı ve fırka reisi olan Kazım Karabekir Paşa'nın fotoğ-

41

rafları yer almıştır.¹⁰⁹ TPCF, beyannamesinde, programında ve nizamnamesinde, iktidardan farklı bir ideolojiyi yansıtmamaya, iktidarın reddedebileceği hususlara yer vermemeye özen göstermişlerdir. TPCF'ye, CHF'den istifa eden mebuslar, bazı İttihat ve Terakki üyeleri, Meşrutiyetçi gruplar, Malta'dan sürgünden dönenler ve bazı Hürriyet ve İtilaf Fırkası üyeleri katılmışlardır. TPCF'nin siyasal ve ideolojik açıdan önemi ve gücü, daha önce de değindiğimiz gibi, onun kurulmasına öncülük eden kişilerin ünlü kimliklerinden kaynaklanmıştır. TPCF liderlerinin, daha önce sergilemiş oldukları tavır ve söylevlerden, Onların saltanat - hilafet yanlısı oldukları ve bu kurumları muhafaza etmek için mücadele ettikleri bilinmekteydi. Bu yüzden saltanat ve hilafet yanlısı İstanbul Basını başta olmak üzere, tüm eski düzen yanlıları, Mustafa Kemal iktidarını zayıflatmak isteyen dış güçlerin, bu fırkanın kurulmasından büyük memnuniyet duymuş oldukları, cesaret kazandıkları muhakkaktır. Nitekim, İstanbul Basını, TPCF'nin kurulması ile birlikte, açıkça ve daha şiddetli olarak hükümete muhalefete başlamıştır.¹¹⁰

TPCF'yi kuran bu ünlü kişiler, fırkanın yönetim kadrosunda da yerlerini almışlardır; Fırka Reisi: Kazım Karabekir Paşa, Reis-i sani: Rauf (Orbay), Reis-i sani: Dr. Adnan (Adivar), Katib-i umumi: Ali Fuat (Cebesoy), Merkez Yönetim Kurulu - Azalar: İsmail Canbolat, Rüştü Paşa, Halis Turgut, Ahmet Şükrü, Sabit (Sağiroğlu), Ahmet Muhtar, Necati ve Faik Beylerden oluşmuştur.¹¹¹ Görüldüğü gibi yeni fırkanın yönetim kuruluna bir ölçüde eski İttihatçıların önde gelenlerinin egemen olması söz konusu olmuştur.¹¹² TPCF'nin üye listesinden diğer bazı kişilerin adları şöyledir; Refet (Bele), Osman Nuri, Zeki (Kadirneyoğlu), Bekir Sami (Kunduh), Hoca Raif (Dinç), Ali Sururi, Feridun Fikri, Hoca Kamil, Besim (Özbek), Halit (Akmansü) ve diğerleri... Ancak ünlü kişilerin yer almış olduğu bu fırkaya, İstanbul Basının beklediği ölçüde, CHF'den fazla istifalar ve TPCF'ye katılımlar olmamıştır.

^{107*} Bundan sonra Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası yerine, ismin kısaltılması olan TPCF kullanılacaktır. Erik Jan Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 80 – 81.

¹⁰⁸ Ahmet Yeşil, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, Cedit Neşriyat, Ankara, 2002, s. 439 – 440.

¹⁰⁹ Ömür Sezgin/Gencay Şaylan, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Cilt 8, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 2044.

¹¹⁰ Yücel Özkaya, **Atatürk Dönemi ve Atatürk İnkılapları**, Genel Türk Tarih Ansiklopedisi, Cilt 8, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 471.

¹¹¹ Erik Jan Zürcher, **a.g.e.**, s. 96 – 97.

¹¹² Ömür Sezgin/Gencay Şaylan, **a.g.m.**, s. 2047.

TPCF, bir muhalefet fırkası olarak, Meclis içinde, siyasî iktidarı denetleyici, dengeleyici görevlerini de zaman zaman yerine getirmiş olduğunu görüyoruz. Bilhassa bütçe görüşmelerinde, Yunanlılar ile mübadele konularında, dış politikalarla ilgili bazı kararlarda soru ve önerileri ile iktidarı etkilemeye çalışmıştır. Örneğin ordu bütçesi ile ilgili görüşmelerde Ali Fuat Paşa, bir komutan olarak, bu konudaki değerli tecrübelerini,

42

bilgilerini Meclise aktarması yararlı olmuştur.¹¹³ Ayrıca, memur sayısı, maaşları, maaşların hayat pahalılığı ile kıyaslandığında kafi olup olmadığı ve bütçeye getireceği yük ile ilgili sorular sorulmuş, karşılıklı fikir teatisinde bulunulmuştur.¹¹⁴

Yeni fırkaya ilk resmî tavır Dahiliye Vekili Recep (Peker) Bey'den gelmiştir; *“Firkalar esastır, yeter ki şahsi arzular yerine, memleket için çalışsınlar. Allah mübarek etsin”*¹¹⁵ diyerek, üstü kapalı olarak da olsa, yeni fırkanın, ülkeye hizmet temelinden daha ziyade, şahsî kıskaçlıklar ve hırslar üzerine kurulmuş olabileceğini ima etmiştir. Aslında bu ihtimal akla uzak bir ihtimal de değildir. Çünkü o günkü şartlarda, “Türk Halkının” topyekun çıkarları, Meclis içinde, zaten CHF tarafından temsil edilmekte ve savunulmaktaydı. TPCF'nin kuruluşu, ülkenin içinde bulunduğu kritik zaman diliminde, Meclis içinde elzem olan bütünlüğü, beraberliği bozan son derece önemli bir gelişmeydi. Mustafa Kemal, 1923 yılında Balıkesir'de ve 1924 yılı Eylül ayında Samsun'da bu konuya dikkat çekmiştir; *“Bu Millet in siyasi firkalardan canı çok yanmıştır. Bir ülkede firkalar, iktisadi maksatlar üzerine ortaya çıkmış ve çıkmaktadır. Çünkü o memleketlerde muhtelif sınıflar vardır. Bir sınıfın menfaatini muhafaza için teşekkül eden siyasî fırkaya mukabil diğer bir sınıfın menfaatini muhafaza maksadıyla başka bir fırka teşekkül eder. Bu pek tabii bir durumdur. Güya bizim memleketimizde de ayrı ayrı sınıflar varmış gibi ortaya çıkan siyasî firkalar yüzünden şahit olduğumuz neticeler ortadır. Halbuki “Halk Fırkası” dediğimiz zaman bunun içinde bir kısım değil, “Bütün Millet” vardır.”*¹¹⁶ Burada Mustafa Kemal, tüm Türk Ulusunun meşru temsilcisi olma niteliğini taşıyan Halk Fırkası iktidarının, Millet in egemenliğine dayanan, demokratik bir rejimin temellerini attığını ancak yeni rejimin hiçbir kurumunun ve alt yapısının henüz yerine oturmadığını vurgulamak istemiştir. O dönemde Türk Millet inin büyük çoğunluğu yoksul ve eğitimsizdir, toplumda farklı sınıflar söz konusu değildir. Türk Milleti, kendilerini, hürriyetlerine ve vatanlarına kavuşturan liderleri Mustafa Kemal'e güvenmektedir. Mustafa Kemal'e güvenmeyen, Onu Devlet

¹¹³ TBMM Gizli Celse Zabıtları 1923 - 1934, Cilt 4, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985, s. 466.

¹¹⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 13/1, TBMM Matbaası, Ankara, 1976, s. 185 – 194.

¹¹⁵ Ahmet Yeşil, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, a.g.e., s. 264.

¹¹⁶ A.g.e, s. 259.

Başkanı olarak görmek istemeyenler ise eski düzenden yana olanlardır. O halde, toplumda farklı sınıfların çıkarlarını korumak ve ülke yönetiminde, o sınıfların çıkarlarını yönetimde temsil etmek gibi bir misyonu olan siyasî fırkaların oluşması için gerekli şartlar, o dönemde ortada yoktur. O zaman TPCF, hangi sınıfın veya hangi görüşün temsilcisi ve savunucusu olmak üzere kurulmuştur? diye bir soru akla gelmektedir. Bu konuda da,

43

Mustafa Kemal'in yorumları aydınlatıcı olacaktır; *“Rauf Bey ve arkadaşları, fırkalarını muhafazakar ünvanı altında teşkil etseydiler belki bir manası olurdu; fakat bizden daha Cumhuriyetçi ve bizden daha terakkiperver olduklarını iddiaya kalkışmaları samimi ve doğru değildir ... “Fırka, dini inanç ve düşünceye hürmetkardır” düsturuyla başlayan bu umdeyi bayrak olarak kullanan kimselerin, samimi Cumhuriyetçi ve terakkiperver olmaları beklenebilir miydi?”*¹¹⁷

TPCF'nin 17 Kasım 1924 tarihinde kurularak, siyasî hayata girmesi ve Meclis içinde bir muhalefet fırkası olarak iktidarın karşısında resmen yer alması ile, iktidara yönelttiği eleştirileri, sorgulamaları, suçlamaları daha da yoğunlaşmıştır. Hatta TPCF kurulmaz, siyasî bir bunalım ortaya çıkmıştır; bu yüzden, otoriter bir yönetim eğiliminde olan İsmet Paşa yerine, daha ılımlı ve siyasî yönden daha liberal olarak tanınan Fethi Bey (Okyar) hükümeti kurmakla görevlendirilmiştir. Söz konusu bu gelişme, eski düzen yanlısı olanları, iç ve dış düşmanları, kısacası tüm Cumhuriyet karşıtlarını sevindirmiş ve iktidarın bir tavizi olarak yorumlanmasına neden olmuştur. Hatta TPCF kurucularının, Fethi Bey (Okyar) ile olan iyi ilişkileri ve uyumları, CHF'lı bazı mebuslarca, Fethi Bey'in (Okyar) kendi fırkasına yeteri kadar bağlı olmadığı suçlamalarına neden olmuştur.¹¹⁸

Rauf Bey ve arkadaşları, o gün içinde bulunulan olağanüstü şartları, olağan şartlar gibi, henüz bir yıllık Cumhuriyet Millet Meclisi'ni de, altyapısını tamamlamış, yerine oturmuş, belli bir kalkınma düzeyine erişmiş bir ülkenin, normal ve demokratik parlamentosu gibi algılamışlardır.¹¹⁹ Elbetteki durum böyle değildir. Cumhuriyet ilan edilir edilmez, birden bire her şey yoluna girmiş değildir. Türk Devlet'i, henüz yeni rejimi halkına tam manası ile anlatamamıştır, içinde bulunduğu iç ve dış tehlikeleri henüz bertaraf edememiştir ve ülke bir baştan diğer başa imar edilmek, kalkındırılmak için beklemektedir. Tüm bu sorunların yanı sıra, Meclis içi gerginlikler, çatışmalar, Cumhuriyet rejimi hakkında bazı grupların şüpheye düşmesi ve yeni rejime karşı tavır almalarına neden olmuştur. Tüm bu olumsuzluklar da kısa bir süre sonra ülkenin doğusunda etkisini

¹¹⁷ Gazi Mustafa Kemal, **Nutuk – Söylev**, Cilt II, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999, s. 1185.

¹¹⁸ Osman Okyar/Mehmet Seyitdanlıoğlu, **a.g.e.**, s. 41.

¹¹⁹ Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam 1884 – 1938**, Cilt I, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1988, s. 292.

göstermeye başlamıştır. Mustafa Kemal, TPCF'nin kuruluşu ve fırka programı ile ortaya koymuş olduğu görüşleri ile ilgili olarak, şöyle demiştir: “*Yaptığımız devrimin büyüklüğü ve genişliği karşısında eski boş inançların ve kurumların birer birer yıkılışını gören bağınaz ve tutucu kimseler, “dinsel inanç ve düşünceye saygılı” olduğunu bildiren bir*

44

fırkaya ve özellikle bu firkanın içindeki tanınmış kişilere dört elle sarılmaz mı? Yeni fırkayı kuran kişiler, bu gerçeği anlamış değil midirler? Öyleyse, ellerine aldıkları din bayrağı ile ulusu ve ülkeyi nereye götürmek istiyorlar?”¹²⁰ diyerek, şüpheli ve temkinli bir yaklaşım sergilemiştir. Aslında Mustafa Kemal şüpheli yaklaşımdan dolayı pek haksız da değildir, bunu TPCF'nin kurucularının kimliklerini ve ısrarla savundukları görüşlerini gördüğümüz zaman daha iyi anlamış olacağız.

B. TERAKKİPERVER CUMHURİYET FIRKASI KURUCULARI

Tekrar vurgulamakta yarar gördüğümüz bir husus vardır, o da kurulduğu dönemde ve genel olarak Cumhuriyet tarihinde, TPCF'yi önemli kılan, incelemeye değer kılan, onun tanınmış kurucularıdır. TPCF kurucuları, Osmanlı Devleti'nin son yıllarına, İstiklâl Savaşı dönemine ve Cumhuriyet'in ilk yıllarına damgalarını vurmuş olan oldukça önemli kişilerdir. TPCF, Meclis dışında, tanınmamış kişiler tarafından kurulsaydı, herhangi bir ehemmiyeti olur muydu? sorusuna, herhalde olmazdı diye cevap vermek gerekir. Hatta o dönemde, başka kişiler, Mustafa Kemal gibi bir devlet adamının karşısına bir muhalefet fırkası kurmayı, herhalde akıllarından bile geçirmezlerdi demek sanırız doğru olurdu. O halde TPCF'nin kurulmasında başrol oynayan Rauf Orbay başta olmak üzere, Kara Vasıf, Refet Bele, Dr. Adnan Adıvar, Kazım Karabekir Paşa, Ali Fuat (Cebesoy), gibi önde gelen üyelerinin yakından tanınması, TPCF'nin iç yüzünün anlaşılmasını sağlayacaktır.

Yukarıda adı geçen devlet adamları ve kumandanları, İstiklâl Savaşı sırasında Mustafa Kemal'in yakın silah arkadaşları olmalarına, kurtuluş mücadelesinde, başta Kazım Karabekir Paşa olmak üzere, üstün hizmetlerde bulunmalarına rağmen, Mustafa Kemal ile farklı görüşleri ve hedefleri olan kişilerdir. Her şeyden önce TPCF kurucuları padişah ve hilâfet yanlısı olarak dikkat çekmektedirler. Söz konusu kişiler, söylevlerinde ve tavırlarında bu hususu bizzat dile getirmişlerdir. Onların İstiklâl Savaşındaki mücadeleleri ve gayretleri Osmanlı Saltanatını ve Hilâfeti düşman işgallerinden ve tahakkümünden kurtarmak ve eski düzeni muhafaza etmek olmuştur. Rauf Orbay ve Refet Bele, “*padişaha*

¹²⁰ Gazi Mustafa Kemal, **Nutuk – Söylev**, Cilt II, s. 1187.

bağlı kalmayı borç bildiklerini, padişahlık katına başka nitelikte bir makam koymaya çalışmanın yıkıma yol açacağını ve büyük acı doğuracağını”¹²¹ Mustafa Kemal’e söylemişlerdir. TPCF’nin kurulmasına, örgütlenmesine öncülük eden ve Mustafa Kemal’e

45

karşı muhalefet denilince hep adı ön plana çıkan Rauf Orbay’ın nasıl bir şahsiyet sergilediğini bilmek, TPCF’yi analiz etmemiz için bize ışık tutacaktır. Daha önce değindiğimiz gibi, Rauf Orbay, I. Dünya Savaşı sonrası, Türkler için bir “İdam Fermanı” olan, galip devletler tarafından hazırlanmış Mondros Mütarekesi’nin tüm şartlarını kabul ederek imzalamış olan Osmanlı Devleti’nin bir bakanıdır. Rauf Orbay, Mondros Mütarekesi’nde, Osmanlı Devleti aleyhine yer alan tüm maddeleri kabul etmesinden başka, ülkenin içine düşmüş olduğu vahim durumu halkından gizlemiş, işgallerin olmayacağını söylemiş ve basına, her şey yolundaymış gibi demeçler vermiştir.¹²² Oysaki durum çok kritiktir ve nitekim üç gün sonra Osmanlı toprakları bir baştan bir başa işgal edilmeye başlanmıştır. O günlerin önemli tanıklarından biri olan Kazım Karabekir Paşa, Mondros Mütarekesi için şöyle bir yorum getirmiştir; “*Mondros Mütarekesi’ni okuyanlar, Türk Milletinin içine düşmüş olduğu felaketi anlamışlardır ve İstanbul’un işgali ile de felaketin tasavvurun çok üstünde olduğunu görmüşlerdir.*”¹²³

Mondros Mütarekesi sonrasında, vatan işgallere uğramış, dıştan ve içten gelen saldırılar neticesinde, canını, namusunu ve topraklarını korumak, kurtarmak isteyen Türk Halkı, örgütlenerek “Müdafaa-i Hukuk ve Red-i İlhak Cemiyetleri” kurmaya başlamış ve İstiklâl Savaşı liderlerinin öncülüğünde Kongreler Dönemi gerçekleşmiştir. Kongreler Döneminde, başta Rauf Orbay, Refet Bele, Kara Vasıf gibi kişilerin “Manda” yanlısı tutumları ve “biz kendi kendimize yetemeyeceğimiz, mutlaka güçlü bir batılı devletin himayesine girmemiz gerekir ve en uygun olanı da Amerikan Mandasıdır”¹²⁴ iddiaları ile dikkat çekmişlerdir. Ayrıca kongrelerde manda tartışmaları sürerken, Refet Bele’nin, şu sözleri, onun bağımsızlık ve kendine güven konusunda ne düşündüğünü açıkça ortaya koymaktadır; “*Güdüm ile bağımsızlık, birbirine engel şeyler değildir. Acaba biz kendi başımıza yapabilecek miyiz, yapamayacak mıyız? Ondan da önce, bizi kendi başımıza bırakacaklar mı, bırakmayacaklar mı? Amerika kefilliğini kabul etmek zorundayız. Yirminci yüzyılda, beş yüz milyon borcu olan, yıkık bir ülkesi, pek verimli olmayan bir toprağı ve ancak on, on beş milyon lira geliri olan bir ulus, dış yardım olmaksızın*

¹²¹ A.g.e., s. 915.

¹²² Salahi Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1973, s. 9 – 10.

¹²³ Kazım Karabekir, **İstiklal Harbimizin Esasları**, Emre Yayınları, İstanbul, 1995, s. 17.

¹²⁴ Gazi Mustafa Kemal, **Nutuk – Söylev**, Cilt I, s. 145 – 151.

yaşayamaz. Dış yardım ile kalkınamayacak olursak, ilerde Yunanistan'ın saldırılarına karşı bile kendimizi koruyamayız.”¹²⁵ Daha sonra söz alan Rauf Orbay ve Kara Vasıf da

46

benzer görüşlerini ifade etmişlerdir. Başta Rauf Orbay olmak üzere, yine bu grup, Mustafa Kemal'in Sivas Kongresi'ne başkanlık yapmasına karşı çıkmış ve manda konusuna tamamen karşı olan, tam bağımsızlığın ısrarla savunuculuğunu yapan Mustafa Kemal'i bir hayli uğraştırmışlardır. Kazım Karabekir Paşa ise Erzurum Kongresini yeterli bulmuş, daha sonra Sivas Kongresi'nin toplanmasını gereksiz görmüş ve düşman denetimi altında, eli – kolu bağlı olan İstanbul Hükümeti'nin yerine, Mustafa Kemal'in, Türk Milletini temsilen, Ankara'da oluşturmak istediği, bağımsız Millet Meclisi'ne de karşı çıkmıştır.

Aynı kişilerden oluşan muhalefet grubu, kongreler döneminden başlayarak, Cumhuriyet'in ilanı ve sonraki süreçte de Mustafa Kemal'in ülkeyi idare edebilmesi, asayişini sağlayabilmesi ve yabancı devletlere karşı ülke çıkarlarını koruyabilmesi için zarurî olan yetkilerini sürekli eleştirip, kısıtlamak istemişler, Onu, yönetimi tekeline almakla, diktatörlükle suçlamışlardır. Refet Bele, daha TPCF kurulmadan önce, hükümetin nasıl olması gerektiğini, Fransa'dan ve dünyadan örnekler vererek anlatmış ve o dönem oluşturulan hükümet şekline, “dünyanın hiçbir yerinde böyle bir şekil yoktur” diye eleştiriler getirmiştir.¹²⁶ Böylece, tehlikeli şartların hüküm sürdüğü o kritik günlerde, Türkiye için son derece değerli olan zamanın, gereksiz tartışmalarla israf edilmesine neden olunmuştur.

Muhalef grup, kendilerine rağmen ilan edilen Cumhuriyet'ten sonra, eleştirilerini daha da artırmış, hatta hakarete varan sözler söylemişlerdir. Örneğin Rauf Orbay “Cumhuriyet'in ilanında acelecilik yapılmıştır, bu aceleciliği gösterenler sorumsuz kişilerdir. Gizli amaçlarla yönetilmeye ses çıkarılmazsa nereye varılacağı bilinmez. Cumhuriyet'in ilanını zorunlu kılan neymiş?”¹²⁷ gibi kuşku uyandıran propagandalarla, Meclis üyelerinin ve halkın aklını karıştırmış ve yeni rejim hakkında kuşkular uyandırmaya çalışmıştır. Cumhuriyet ilan edilmeden sadece bir yıl kadar önce de, Refet Bele, Millet Meclisi'nin ve Millî Ordunun bir temsilcisi olarak katıldığı, İstanbul Belediye Başkanının kendi onuruna verdiği, 21 Ekim 1922 tarihli bir yemek davetinde, Cumhuriyet ile ilgili fikirlerini şöyle açıklamıştır; “Cumhuriyet köhne bir fikirdir. Ben Cumhuriyet'i,

¹²⁵ A.g.e., s. 145 – 147.

¹²⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 8, TBMM Matbaası, Ankara, 1975, s. 353 – 357.

¹²⁷ Asım Aslan, *Sömürülen Atatürk ve Atatürkçülük*, Aslan Yayınları, Şafak Matbaacılık, Ankara, 1991, s. 49.

memleketimizin bünyesi için daha zararlı görüyorum. Mevcut hükümet tarzı en uygun yönetim biçimidir.”¹²⁸ Refet Bele bu sözleri söyledikten on iki gün sonra, 2 Kasım 1922

47

tarihinde, Mustafa Kemal ve onun paralelinde düşünen mebuslarca saltanat kaldırılmıştır. Her fırsatta Saltanatın ve Hilâfetin koyu savunuculuğunu yapan Rauf Orbay ise, Mustafa Kemal’in kararlılığı ve gücü karşısında bir şey yapamayacağını anlamış ve ondan yanaymış gibi tavır alarak, Meclis kürsüsünde, “*saltanatın kaldırıldığı günü bayram ilan edelim*”¹²⁹ demiştir. Bu tarihten sonra Rauf Orbay, Kara Vasıf ile birlikte, el altından muhalefeti örgütlemiş, güçlenmeleri için altyapı oluşturmaya çalışmışlardır.

Saltanatın kaldırılması ve daha sonra da Cumhuriyet’in kurulması ile, muhalif grup başta olmak üzere, eski düzen yanlıları, tutunacakları tek güç olarak “Hilâfet Makamını” görmüşlerdir. Bu yüzden muhalif mebuslar, Halife seçilen Abdülmecit’e, her fırsatta bağlılıklarını göstermişler, ellerinden gelen ilgiyi, saygıyı eksik etmemişlerdir. Tanınmış devlet adamları ve komutanlardan oluşan muhalifler mebusların, Abdülmecit’i ziyaretleri, elini öpmeleri, ona göstermiş oldukları sevgi, saygı ve Halife’nin kendilerine gösterdiği ilgiyi, Tanrı’nın ilgisi ve lütfu olarak görmeleri, Halife sanlı Abdülmecit’i de saltanat benzeri bir tutum ve davranış içine sokmuştur.¹³⁰ Bu durum 3 Mart 1924 tarihinde “Hilâfet” kaldırılana kadar devam etmiştir. Böylece, “Hilâfet” kaldırılana kadar, eski düzen yanlıları, onun, Cumhuriyet iktidarının yerine geçebileceği umudunu hep korumuşlar ve bu da yeni rejim için bir tehdit unsuru oluşturmuştur.

Hilâfetin kaldırılmasının zorunluluğunu ispat etmesi açısından önemli bir belge olan, Refet Bele’nin 7 Ocak 1923 tarihli, Halife Abdülmecit’e hitaben yazmış olduğu mektup ve Halife’nin başyaveri tarafından almış olduğu cevap, Halife’ye verilen değeri açıkça göstermektedir. “Bu mektupta Refet Bele, Halife’ye hediye olarak sunmuş olduğu atın, Halife tarafından kabul edilip, beğenilmesinin, Tanrı’nın bir iyiliği olarak kabul ettiğini ve en içten kulluk duyguları ile ellerinden öptüğünü ifade etmiştir. Başyaver de, Refet Bele’ye, hediye atın kabul edildiğini, kendisine Tanrı’nın Gölgesi’nin özel selâmlarını ve Peygamber Vekili’nin hayır dualarını müjdelemekle onur duyduğunu bildirmiştir.”¹³¹ Ayrıca Kazım Karabekir’in 21 Eylül 1919 tarihli mektubunda, padişah ile ilgili sözleri de Refet Bele’nin bakış açısı ile benzerlikler göstermektedir; “*Ulusa düşen görev, şevketli,*

¹²⁸ Dursun Ali Akbulut, **Saltanatın Kaldırılması ve Sonuçları**, Genel Türk Tarih Ansiklopedisi, Cilt 8, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 444.

¹²⁹ Gazi Mustafa Kemal, **Nutuk – Söylev**, Cilt II, a.g.e., s. 915.

¹³⁰ Niyazi Berkes, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003, s. 511.

¹³¹ Gazi Mustafa Kemal, **Nutuk – Söylev**, Cilt II, a.g.e., s. 941.

melek yüzlü padişahımıza, sonsuz sevgi ve bağlılıklarını durmadan göstermek ve sunmanın yanı sıra, bütün ordu ve ulus, birlik olarak, padişahın söz götürmez haklarını, ulusun ve

ülkenin varlığını kurtarmaya çalışmaktır."¹³² Söz konusu Halife yanlısı bu mebuslar, Hilâfet kaldırılana kadar, sürekli Hilâfet'i savunmuşlar ve bunlardan güç alan İstanbul Basını da Hilâfet yanlısı, Cumhuriyet karşıtı yayınlarını sürdürmeye ve gericileri kışkırtmaya devam etmiştir. Bu yüzden, Cumhuriyet rejimini tehdit eden, gericilere umut veren Hilâfet Makamı kaldırılmış, bunun gerekçeleri, Meclis kürsüsünden ayrıntılı olarak Mustafa Kemal tarafından izah edilmiştir.¹³³ Ancak öne sürülen haklı gerekçeler, Hilâfet yanlısı mebusları tatmin etmediği gibi, daha sert bir tutum izlemelerine neden olmuştur. Bu da onları, TPCF'nin kuruluş aşamasına, iktidarın karşısına artık resmî bir güç olarak çıkmalarının gerekli olduğu kararına getirmiştir. Ancak fırkanın kuruluşunun ilanına kadar, bunu açıkça ifade etmemişlerdir. Muhalif mebusların yeni bir fırka kuracaklarına dair söylentilerin dolaştığı sırada, Rauf Orbay'a gazeteciler tarafından bu soru yöneltildiğinde, O şu cevabı vermiştir: "Müdafaa-i Hukuk namına mebus seçildiğini, o cemiyetin, Halk Fırkası'na geçtiğini kabul ettiği ve Halk Fırkası'nın bir ferdi sıfatıyla, kabul edilen ilkeler üzerinde sonsuza kadar yürüyeceğini, siyasetin pek karışık olduğu bu zamanda, muhalif fırka taraftarı olmadığını, hatta Ankara'ya gelirken kendisine, muhalif fırka kurmasının zarurî olduğu teklifini, reddettiğini, fırka kurmayacağını, Halk Fırkasından ayrılacak olursa, yapacağı tek şeyin, mezuniyet alıp gitmek olduğunu"¹³⁴ söylemiştir.

Bu tavrı ile Rauf Orbay, II. Meşrutiyet'te, İttihad-ı Muhammediye Fırkası'nın kurucularından ve gerici bir isyan olan Otuz bir Mart Vak'asına öncülük eden Derviş Vahdetî ile benzerlikler taşımaktadır. Derviş Vahdetî de, o dönemde oldukça büyük bir güce ve prestije sahip olan İttihat ve Terakki iktidarı karşısında, onlara birliktymiş gibi, onları takdir eder gibi görünmüş, fırkasının açılış konuşmasında İttihat ve Terakki'yi övmüş ve kendilerinin iyi niyetten başka amaçlarının olmadığını vurgulamıştır.¹³⁵

TPCF reisi Kazım Karabekir Paşa'nın da, Mustafa Kemal ile ilgili sözleri dikkat çekicidir. Paşa, İstiklâl Savaşı kazanıldıktan sonra, Mustafa Kemal'in siyasete girmesini onaylamamış, onun kenara çekilmesini istemiştir. Hatta, Mustafa Kemal'in CHF'yi kurmasını, fırkaya başkanlık etmesini, Cumhurbaşkanı sıfatı ile olağanüstü yetkilere sahip

¹³² Gazi Mustafa Kemal, **Nutuk – Söylev**, Cilt I, a.g.e., s. 211 – 213.

¹³³ Gazi Mustafa Kemal, **Nutuk – Söylev**, Cilt II, s. 943 – 947.

¹³⁴ Ahmet Yeşil, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, a.g.e., s. 128.

¹³⁵ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, Cilt I, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998, s. 236 – 237.

olmasını, reformlar yapmasını eleştirmiştir. Ayrıca onu, eski silah arkadaşlarını arka plana atarak, kendi başına buyruk olmakla, “Her şeyi ben yaptım, ben başardım” gibi göster-

miş olmakla suçlamıştır.¹³⁶ Hatta, Kazım Karabekir, Mustafa Kemal’in din konusuna eğilmesini, Kuran’ı Türkçe’ye çevirterek, herkesin okumasını ve anlamasını sağlamak doğrultusundaki teşebbüsünü tehlikeli olarak yorumlamış, din işlerini kurcalamasının içerde ve dışarıda zararlı olacağını belirtmiştir.¹³⁷ Oysaki, Mustafa Kemal, “din mefhumunun”, bir ülkede birlik ve beraberlik oluşturmakta, insanlara manevi değer yargıları aşulamakta ne kadar büyük önem taşıdığının fevkaledede bilincinde olmuş bir insandır. Bu hususu bizzat dile getirmiştir; “*Din vardır ve lazımdır. Din lüzumlu bir müessesedir. Dinsiz milletlerin devamına imkan yoktur*”¹³⁸ demiştir. Gerçekten de, Türklerin tarihi incelendiğinde, Türklerin başına gelen birçok felaketin, bölünmenin, yoksulluğun, birbirine düşürülmelerinin, geri kalmanın temelinde, onların din ile aldatılmalarını görmek mümkündür. Başta Şeyhülislam olmak üzere, İlmîye sınıfı mensupları, Osmanlı tarih yazarları, yüzyıllarca padişahlara kutsallık atfetmişler, onların yeryüzünde “Allah’ın Gölgesi”¹³⁹ olduklarını ve Türk Müslümanlara, kayıtsız şartsız padişahlara itaat etmelerini telkin etmişlerdir. İslam dinini bu kişilerden öğrenen Türkler, Kuran’ı kendi ana dilleri olan Türkçe’de okuyamadıkları için de kendilerine öğretilenlere inanmak zorunda kalmışlardır. Bu duruma, Türklerin din konusunda aydınlanmalarına izin verilmeyişi neden olmuştur, denilebilir. Osmanlı Türkiye’sinde, daha II. Beyazıt döneminde (1481 – 1512) gayrimüslimlere tanınan basımevi açma hakkı, Türk Müslümanlara, baskının bulunuşundan 281 yıl sonra, 1729 yılında, o da, Türkçe kitap ve Kuran basmama koşulu ile, son derece kısıtlı bir şekilde tanınmıştır.¹⁴⁰ Tarih bilincine sahip olan Mustafa Kemal, din ile dilin, halkı ne kadar birleştirici değerler olduğunu bildiğinden, bu hususlar üzerinde titizlikle durmuştur. Ancak, bu davranışı bile muhaliflerce eleştirilmiştir.

Görüldüğü gibi TPCF kurucuları, üyeleri, destekleyicileri, Mustafa Kemal’den farklı bir kişilik ve inanç yapısındadırlar. Onlar, eski düzenin ve artık işleyemezliğini açıkça göstermiş olan müesseselerinin ortadan kaldırılmasına karşı olmuşlardır. Halkın hakimiyete-

¹³⁶ Kazım Karabekir, **Paşaların Kavgası – İnkılap Hareketlerimiz**, Emre Yayınları, İstanbul, 1995, s. 156, 272.

¹³⁷ Kazım Karabekir, **a.g.e.**, s. 158 – 159.

¹³⁸ Ahmet Faruk Kılıç, **Atatürk ve Din**, Türkler Ansiklopedisi, Cilt 16, Yeni Türkiye yayınları, Ankara, 2002, s. 526.

¹³⁹ Şerafettin Turan, **Türk Kültür Tarihi**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2002, s. 161.

¹⁴⁰ **A.g.e.**, s. 100 – 101.

tine dayanan Cumhuriyet rejimini ve bu rejimi sağlamlaştırmak üzere getirilen gerekli reformları şiddetle eleştirmişlerdir. Yeni kurulan rejimi ve düzeni değiştirmeye güçleri yetmediği için, yeni bir fırka kurarak, karşı bir güç oluşturmaya çalışmışlardır.

50

C. TERAKKİPERVER CUMHURİYET FIRKASI PROGRAMI

TPCF, beyannamesini yayınladığı gün, fırka programını da halka sunmuştur. Fırka programı esaslar, siyaset-i dahiliye, iktisadiyat, itibar, maliye, siyaset-i maarif, siyaset-i içtimaîye başlıkları altında olmak üzere, elli sekiz maddeden oluşmuştur. Daha önce de değinmiş olduğumuz gibi, genelde fırka beyannamesinin, programının ve nizamnamesinin, CHF'nin siyasetinden çok farklı görünmemesine özen gösterilmiştir. Ancak söz konusu maddeler içinde, CHF iktidarının, bağımsızlığı esas alan, ulusalcı, devletçi, ve laik politikaları ile pek de uyum içinde olmayan maddelerin varlığı hemen dikkat çekmektedir. Bunların başında madde dört gelmektedir: “Fırka genel hürriyetlere şiddetle taraftardır; ancak Anayasa ile, toplumumuzun ihtiyaç ve eğilimi gerektirdiğinde ve kamu nizamının muhafazası endişesi olduğunda bu hürriyetlerin kısıtlanmasına taraftar olacaktır”¹⁴¹ maddesi gelmektedir. Yeni fırkanın “biz genel hürriyetlere şiddetle taraftarız” diye vurgulamaları, rahatça örgütlenip, faaliyet göstermek isteyen zararlı kişilere, cemiyetlere ve örgütlere, onların beklemiş oldukları fırsatı verdiği, daha sonra gelişen olaylarla görülmüştür. Hürriyet sözcüğünün çok dikkatlice kullanılması gerektiği, daha önce II. Meşrutiyet döneminden çok iyi bilinmektedir. Hatırlayacağınız üzere, II. Meşrutiyet'in sloganı “hürriyet” olmuştur; birdenbire gelen aşırı hürriyet ortamından yararlanan, ülke için zararlı, birçok fırka, cemiyet, örgüt, tarikat teşekkül etmiş ve yeni rejimi yıkmak için yoğun faaliyetlere girmişler, ülkeyi belirsizliklere, kaosa ve anarşiye sürüklemişlerdir.

Hürriyet kavramı, kolayca suistimal edilebilen, üzerinde dikkatle durulması gereken önemli bir kavramdır. Hürriyet ve otorite arasındaki tarihi çekişmenin başlangıcında, hürriyet, “yöneten ve yönetilen” arasındaki ilişkide, yönetilenlerin, siyasi yöneticilerin hışmı, zulmü karşısında korunmaları anlamını taşımıştır. Yöneticilerin elinde bulundurdukları “mutlak güç” düşmanlar aleyhine kullanılabilirdiği gibi, kendi yönetimi altındaki tebaaları aleyhine de kullanılabilirdiği için, gerekli fakat aynı zamanda tehlikeli olarak kabul edilmiştir.¹⁴² O dönemlerde, yönetici konumunda olan krallar, sultanlar, padişahlar vs... sahip oldukları gücü miras olarak, babalarından, atalarından devir aldıklarından, gerek iktidarları,

¹⁴¹ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye’de Siyasi Partiler**, a.g.e., s. 616.

¹⁴² John Stuart Mill, **On Liberty**, Published by the Bobbs-Merrill Company Inc. New York, 1956, s 3 - 4.

gerekse yönetim politikaları konusunda, yönetimleri altında bulunan tebaanın söz sahibi olmaları söz konusu bile olamamıştır. Ancak ilerleyen çağlarda, kralın, asillerin ve kilisenin, birbirlerini destekleyerek kullanmış oldukları “mutlak egemenlik hakları” değişen koşullarla

51

birlikte yavaş yavaş sorgulanmaya başlanmıştır. Bu sorgulamanın gerçekleşmesinde, Avrupa’da aydınlanma çağı olarak bilinen, “Rönesans ve Reform” hareketlerinin büyük katkısı olduğu muhakkaktır. Hatta, ilk modern devlet anlayışı, 17. yüzyılda, İngiltere’de ortaya çıkmıştır denilebilir. Devrimci bir lider olan İngiliz Oliver Cromwell (1599 – 1658), tarihte ilk defa, iki önemli kavramı ortaya getirmiştir: birincisi özgür düşünce – vicdan ve düşünce özgürlüğü, ikincisi ise bireyin – tebaanın yönetime karşı özgürlüğü; ancak bu kavramlar, henüz o devirlerde çok yeni oldukları için, olgunlaşmaları ve hayata geçirilebilmeleri otuz yıl sonra mümkün olabilmiş, zamanla bireysel hakların korunma altına alınması, dini hoş görü, yöneticilerin seçimle iş başına gelmeleri, kralları dahi bağlayıcı nitelikte olan yasaların üstünlüğü esası, düşünce ve basın özgürlüğü gibi reformlar gerçekleşebilmiştir.¹⁴³ Fransız Devriminden bile önce, Avrupa’nın önde gelen ülkesi olan İngiltere, tebaaya hiçbir özgürlük ve hak tanımayan kral – kilise hakimiyetini sorgulayan, insanlara, yönetim önünde haklar tanıyan ve bireylerin özgürleşmesini sağlayacak reformların başlatıldığı ülke olmuştur.¹⁴⁴ Daha sonraki yüzyıl, özgürleşme sürecini daha da geliştirmiş ve 1789 yılına gelindiğinde, Fransız Devrimi ile siyasî ve iktisadî dengeler kökten değişime uğramıştır. Avrupa’da, milliyetçilik, özgürlük, insan hakları gibi yeni kavramların yayılmasının yanı sıra, başta sanayileşme, yeni teknolojik buluşlar, emperyalist yayımla ile elde edilen ham maddeler ve zenginlikler orta sınıfı güçlendirmiştir. Güçlenen ve bilinçlenen orta sınıf ve halk, artık kayıtsız şartsız krala itaat etmeyeceklerini, özgür insanlar olarak kendi kaderlerini kendilerinin tayin etme haklarının olduğunu yüksek sesle dile getirmeye başlamışlardır. Bu paralelde birbirini takip eden gelişmelerle, Avrupa’daki iktisadî, siyasî, sosyal yapı ve hayat tarzı tamamen değişmiştir.¹⁴⁵ Hürriyet kavramı, kanlı iç savaşlardan, zorlu mücadelelerden sonra gerçekleşebilmiş ve anlamı yerine oturabilmiştir. En gelişmiş demokratik ülkelerde bile sınırsız özgürlük diye bir şey yoktur, ülkenin güvenliği, her türlü özgürlük anlayışının önünde gelmektedir. Kuzey Amerika’ya veya Avrupa Devletleri’nden birine gidenler, orada devletin gücünü, otoritesini, kanunların herkese eşit uygulandığını ve oluşturulan düzeni bozanın şiddetle ve derhal cezalandırıldığına tanık

¹⁴³ Hans Kohn, **Nationalism: It’s Meaning and History**, Published by Van Nostrand Reinhold Company, New York, 1971, s. 16 - 17.

¹⁴⁴ **A.g.e.**, s. 16.

¹⁴⁵ **A.g.e.**, s. 54.

olacaklardır. Böylece her kavram, hem yasalarda, hem vatandaşların kafalarında yerini bulmuş, başta bireysel özgürlük hakları olmak üzere tüm haklar Anayasa ile düzenlenmiş, güvence altına alınmış ve sadece kağıtta kalmayarak hayata geçirilmiştir. Hayata geçirilmesi

52

ile halkın iktisadî olarak kalkınması ve eğitimi sağlanmıştır. Böylece demokratik parlamenter rejim işlevlik kazanabilmiş ve kökleri yıkılmamak üzere sağlamlaştırılmıştır.

Osmanlı Devleti'nde ise, Avrupa'da olduğu gibi, bu aşamalar ve gelişmeler yaşanmamıştır. Bu evrelerin her biri, yoğun mücadeleleri ve uzun bir zaman sürecini gerektirmiştir. Türklerin bir takım siyasî ve iktisadî konularda bilinçlenmeleri, kimliklerini tanımları, haklarını ve özgürlüklerini aramaları ancak II. Meşrutiyet döneminde başlamıştır. Fakat bu dönemde de, gerekli alt yapı oluşturulmadan, halk bilinçlendirilmeden, birdenbire gelen özgürlük ortamı ülkeye, faydadan çok zarar getirmiş ve ülkenin anarşiye sürüklenmesine neden olmuştur. I. Dünya Savaşı, yenilgiler, işgaller ve kurtuluş mücadeleleri, zaten eğitimsiz, yoksul Türk halkını daha da perişan duruma getirmiştir. Cumhuriyet'in devraldığı yanmış, yıkılmış, mahvolmuş bir ülke ve halktan ibarettir. Savaşta yakınlarını kaybetmiş; hep, “yarın ne olacak korkusu” ile yaşamış, ülkenin anarşik ve karışık yıllarından bıkmış, geçim derdine düşmüş, güven ve istikrar isteyen Türk Halkı için “biz şiddetle hürriyet taraftarıyız” sözleri ne ifade edebilir ki? diye bir soru akla gelmektedir. Zaten Mustafa Kemal, Türk Halkını, padişaha esaretinden kurtarmak için mücadele etmiş, bunu başarmış, halkını özgür kılmış, egemenlik hakkını Milletine vermiş bir insan değil midir? Mustafa Kemal, “biz padişah'tan, hilâfetten, o makamı işgal edenlerin mutlak egemenlik haklarından yanayız” diyenlere karşı mücadele vererek, “Egemenlik kayıtsız şartsız Türk Milleti'nindir, artık eskiye dönüş yoktur” diyen kişi değil midir? O halde, Türk halkı zaten hürriyetine kavuşturulmuştur, geriye halkın eğitilmesi, hakları konusunda bilinçlendirilmesi ve kalkındırılması kalmıştır. TPCF'nin, öne sürmüş olduğu “şiddetle hürriyet taraftarıyız” maddesi ancak İstanbul Basınına, gericilere, padişahçılara, ülkeyi bölmek isteyen örgütlere, tarikatlara, cemiyetlere, batılı emperyalist devletlere bir anlam ifade edebilir ve onları memnun edebilirdi. Nitekim öyle de olmuştur; Doğudaki gerici ve bölücü gruplar TPCF'nin kuruluşundan ve CHF iktidarını sürekli eleştirmelerinden, biz hürriyet taraftarıyız, demelerinden, güç ve cesaret almışlardır. Böylece Cumhuriyet'i yıkmak üzere tertiplenen ve İngilizlerin de bu harekete karıştıkları iddia edilen “Şeyh Sait İsyanı” patlak vermiştir.

Fırkanın altıncı maddesi, tüm şimşekleri üzerine çeken, Mustafa Kemal ve CHF'li mebuslarca en çok tenkit edilen, gerici ve irticaî grupları tetiklediği iddia edilen ve fırkanın

kapatılmasında da önemli bir rol oynayan madde olmuştur. Bu madde de: “Fırka dini inanç ve düşünceye saygılıdır” denilmektedir. İstanbul basını ve gerici kesim tarafından “Dinî inançlarımız ve bin yıllık geleneklerimiz yıkılıyor” diye suçlanan Cumhuriyet rejimi ve bu

53

rejimi uygulamaya koyan CHF, zaten Cumhuriyet aleyhine söylenen sözlerle zan altında bırakılmışken, TPCF'nin programına koymuş olduğu altıncı madde, muhalefet fırkasının, CHF gibi olmadığını, “dine saygılı olduğunun, dinci kesimin yanında yer aldığı” izlenimini vermiştir. Başka bir deyişle, hilâfet ve şeriat düzenini, bu düzenin bir parçası olan dinî müesseseleri ortadan kaldırmış, yüzyıllardır iç-içe yürüyen din işleri ile devlet işlerini birbirinden ayırmış ve dini, devlet yönetiminden tamamen uzaklaştırmış bir iktidar olan CHF, o günkü anlayış çerçevesinde, TPCF'nin bu maddesi ile, sanki dini yıkan, insan ve toplum hayatından dini çıkarıp atan bir yönetim olarak gösterilmiştir. Programı tarafsız gözle değerlendirmek isteyenler, bu maddenin anlamını açık bulmamışlar ve tam olarak ne anlatılmak istendiğini bilememişlerdir.¹⁴⁶ Bu maddedeki ifadeler, yeni fırka laik midir, yoksa şeriata mı itibar ediyor? sorusunu akla getirmiştir.¹⁴⁷ Aslında saltanatın ve hilâfetin kaldırılmasından hemen sonra kabul edilmiş olan 1924 Anayasasında yer alan, ikinci madde de “Türkiye Devleti'nin dini İslam'dır” diye belirtilmiş ve bu da iktidarı bağlayıcı nitelikte olmuştur. Bunun dışında, TPCF'nin programında, din konusu ile ilgili ayrıca bir maddeye yer vermesinin nedeni anlaşılır gibi değildir. Mustafa Kemal'in “Nutuk - Söylev” eserinde ayrıntılı olarak belirttiği gibi, Türk milletinin başına birçok felaket “din perdesi ile gizlenerek” gelmiştir. TPCF kurucuları da, dinin siyasete alet edilmesinin nasıl felaketler getirmiş olduğunu, kendileri bizzat yaşamış ve görmüş kişilerdir. TPCF'liler, bu maddeyi programlarına koyarlarken iyi niyetli olsalar dahi, bu maddenin gericileri ve şeriat yanlılarını cesaretlendireceğini bilmeleri gerekmektedir. Çünkü Cumhuriyet rejimi, yüzyılların kökleştirdiği eski inançları, müesseseleri ve topyekûn eski düzeni ortadan kaldırmıştır. Eski düzenin birçok taraftarı vardır, bunlar öfke ve kızgınlık içindedir, yeni rejimi onaylamadıkları gibi, onu kabullenmeye de niyetleri yoktur.* TPCF'nin kuruluşu ve altıncı madde ile ortaya koymuş oldukları din anlayışları, masum gibi görünse de, aslında gericilere büyük umut

¹⁴⁶ Ahmet Yeşil, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Siyasi Kimliği**, Türkler Ansiklopedisi, Cilt 16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 549.

¹⁴⁷ **A..g.m.**, s. 549.

* Cumhuriyet kurulalı 83 yıl olduğu halde, hala laiklik ilkesini, çıkarlarına öyle geldiği için “dinsizlik” olarak algılayan ve iddia eden kişilerin, tarikatların, siyasetçilerin ve partilerin varlığı, o dönemlerde Cumhuriyetçilerin karşılaştıkları büyük zorlukları bizlere daha iyi anlatmaktadır. TPCF'nin programında yer alan 6. maddenin de bu zorluğa katkısının olduğu açıktır.

verir niteliktedir. Şeyh Sait isyanı, bu isyanın ortaya çıkarmış olduğu gerçekler ve isyancılarının mahkeme sorgulamalarındaki itirafları bu hususu doğrulamıştır.

TPCF'nin dikkat çeken diğer bir maddesi de, sekizinci madde olmuştur: Seçim usulünün tek dereceli ve her kazanın seçim bölgesi olarak kabul edildiğini bildirmiştir.

54

İktidar fırkası CHF'nin, bu maddeye itirazı olmamıştır, hatta kendileri de bunu arzu ettiklerini ifade etmişler, ancak konu Cumhuriyet'in ilk yıllarında ele alınamamıştır.¹⁴⁸

TPCF'nin programında yer alan dokuzuncu madde, kanımızca, üzerinde dikkatle durulmaya değer bir başka maddesidir. Bu madde “ Devlet görevleri en aza indirilecektir” diye kısa bir cümleden ibarettir. Gereçeklerinin belirtilmemiş olması dikkat çekicidir. Hemen akla şöyle bir soru gelmektedir, devlet görevleri neden en aza indirilmelidir? bu maddenin arkasında yatan düşünce nedir? Kendini düşman işgallerinden henüz yeni kurtarmış, büyük badireler atlatmış, ancak henüz tüm tehlikeleri daha bertaraf edememiş, her konuda yeniden yapılanmaya, imara, kalkınmaya, eğitime, güvenliğe, asayişe ihtiyacı olan, diğer yandan da, uluslararası düzeyde varlığını ve haklarını savunmaya çalışan yeni bir devletin elbette çok görevleri olacaktır ve bu görevler elbette devlet eli ile yürütülecektir. Dünyanın en gelişmiş, demokratik ülkelerinde bile durum böyle olagelmıştır. Bir ülkede demokrasinin işlevlik kazanabilmesi, o ülkenin kalkınmışlık düzeyi ve halkının eğitilmiş olmasına bağlıdır.¹⁴⁹ Bunu gerçekleştirecek olan da devlettir. Bir ülkede, en başta halkının güvenliği olmak üzere, eğitimini, istihdamını, sağlık gereksinimlerini, sosyal haklarını sağlamak devletin başlıca görevleri arasındadır. Bunun için devletin her sektöre el atması ve yatırımlar yapması gerekmektedir. Ülkenin kalkındırılması için yatırımları özel teşebbüsten veya yabancı sermayeden beklemek, gerçeklerle bağdaşmaz.* 18. yüzyılda, demokratik ilkelerin doğduğu ülkeler sayılan İngiltere ve Fransa da, yeni rejimin alt yapısını oluşturmak, sağlamlaştırmak, eski müesseseleri ortadan kaldırmak, toplumu yeni rejimle uyumlu hale getirmek, eğitmek üzere hızla işleyen, dinamik ve güçlü bir devlet yapısına ihtiyaç duyulmuştur.¹⁵⁰ Mustafa Kemal liderliğinde, CHF iktidarı da üstüne düşen görevleri en iyi ve en hızlı bir şekilde ifa etmek için, güçlü, her açıdan yetkili bir devlet yapısına ihtiyaç duymuş ve bu ihtiyaç doğrultusunda, muhaliflerle sürekli mücadele etmek zorunda kalmıştır.

¹⁴⁸ A.g.m., s. 547.

¹⁴⁹ Maurice Duverger, **The Idea Of Politics**, Published by Henry Regnery Company, Chicago, 1971, s. 44.

¹⁵⁰ A.D. Lindsay, **The Modern Democratic State**, Oxford Univeristy Press, London, 1962, s. 116.

* Ekonomik sisteminin, genelde kapitalist ağırlıklı olduğu kabul edilen Kanada gibi bir ülkede bile, ülke çıkarları öyle gerektirdiği için, ülkenin bir çok kaynağı, özel mülkiyette değil, kamu mülkiyetindedir. [R.G.Lipsey, G.R. Sparks, P.O. Steiner, **Economics**, Harper – Row Publishers, New York, 1973, s. 750.]

TPCF programında dikkat çeken diğerk bir madde de, “İtibar” başlığı altında yer almış olan kırkınıcmaddedir. Bu maddede “bir baştan, bir başa imara muhtaç ÷lkemizde, yalnız kendi servet ve sermayemizle yaşamanın doğru olmadığı, yabancı sermaye olmadan

55

kalkınma sağlanamayacağı ve yabancı sermayenin ürküt÷lmemesi” gibi fikirler ileri sür÷lmüştür. Bu düşünce tarzı, İstiklâl Savaşında, Millî Kongrelerde, Mustafa Kemal karşıtlarının öne sürmüşt oldukları tezdır. Daha da geri gidilirse, bu düşünce son iki yüzyıldır Osmanlı Devleti yöneticilerinin de öne sürdükleri bir düşünceydi. Oysaki Osmanlı Devleti, yabancı devletlerin vermiş oldukları tavsiyelerle, sermayelerle kalkınmamış, gittikçe artan bir borç batağına sür÷klenmişlerdir. Ekonomik bir kural olarak yabancı sermaye, her zaman, kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmiş ve tek taraflı ticarî anlaşmalarla, maliyesine yapmış olduğu müdahalelerle Osmanlı Devleti’ni büyük zararlara sokmuştur.¹⁵¹ Zaten yabancı - özel sermaye yatırımı, bilhassa gelişmemiş ÷lkeler için söz konusu olduğunda, yatırım yapan ÷lke veya şirket, o ÷lkede ucuz işçilik, hammadde ve vergi ayrıcalıklarını kullanarak kar marjını yükseltmeyi hedeflemektedir.¹⁵² Dünyanın hiçbir yerinde, gelişmemiş bir ÷lkenin, yabancı sermaye ile kalkınmış olduğu gör÷lmemiştir. Bir ÷lkenin gelişmemiş, geri kalmış olmasının temel nedeni, o ÷lkenin yabancı sermaye hakimiyetine girmesi ve bu sermayeyi veren devletin, kuruluşun vs... o devletin maliyesi üzerinde kurduğu baskılardır. Bu yüzden Mustafa Kemal, İzmir İktisat Kongresinde, “*÷lkenin tüm güçlerini ve imkanlarını seferber ederek, kendi imkanlarımızla kalkınmalıyız, öncelik bu hususa verilmelidir. Ekonomik bağımsızlığı olmayan bir ÷lkenin, siyasî bağımsızlığı da kalmaz*”¹⁵³ diye önemle vurgulaması, bu gerçeğe işaret etmiştir.

Yabancı sermayenin gerekli olduğu vurgulanan TPCF programı ile bu fırkanın kurulmasında başrol oynayan Rauf Orbay’ın, 1923, Aralık ayında, Meclis gizli oturumunda, başta İngiltere olmak üzere, yabancı devletlerin, gizli politikalar uygulayarak, mezhep ayrılıkları çıkararak, Türkleri bölmeye çalıştıklarını, hükümetin çok büyük zorluklar altında olduğunu ifade etmiş olması¹⁵⁴ büyük bir çelişki olarak görünmektedir. Bu şekilde konuşan bir kişinin, daha sonra fırka programına, yabancı sermayeden fayda uman böyle bir madde koymas ve Meclis kürsüsünde “*Devrimler artık bitmiştir, devrim*

¹⁵¹ A. Haluk Ülman, **Birinci Dünya Savaşına Giden Yol ve Savaş**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1973, s. 64 – 65.

¹⁵² R. G. Lipsey, G.R. Sparks, P. O. Steiner, **Economics**, Harper and Row Publishers, New York, 1973, s. 739 – 741.

¹⁵³ Bernard Lewis, **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2000, s. 460.

¹⁵⁴ **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, Cilt 4, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınlar, Ankara, 1985, s. 318.

*kelimesi yabancı sermayeyi ürkütüyor*¹⁵⁵ demesi oldukça dikkat çekicidir. O dönemde ülke yanmış, yıkılmış ve perişan bir haldedir, böyle bir ortamda, yabancıların gelip yatırımlar yapmaları ve bu yatırımların da ülke çıkarları için olması düşünülemez. Mustafa

56

Kemal, kongreler döneminde dahi, yabancı sermaye konusuna temkinli yaklaşmıştır; *“Bağımsızlığımızın tam korunması koşulu ile, teknik, sınaî ve ekonomik gereksinimleri-*

*mizin nasıl korunacağı tartışılmıştır. Ülkemize pek çok sermaye dönecek bir devlet bulunursa, bu durumun maliye işlerimiz üzerinde, isteyebilecekleri denetleme hakkının kapsamı kestirilemeyeceğinden, bağımsızlığımızı ve gerçek ulusal çıkarlarımızı zarara sokmayacak şekilde, iyiden iyiye düşünülerek saptanmasına ve sınırlandırılmasına Millî Meclis tarafından karar verilmiştir*¹⁵⁶ demiştir. Burada üzerinde önemle durulması gereken konu “tam bağımsızlığın korunması” ön koşuludur. Oysaki TPCF’nin kırkinci maddesinde, bu hususa değinilmemiştir. TPCF’nin “yabancı sermayeyi ürkütmeyelim, yabancı sermaye olmadan kalkınamayız” görüşü ile ilgili kırkinci madde, daha ziyade yabancı devletlerin lehine gibi görünen bir maddedir.

Görüldüğü gibi, TPCF programı, kurucularının, en başından beri öne sürmüş oldukları görüşlerinin paralelinde hazırlanmıştır. Elbette bu programla tüm görüşlerini yansıttıkları söylenemez. Programda dikkat çeken son bir madde ile program konusunun sonuna gelmiş olacağız. Bu madde, dokuzuncu maddenin bir nevî devamı niteliğinde olup TPCF’nin iç siyaset ile ilgili görüşlerini yansıtmaktadır. Programın on dördüncü maddesinde “Devletin kontrolü baki kalmak şartıyla, idarede adem-i merkeziyet esası yaygınlaştırılacaktır” denilmektedir. Aslında bu görüş, İttihat ve Terakki’nin önemli isimlerinden, ancak merkeziyetçi İttihatçılarla anlaşamayarak bu hareketten ayrılmak zorunda kalan Prens Sabahattin’e aittir.¹⁵⁷ TPCF, ülke yönetimi anlayışı itibariyle Prens Sabahattin’in görüşlerine yakın olmuşlardır. TPCF’yi, CHF’den ayıran en büyük özelliği de bu “adem-i merkeziyet esasını” savunmuş olmalarıdır. Hatta onların bu esası savunmalarının nedeni, CHF’nin, İttihat ve Terakkiden devralmış olduğu merkeziyetçiliğine karşı, TPCF’nin geliştirmiş olduğu yeni bir idarî sistem olarak yorumlanmış ve bu yeni fırkanın Doğu Anadolu’da tutunmasının da nedeni olarak görülmüştür.¹⁵⁸

¹⁵⁵ Doğan Avcıoğlu, **Millî Kurtuluş Tarihi 1838 – 1995**, Cilt 4, Tekin Yayınevi,, İstanbul, 2000, s. 1340.

¹⁵⁶ Gazi Mustafa Kemal, **Nutuk – Söylev**, Cilt I, a.g.e., s. 329.

¹⁵⁷ Ahmet Yeşil, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın Siyasi Kimliği**, Türkler Ansiklopedisi, Cilt 16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 549.

¹⁵⁸ Ömür Sezgin/Gencay Şaylan, **a.g.m.**, s. 2050.

TPCF programını özetleyecek olursak, liberal düşünceyi, liberal ekonomiyi, kısacası demokrasiyi savunmaktadır. Ancak fırka, siyasi hayata katıldığı zaman, üyelerinin birtakım söylevleri ve davranışlarından, birbirleriyle tam bir uyum içinde olmadıkları da ortaya çıkmıştır. Örneğin, TPCF kurulduktan kısa bir süre sonra İstanbul'a giden Refet Bey'e (Bele), orada bir gazeteci tarafından, Ankara'nın şartlarının nasıl olduğu sorul-

57

duğunda, Ankara'nın başkent olabilecek imkan ve şartlara sahip olmadığından şikayet etmesi, TPCF içinde büyük mesele olmuş, partinin bazı diğer üyeleri bu sözlere itibar etmemişler ve bu meseleye gösterilen sert tepki yüzünden Refet Bey (Bele) geri adım atmak zorunda kalmıştır.¹⁵⁹ Başta İngiltere olmak üzere, Batılı devletlerin de, Refet Bey (Bele) gibi, Ankara'nın başkent olmasını hiç istememiş olmaları, karşı çıkmaları dikkat çekicidir.

TPCF programı gözden geçirildiğinde, CHF ile çok açık ve belirgin farklılıklar hemen göze çarpmamakla beraber, daha yakından ve dikkatlice bakıldığında, onların, idarî sistem olarak adem-i merkeziyet esasını benimsemeleri, devletçiliğin aza indirilmesini istemeleri, “şiddetle hürriyet taraftarıyız” demeleri, “kendi gücümüzle ve imkanlarımızla kalkınamayız, yabancı sermaye mutlaka gereklidir” görüşleri ve en son ve en önemli olarak da, “biz dini inanç ve düşünceye saygılıyız” diye vurgulamaları, aslında TPCF'lileri, CHF'den oldukça farklı kılan bakış açılarıdır. Kanımızca, TPCF'nin, CHF ile kıyaslanması da doğru değildir. Bu iki fırka, normal şartlar altında, siyasi ve iktisadi sistemi düzene girmiş bir ülkede ortaya çıkmış iki fırka değildir. Burada bir kez daha hatırlamak gerekir ki, CHF, olağan koşulların hüküm sürdüğü, idarî, siyasî, iktisadî düzeni rayına oturmuş, sorunları halledilmiş, halkı kalkındırılmış, bilinçlendirilmiş bir ülkede, normal şartlar altında kurulmuş bir fırka değildir. CHF'nin çekirdek kadrosu, olağanüstü koşullar altında, tüm yurdun çeşitli bölgelerinden seçilmiş kişilerden oluşmuş, topyekûn Türk milletini temsil eden, Türk Milleti ve Devleti ile bütünleşmiş ve üyeleri olağanüstü şartların gereklerini yerine getirmek üzere bir araya gelmiş kişilerdir. CHF'nin kararlıkla öne sürmüş olduğu ilkeleri, ülkenin tarihi ve içinde bulunduğu olağanüstü koşullar göz önüne alarak tespit edilmiştir; “Milliyetçilik, Halkçılık, İnkılapçılık, Cumhuriyetçilik, Devletçilik ve Laiklik” ilkelerinin her birinin büyük anlamı ve Türk Milletinin devamı için gerekliliği vardır. TPCF'nin programında yansıtılmış olan ve biraz önce değindiğimiz görüşlerinin, bu ilkelerle uyum içinde olduğu söylenemez. TPCF kurucularının, gerek fırkalarını kurmadan evvel gerekse daha sonra, sanki ülke savaşlardan çıkmamış, her şey rayına oturmuş,

¹⁵⁹ Ahmet Yeşil, Türkler Ansiklopedisi, Cilt 16, a.g.m, s. 550.

olağan koşullar varmış gibi hareket etmiş olmaları, onların iyi niyetli olmalarına gölge düşürmektedir. Nitekim bazı tarihçi ve siyaset bilimcileri bu konuya dikkat çekerek, “TPCF gerçek anlamda bir alternatif fırka değildir, İstiklâl Savaşı öncü kadrolarının arasında çıkan kişisel-çekişmelerden doğmuştur”¹⁶⁰ yorumunu getirmişlerdir. Falih Rıfki

58

(Atay) ise “TPCF sadece şahsî hırs ve hesaplar peşinde yürümeyen, kendine has ideolojisiyle önemli bir harekettir”¹⁶¹ yorumunu getirmiştir. O günkü Türkiye şartlarına bakıldığında, bu yorum geçerlilik kazanmaktadır. Çünkü bu oluşum sadece kişisel çıkar çatışmaları olsaydı, ülkenin çıkarları bu kadar riske atılamazdı ve TPCF kurucuları bölünmenin ülkeye getireceği büyük zararı idrak etmiş olur, tüm kadro, birlik ve beraberlik içinde Mustafa Kemal’i desteklemiş olurlardı. Bu yüzden Mustafa Kemal, TPCF programı için “en hain kafaların ürünüdür”¹⁶² yorumunu getirmiştir. Mustafa Kemal kendi programını ve yaptıklarını da şöyle özetlemiştir; “Biz Türk Milletini geri bırakan, var olan kurumları, eski müesseseleri yıktık, değiştirdik, onların yerine Türk Milletini, çağdaş milletler seviyesine çıkaracak yeni kurumlar getirdik, memleketi bir çağdan alıp, yeni bir çağa götürdük. Ancak, o inkılap düşmanları fırsat bekler, inkılabın binlerce düşmanı vardır, bu yüzden uyanık olmamız gerekir. En ileri demokrasilerde bile, rejimi korumak için sert tedbirlere müracaat edilmiştir. Bize gelince inkılabı koruyucu tedbirlere daha da çok muhtacız.”¹⁶³

D. TERAKKİPERVER CUMHURİYET FIRKASI’NIN ÖRGÜTLENMESİ

TPCF kurulduktan sonra hızlı bir şekilde örgütlendiği gözlemlenmiştir. Fırka Ankara, İstanbul, İzmir, Sivas ve özellikle Doğu illerinde büyük çapta örgütlenme yoluna gitmiştir.¹⁶⁴ TPCF’nin siyasî faaliyetleri, en başından beri İstanbul Basını tarafından desteklenmiştir. Fırkanın öncüleri ve çekirdek kadrosu, Ankara Meclisi içinde, birinci grup olarak adlandırılan gruptan, ya da CHF içinden gelmiş olmakla birlikte, yerel olarak, değişik bölgelerde örgütlenmeye başlayınca, farklı kesimlerden kişilerin fırka bünyesinde yer aldıkları görülmüştür. Aslında iktidar fırkası olan CHF’nin kadrosunu oluşturan kişiler de daha önce İttihat ve Terakki içinde yer almış şahıslardır; ancak İttihatçıların önde gelen-

¹⁶⁰ Ömür Sezgin/Gencay Şaylan, **a.g.m.**, s. 2050.

¹⁶¹ Erik Jan Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 135.

¹⁶² Gazi Mustafa Kemal, **Nutuk – Söylev**, Cilt II, s. 1187.

¹⁶³ Yücel Özkaya, **Altı İlke**, Türkler Ansiklopedisi, Cilt 16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 519 – 520.

¹⁶⁴ Ömür Sezgin/Gencay Şaylan, **a.g.m.**, s. 2048.

leri CHF dışında kalmışlardır. Dışarıda kalan İttihatçı lider kadro, TPCF kurulduktan sonra, aradıkları fırsatı yakalamışlar ve bu yeni muhalefet fırkası içinde yerlerini almaya başlamışlardır. Fırka'nın kuruluşunda başrol oynayan kişilerin, muhafazakâr ve hilâfet yanlısı düşünce yapısına sahip olmalarından dolayı, doğal olarak bu fırka muhafazakâr kesime, özellikle Hilâfetin kaldırılmasına, zaviyelerin, tekkelerin, medreselerin, türbelerin

kapatılmasına büyük tepki duyan, eski düzenden, şeriattan yana olan dinci çevrelere daha çok hitap etmiştir. Bu kesim, bilhassa Hilâfetin kaldırılması neticesinde, bu gelişmeye, Meclis içinde bir tepki olarak kurulduğuna inandıkları TPCF'yi hararetli bir şekilde desteklemişlerdir. TPCF, Mustafa Kemal'in toplum için öngörmüş olduğu değişimin süratli ve inkılapçı bir zihniyetle değil, tekamülle, evrimsel ve kademe kademe olması gerektiğini savunmuş ve Onun peş peşe gerçekleştirmiş olduğu devrimleri şiddetle eleştirmişlerdir.¹⁶⁵ Bu paralelde düşünen kişiler ve gruplar da TPCF'nin destekleyicileri olmuşlardır. TPCF'nin örgütlenmesi, şubeler açması ve siyasi faaliyetleri de bu düşünce tarzını yansıtabilecek şekilde gerçekleşmiştir.

TPCF, kuruluşunun ardından teşkilatlanma sürecine girmiş, on gün sonra taşrada, ilk şubesini Urfa'da açmıştır; bundan yirmi bir gün sonra da Sivas'ta ikinci şubesini açmıştır.¹⁶⁶ TPCF, İstanbul Merkez Şubesinin açılışına büyük önem vermiş ve İstanbul Basını da bu gelişmeye önemli bir yer ayırmıştır. Fırkanın örgütlenmesine, CHF dışında kalan eski ittihatçılardan Kara Vasıf * öncülük etmiş, TPCF'yi İstanbul'da örgütleyen ve örgütün İl Başkanlığına gelen kişi olmuştur.¹⁶⁷ Fırka'nın, Eskişehir, Trabzon, Siverek, Erzurum, Ordu, İzmir, Afyon(Karahisar), Amasya, Samsun, Sinop, Maraş illerinde birer şube açtığı bilinmektedir.¹⁶⁸ Taşra kazalarından Suluç ve Of'ta da birer şube açmıştır. Ayrıca fırka şubesinin kuruluş aşamasında olan, geçici idare heyetleri belirlenmiş ve resmî başvuruları yapılmış olan iller de şöyledir; Mardin, İzmit, Erzincan, Adana, Mersin, Kastamonu; Çanakkale, Tekirdağ, Bolu, Düzce, Uşak, Hopa, Gümüşhane gibi yerlerde

¹⁶⁵ Ahmet Yeşil, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Siyasal Kimliği**, Türkler Ansiklopedisi, Cilt 16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 547.

¹⁶⁶ Yücel Özkaya, **Atatürk Dönemi ve Atatürk İnkılapları**, Genel Türk Tarih Ansiklopedisi, Cilt 8, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 471.

¹⁶⁷ Ömür Sezgin/Gencay Şaylan, **a.g.m.**, s. 2048.

¹⁶⁸ Ahmet Yeşil, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, a.g.e., s. 242 – 244.

* Kara Vasıf Bey ile ilgili bir hatırlatma yapmak gerekmektedir, şöyle ki, Erzurum Kongresi sonrası, Kara Vasıf Bey ve bazı arkadaşları, "Karakol Cemiyeti" adı altında gizli bir dernek kurmuşlar, Tüzüğünü ve Yönetmeliğini orduya dağıtmışlardır. Mustafa Kemal, söz konusu bu gelişmelerle ilgili olarak şu yorumu yapmıştır; "*Bu yönetmeliği okuyan, bana en yakın komutanlar bile, bu işi benim yaptığımdan kuşulanmışlardır. Oysa ki bunu Kara Vasıf Bey'in yapmış olduğunu, herkesi idamla korkutarak, bilinmeyen bir merkezin, bilinmeyen bir başkomutanın ve bilinmeyen bir takım komutanların emirlerine uymaya zorladıklarını öğrendim. Böyle bir davranış doğru değildir. Bu çok tehlikeli bir durumdur.*" [Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, Aksoy Yayıncılık, İstanbul, 1998, s. 28.]

şube açmak yolunda, fırka programı ve nizamnamesi talebinde bulunmuşlardır.¹⁶⁹

İl bazında en fazla üye ve şubeye sahip tek il İstanbul olmuştur. TPCF'nin pratikteki uygulamalarına bakıldığında, teşkilatlanmayı, kendileri için en önemli potansiyel olarak gördükleri İstanbul'dan başlamak ve oradan ülke geneline yayılarak, bir teşkilat ağı

60

kurmak istedikleri anlaşılmaktadır. TPCF Merkez şubesine bağlı şubeler şunlardır: Arapcami, Kağıthane, Alibeyköy, Rami, Beykoz, Eminönü, Samatya, Suadiye, Erenköy ve Şile. Bu şubeler içinde en faal konumda olan "Beykoz Şubesi" olmuştur.¹⁷⁰ Beykoz Şubesi, faaliyetlerine, resmî olarak açılış yapmadan önce başlamış, hatta bu bölgedeki faaliyetlerini, merkez şubesine bağlı olarak sürdürmüştür. Bu şubenin açılışında, fırkanın genel müfettişi İsmail Nuri Bey özetle şöyle bir konuşma yapmıştır; "*Biz Beykozlular olarak sadık ve samimi Cumhuriyetçileriz, aynı zamanda sağlam Müslümanlarız ve Türkleriz. Cumhuriyet'e karşı hiçbir irtica ve ihanet bizim aramızda yaşayamaz, bu tür hareketi her nerede olursa olsun ezmek hususunda, kanımız Cumhuriyet emrine ebediyyen vakıf edilmiştir*"¹⁷¹ diyerek Cumhuriyet'e ne kadar bağlı olduklarını vurgulamak ihtiyacı hissetmiştir.

Şeyh Sait isyanı çıkmadan birkaç gün önce, Kara Vasıf Bey'le yapılan bir görüşmede, TPCF'nin İstanbul'da kayıtlı üye sayısının on bini bulunduğunu söylemiştir, hatta Siverek Şubesi'nin kayıt defterinde bile mevcut aza sayısının yüz kişi olduğunu ifade etmiştir.¹⁷² Kara Vasıf Bey, TPCF'nin teşkilatlanmasında başrol oynadığı gibi, şahıslarla irtibat sağlanması, talep gelen yerlere fırka program ve nizamnamesi gönderilmesi, teşkilatlanma için gerekli görevli gönderilmesi, bu görevlilerin maaş ve masraflarının temini, resmî başvurularını yapmış olan şubelerin mühürlerinin gönderilmesi gibi önemli görevler üstlenmiştir. TPCF'nin hızlı ve yolunda giden örgütlenme süreci, Şeyh Sait isyanının patlak vermesi ve bu tehlikeli durum karşısında İsmet Paşa iktidarının etkin tedbirler alması ile kesintiye uğramıştır. Şeyh Sait isyanına karışanların, oluşturulan İstiklâl Mahkemelerince yargılanma sürecinde, TPCF'nin en faal şubesi olan Beykoz Şubesi azalarının neredeyse tamamının yargılanmış oldukları dikkat çekicidir. TPCF'nin, İstanbul'da açmış olduğu şubelerden en önemlisinin Beykoz Şubesi olduğu gözlemlendiği için, elde edilen en fazla bilgi ve belge de bu şube ile ilgili olmuştur.

¹⁶⁹ Ahmet Yeşil, **a.g.e.**, s. 244.

¹⁷⁰ **A.g.e.**, s. 245.

¹⁷¹ **A.g.e.**, s. 249 – 250.

¹⁷² **A.g.e.**, s. 245.

TPCF'nin örgütlenmesi ile ilgili son olarak, şunları söyleyebiliriz: altı küsur aylık kısa hayatı süresince, kuruluşunu takiben ilk üç ayda oldukça başarılı bir teşkilatlanma örneği sergilemiş; ancak fırka kurulduktan yaklaşık üç ay sonra Doğu Anadolu'da patlak veren "Şeyh Sait İsyanı" ve bu isyanı bastırabilmek ve genişlemesini önleyebilmek için, Hıyanet-i Vataniye Kanunu'na "dinin siyasete alet edilemeyeceği ve bu suçun da vatana

61

ihnet" sayılacağına dair 556 Sayılı Kanun'la Ek madde ilavesi'nin, 25 Şubat 1925 tarihinde kabulü ve hükümete geniş yetkiler veren "Takrir-i Sükûn Yasası" ve bu Yasayı uygulamakla yükümlü, geniş yetkilere sahip İstiklâl Mahkemeleri'nin kuruluşundan (4 Mart 1925) sonraki siyasi ortamda, TPCF'nin teşkilatlanması bir yana, varlığının devam ettirebilmesi bile zora girmiştir.

E. TERAKKİPERVER CUMHURİYET FIRKASI'NIN İZLEDİĞİ POLİTİKA

TPCF'nin altı küsur aylık ömrü boyunca izlemiş olduğu politikaları, iktidarın başındaki "Başvekil" ile olan ilişkileriyle şekillenmesinden dolayı, iki ayrı döneme ayırmak mümkündür. Zaten TPCF kurulur kurulmaz Meclis içinde bir bunalım yaşanmıştır; iktidarın başında olan İsmet Paşa ile anlaşmazlığa düşmüşler, onun sıkıyönetim teklifini reddetmişler, İsmet Paşa da görevinden istifa etmiş ve onun yerine daha ılımlı ve muhaliflerle daha iyi ilişkiler içinde olan Fethi Bey (Okyar) gelmiştir. Hatta bu "Başvekil" değişikliği, ülke içinde, gericiiler tarafından, Cumhuriyetçilerin taviz vermek zorunda kaldıkları şeklinde yorumlanmıştır. Böylece ilk dönem, Fethi Beyin (Okyar) Başvekil olduğu 21 Kasım 1924 - 3 Mart 1925 tarihleri arasındaki devri kapsayan dönem olmuştur. İkinci dönem ise, İsmet Paşanın (İnönü) Başvekil olduğu 3 Mart 1925 – 3 Haziran 1925 tarihleri arasındaki devredir. TPCF'nin, her yerden daha fazla İstanbul'da etkili olduğu gözlenmiştir. Fırka, tek kongresini de, İstanbul İl Kongresi olarak, 14 Mayıs 1925 tarihinde gerçekleştirmiştir.

Bu arada, genel bir seçime katılacak kadar ömrü olmayan TPCF, kuruluşundan yaklaşık iki hafta sonra düzenlenen "1924 Ara Seçimlerinde" seçimlerin yapılacağı bölgede teşkilatlanmak için zamanı olmadığından, boşalan on üç mebusluk yer için yapılmış olan ara seçimlere, kendisine yakın bulmuş olduğu adayları destekleyerek, dolaylı olarak katılmıştır. TPCF'nin Mustafa Kemal'e ve İsmet Paşa'ya karşı baş düşman olarak

tanınan bağımsız aday, kumandan Ali İhsan'ı (Sabis) desteklemesi¹⁷³ oldukça dikkat çekicidir. 11 Aralık'taki seçimde, Ali İhsan kazanamamış ancak kayda değer miktarda oy aldığı görülmüştür.

Ara seçimlerde etkinlik gösteremeyen TPCF, kurulduğu 17 Kasım 1924 tarihinden itibaren, Meclis içinde, bilfiil müzakerelere katılmış, konular hakkında görüş bildirerek,

62

eleştiriler ve sorular getirerek, aktif bir muhalefet sergilemiştir. Bilhassa Meclis'in 1925 Bütçe Müzakerelerinde, TPCF ortaya koymuş olduğu soru ve eleştirilerle, Meclis içinde iktidarı denetleyen muhalefet fırkası görevini yerine getirmiştir.¹⁷⁴ Örneğin Trabzon mebusu Ahmet Muhtar Bey, "*Rica ediyorum, memlekete bir iyilik yapacaksak, bütün mükelleflerin istifade edeceği şekilde vergiyi hafifletelim*"¹⁷⁵ diye bir öneri getirmiştir. O dönemde Başvekil olan Ali Fethi Bey de malî olarak içinde buldukları durumu izah etmiş ve bütçe açığı olduğunu vurgulamıştır.¹⁷⁶ Hatta, Meclis tutanaklarından, CHF ve TPCF mebusları arasında atışma ve tartışmaya varan boyutlarda konuşmalar geçmiş olduğu anlaşılmaktadır.

İktidar ve muhalefet fırkası arasındaki tartışmalar, TPCF kurulduktan iki ay sonra Doğuda meydana çıkan "Şeyh Sait İsyanı'nın" başlaması ve yayılmasının ardından daha da sertleşmiştir. TPCF'yi en çok rahatsız eden, o dönemde Başvekil olan Fethi Bey'in (Okyar), Mustafa Kemal ve CHF mebuslarınca, isyanı vaktinde Meclis'e haber vermemesi, yeterince önemsememesi ve tedbirler almaması eleştirileri ile görevden alınarak yerine İsmet Paşa'nın (İnönü) Başvekilliğe getirilmesi olmuştur. Otoriter ve kararlı bir kişiliği olduğu bilinen İsmet Paşa ile anlaşamayan TPCF kurucuları ve mebusları, onun, isyanı bastırmak ve genişlemesini önlemek üzere, getirmiş olduğu etkin tedbirleri, ve bu doğrultuda çıkarmış olduğu Takrir-i Sükûn Yasası'na ve İstiklâl Mahkemeleri'ne şiddetle karşı çıkmışlar, bunun Anayasa'ya aykırı olduğunu iddia etmişler ve İsmet Paşa'ya (İnönü) hakarete varan eleştiriler yöneltmişlerdir. Bunlardan birkaç örnek vermiş olursak, TPCF kurucularının Cumhuriyet'i samimiyetle benimseyip benimsemedikleri konusu da aydınlığa kavuşacaktır kanısındayız. Bunun için 15 Mart 1925 ile 31 Mart 1925 tarihleri arasında cereyan eden, Meclis zabıtlarının yer aldığı, TBMM Zabıt Ceridesine bakmak gerekmektedir. Şeyh Sait isyanı, Başvekil ve kabine değişikliği nedeni ile Ali Fuat Paşa (Cebesoy) şunları söylemiştir: "*Hükümet buhranını davet edecek ortada ne vardır? Bunu*

¹⁷³ Erik Jan Zürcher, **a.g.e.**, s. 98 – 99.

¹⁷⁴ Saime Yüceer, **Cumhuriyet Dönemi Çok partili Hayata Geçiş Sürecinde İlk Girişim: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, Türkler Ansiklopedisi, Cilt 16, yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 538.

¹⁷⁵ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 14, TBMM Matbaası, Ankara, 1976, s. 9.

¹⁷⁶ **A.g.e.**, s. 19.

beneniz anlayamadım. Kabinelerin böyle ikide bir, anlaşılamayan sebeplerden gelip gitmesi, ciddi fikirleri durduruyor. Biz Fethi Bey hükümetinin çekilmesinin doğru bulmuyoruz. Bunun nedeni açıkça münakaşa edilmedikçe, İsmet Paşa hükümetine itimat etmeyeceğiz”¹⁷⁷ İsmet Paşa (İnönü) buna karşılık, “Ben gerekli izahatımı yaptım, takip

63

edilen siyasette anlaşılamayacak hiçbir şey yoktur, beni burada münakaşaya sevk etmenin ne faydası vardır, ne de dürüstçe bir harekettir”¹⁷⁸ diyerek karşılık vermiş ve yapacakları hakkında izahat vermiştir. Daha sonra söz alan muhalif mebuslar, Gümüşhane mebusu Zeki Bey, Dersim mebusu Feridun Fikri Bey, İstanbul mebusu Kazım Karabekir Paşa, Sivas mebusu Hali Turgut Bey, iktidar mebusları Kütahya mebusu Recep Bey(Peker), Karesi mebusu Ahmet Süreyya Bey ve Zonguldak mebusu Tunalı Hilmi Bey gibi mebuslarla karşılıklı söz çatışmalarına girmişlerdir.¹⁷⁹ Kazım Karabekir Paşa “Takrir-i Sükûn Yasasına karşı olduklarını, bu kanunun elastikî olduğunu, Millet’in hürriyetini, haklarını kısıtladığını, bu kanunu kabul etmenin Cumhuriyet için bir şeref olmadığını, İstiklâl Mahkemelerinin tarihe karıştığını” söylemiştir, buna karşılık Konya mebusu Refik Bey, Kazım Karabekir Paşa başta olmak üzere muhalif mebuslara hitaben “Beyhûde endişe ve telâş içinde kalmayınız, bu kanun ile Anayasamız, Millet’in güvenliği ve hakları teminat altına alınmıştır. Vatan ve Millet’in hayatı mevzu bahis olduğunda, bu mesele her şeyin üstündedir” diyerek, aydınlatıcı bir konuşma yapmıştır.¹⁸⁰

Daha sonra konu ile ilgili söz alan, İstanbul mebusu Rauf Orbay da diğer muhalif mebusların paralelinde konuşmalar yapmıştır. İzmir mebusu Adliye Vekili Mahmut Esat Bey de muhaliflere hitaben, “*Vicdanlarınıza hitap ederek soruyorum, bu kanun, Anayasa’nın, demokrasinin hangi prensiplerinden dışarı çıkmıştır?*” demiş, Feridun Fikri Bey “*Tamamen Tamamen, hangi memlekette böyle kanun vardır?*” sözlerine karşılık, İstanbul mebusu Hamdullah Suphi Bey “*Hangi memleket senin memleketinin vaziyetindedir?*”¹⁸¹ cevabı ile münakaşalar devam etmiştir. Bu eleştirilere ve sert münakaşalara sebebiyet veren “Takrir-i Sükûn Yasası” ve bu yasayı uygulamakla görevli İstiklâl Mahkemelerinin gündeme gelme nedeni olan “Şeyh Sait İsyanı”, iktidar ve muhalefeti karşı karşıya getirmiş ve TPCF kurucularının gerçek düşüncelerinin su yüzüne çıkmasına vesile olmuştur denilebilir.

¹⁷⁷ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 15, TBMM Matbaası, Ankara, 1976, s. 128.

¹⁷⁸ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 15, a.g.e., s. 128 – 129.

¹⁷⁹ **A.g.e.**, s. 132 -

¹⁸⁰ **A.g.e.**, s. 135.

¹⁸¹ **A.g.e.**, s. 143.

F. TERAKKİPERVER CUMHURİYET FIRKASI'NIN ŞEYH SAİT İSYANI İLE İLGİSİ VE KAPATILMASI

İki fırkalı Cumhuriyet döneminde ve Fethi Okyar Başvekilliği sırasında doğuda Şeyh Sait tarafından bir isyan başlatılmıştır. Şeyh Sait aslen Elazığ'ın Palu ilçesinden olup, mera temini için gitmiş olduğu Erzurum'um Hınıs ilçesine yerleşmiştir. Şeyh Sait, daha önce 1914 yılında da bir isyan çıkartmış, hâdise askerî kuvvetlerce bertaraf edilince, Rus Konsolosluğu'na kaçmıştır; I. Dünya Savaşı arifesinde Rusya lehine tahrikte bulunduğu sonradan sabit olmuştur.¹⁸² Bu defa da (Cumhuriyet ve Türk Devleti aleyhine 13 Şubat 1925'te) İngilizlerin tahrikiyle hareket ettiğine şüphe yoktur.¹⁸³ Hatırlayacağımız üzere II. Meşrutiyet döneminde, tehlikeli ve gerici bir isyan olan Otuz bir Mart Vak'asında da Derviş Vahdetî İngilizlerin tahrik ve yardımlarını görmüştü. Aynı şekilde ileriki yıllarda 23 Aralık 1930 tarihinde, Menemen' de benzer bir olay yaşanmış, burada da “şeriat isteriz diye haykıran” askere ve Türk Devleti'ne karşı olan yerli işbirlikçiler, asayişi temine çalışan genç Türk Subayını hunharca katletmişlerdi. Yabancı güçler ve yerli işbirlikçileri “İslam Dinini” kendilerine perde yaparak ve cahil kişileri kışkırtarak isyanlar çıkarmaktadırlar. Kuran okuma alışkanlığı olmayan, dinini Kuran'ın belirttiği şekilde bilmeyen kişiler, bu tür vatan-düşmanlarına çoğu kez alet olmuş ve 21. yüzyılda hâlâ da alet olabilmektedirler.

Cumhuriyet'in ilanından kısa bir süre sonra, 1925 yılının başlarında ortaya çıkan “Şeyh Sait İsyanı”, sebepleri ve sonuçları bakımından dikkatle incelenmesi gereken, önemli bir tarihî olaydır. 13 Şubat 1925 tarihinde başlayan ve kısa bir sürede genişleyen Şeyh Sait isyanının, 15 isyan bölgesinde ve civarındaki birliklerce bastırılmayacak derecede büyük olmasından, hükümet bu bölgede sıkı yönetim ilan etmek gereği duymuştur. Alınan tedbirlere rağmen, isyan önlenemeyince Cumhuriyet Halk Fırkası'nda sesler yükselmeye başlamıştır. Bir çok CHF mebusu, Fethi Bey (Okyar) Hükümeti'nin, bu isya-

¹⁸² Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, **Türkiye Cumhuriyet Tarihi II**, Ankara, 2002, s. 52 - 53.

¹⁸³ **A.g.e.**, s. 52 - 53.

nın boyutlarını ve ciddiyetini tam olarak anlayamadığı ve derhal etkin tedbirler almadığı suçlamasını getirmiştir. 13 Şubat'ta “Türk Askerine düşman askeri” diyen isyancıların kini, facialar ve ölümler kusmaya başlamıştır; Meclis, “devlet ve millet adına her şeyi bilmek, her şeye vakıf ve hakim olmak ister” buna rağmen Fethi Okyar Hükümeti 16 Şubat

65

gününe kadar Millet Meclisine, bu isyana dair en küçük bir haber bile vermemiştir¹⁸⁴ denilmiştir. Olayları, Şark İstiklâl Mahkemesi Savcısı A. S. Örgöevren şöyle nakletmiştir; *“13 Şubat'ta Piran Köyü'nde jandarma müfrezesine karşı saldırı ve ayaklanma ile başlayan isyan, daha sonra yağmalama hareketleri, mahallî hükümetlere el koyup, şehir ve kasabalarda zabıta teşkilatı yapıldığı, mevki kumandanları, inzibat ve muhafaza kumandanları, mülkî amirleri, müftüler tayin olunarak halka emirle verildiği, beyannameler neşredildiği, “Türk Askerine düşman asker” denildiği bu ihtilalde Dahiliye Vekili Cemil Bey tarafından Vekiller Heyetine 16 Şubatta haber verilmişti; Vak'a adeta herhangi bir zabıta vak'ası gibi telakki olunmuşçasına mahalline verilen emirlerle bastırılmış bir şey gibi gösterilmişti. Aradan iki gün daha geçince, vaziyetin vehamet ve ehemmiyeti kısmen de olsa anlaşılmuş olacak ki, 18 Şubat 1925'te Dahiliye Vekili Tekirdağ mebusu Cemil Bey tarafından TBMM'ne izahat verilmişti. Bu olaydan daha da garip olan şudur ki; hadisenin mahiyeti ve gayesinin ne olduğunun tamamen meydana çıkmış olduğu bir zamanda, ihtilalin bir değil üç beş vilayette tezahürlerinin görüldüğü günlerde dahi hâdisenin büyük bir isyan ve ihtilal mahiyetinden mi olduğu, yoksa mahalli ve sadece cehalet ve taassuptan doğmuş dini bir irticadan mı ibaret olduğu, yayılma ve genişleme kabiliyeti memleket ölçüsünde mi, yoksa mevzî bir mahiyet mi taşıdığı noktaları hakkında evvela Fethi Bey hükümetince ve sonra da Büyük Millet Meclisindeki “Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası” liderleri ve mebusları tarafından gerektiği şekilde takdir edilememiş bulunması keyfiyetidir.”¹⁸⁵*

Bu duruma seyirci kalamayan Mustafa Kemal ve CHF, Fethi Bey Hükümeti'nin istifasını sağlamış ve yerine İsmet Paşa (İnönü) Hükümet başına getirilmiştir. (3 Mart 1925) Bu yeni hükümet gerekli tedbirleri almakta hiç gecikmemiş, bu döneme damgasını vuran “Tahrir-i Sükûn Yasası” çıkartılmış ve bu kanunun uygulanmasını sağlayacak olan İstiklâl Mahkemeleri devreye sokulmuştur. Ancak bu şekilde tehlikeli gidişat durdurulmuş ve sorumlular cezalandırılmıştır. Cumhurbaşkanı M. Kemal, bu isyanın daha ilk

¹⁸⁴ Ahmet Süreyya Örgöevren, *Şeyh Sait İsyanı ve Şark İstiklâl Mahkemesi*, Temel Yayınları, İstanbul, 2002, s. 45.

¹⁸⁵ *A.g.e.*, s. 46 – 48.

günlerinden itibaren, vaziyetin tehlikeli gidişatını idrak etmiş ve genişleme kabiliyetini anlamış ilk kişi olmuştur; ancak M. Kemal'in tüm uyarılarına rağmen Fethi Bey Hükümeti

bu isyanı mevzisel ve alelade irticai bir hâdise olarak görmüştür.¹⁸⁶ “Şeyh Sait isyanı baş gösterdiğinde Başbakan olan Fethi Okyar, hayli gecikmeli olarak – âdeta ister istemez bir durumda – BMM’ne verdiği izahat ve Başvekil sıfatı ile kendisinin ve Vekiller heyetinin “Şark isyanı” hakkındaki mülaza ve kanaatlerini bildirmesinden sonra, Meclis içinde muhalefet partisi lideri olma sıfatı ile Kazım Karabekir kürsüye çıkmış ve şu konuşmayı yapmıştır (25 Şubat 1341); “Hükümetimizin beyanatına nazaran bazı Şark vilayetlerimizde idare-i örfiye mucip hadiseler zuhûra gelmiştir. Bunlar bazı emeller nail olmak için halkı, dini tahrikle izlâl ettikleri anlaşılmıştır. Dini alet ittihaz ederek mevcudiyeti milliyemizi tehlikeye koyanlar her türlü lanete layıktır. Hükümetimizin kanuni icraatine, biz de bütün mevcudiyetimizle müzahiriz. (destekleriz).”¹⁸⁷ Ancak Kazım Karabekir bu sözleri söylerken ılımlı ve muhalefetle gayet uyumlu olan Fethi Bey (Okyar) Başvekilidir. Fethi Bey (Okyar) Hükümetinin “Şeyh Sait İsyanı” karşısında yetersiz kalması üzerine Mecliste oluşturulan yeni İsmet Paşa Hükümeti bu isyanı bastırma ve ülkede huzuru temin etme çabalarında muhalefet partisinden destek göremediği gibi, bir de sert eleştirilere maruz kalmıştır. Kazım Karabekir daha önce söylemiş olduğu sözlerle çelişkiye düşerek, yeni hükümetçe zarurî görülen ve gerekçeleri meclis içinde izah edilen tedbirleri sürekli eleştirmiştir. İlerde bu eleştirilere ayrıntılı olarak değinilmektedir.

Burada çok dikkat çekici bir husus da muhalefet fırkası liderinin ve üyelerinin Fethi Bey (Okyar) Hükümeti ile uyum içinde olmaları ve aynı görüşleri paylaşmış olmaları ancak İsmet Paşa (İnönü) Hükümetine gelince tam bir karşıtlık içerisine olmalarıdır. Bu bağlamda, Meclis içinde, Kazım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy, Rauf Orbay gibi TPCF’nin önde gelenleri İsmet Paşa (İnönü) ile hararetli tartışmalara girmişlerdir.¹⁸⁸ TPCF, Şeyh Sait isyanı karşısında daha gevşek, daha ağır ve ihtiyatlı hareket edilmesinden yana olmuştur; Oysaki, sonradan yetkili makamlarca verilen rakamlar olayın ciddiyetini tüm çıplaklığı ile ortaya çıkarmıştır: Asiler devletin silahlarını ele geçirmiştir; 4,092 tüfek, 2,026 kasatura, 51 hafif makineli tüfek, 4 ağır makineli tüfek, 11 bomba tüfeği, 999, 463 muhtelif piyade mermisi; bunun yanı sıra isyancılar 106 askerimizi, 16 subayımızı şehit etmiş ve 17

¹⁸⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 14, TBMM Matbaası, Ankara, 1976, s. 306 – 309.

¹⁸⁷ A.g.e., s. 309.

¹⁸⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 15, TBMM Matbaası, Ankara, 1976, s. 132 – 136.

subayla, 300 askerimizi de yaralamışlardır.¹⁸⁹ Yeni hükümet etkin tedbirler almasaydı çok daha kötü şeyler olacağı ve kaybın daha yüksek olacağı aşikârdır. Aslında bu isyan

67

başta gerici bir ayaklanma gibi görünse de olaylara derinlemesine bakınca bunların arkasında bildik yabancı bölücü güçleri görmek mümkündür.* Dış güçlerin asıl hedefi, Lozan'daki yenilgilerinin acısını çıkartmak üzere “Sevr’i” gerçekleştirebilmek ve doğuda kendilerine bağlı “Kürdistan Devleti” kurmaktır. Cumhuriyet’ten önce II. Meşrutiyet’te meydana gelen Otuz bir Mart Vak’ası, Cumhuriyet kurulduktan bir yıl dört ay sonra patlak veren “Şeyh Sait İsyanı” ve daha sonra 1930 yılında meydana gelen “Menemen Olayı” hepsinde oyuncularını değişik kimseler olsalar da perde arkasındaki planlayıcıları aynı güçlerdir. Türk Milleti üzerinde oynanan aynı oyunların değişik zamanlarda sahneye konan versiyonlarıdır. Hepsinin amacı Türkiye’nin birliğini bozmak, iç sorunlarla sürekli meşgul ederek kalkınmasını ve güçlenmesini önlemek ve kendi çıkarları doğrultusunda Türkiye’yi kontrolleri altında tutmaktır. M. Kemal hayattayken bu şer güçlere asla izin vermemiş, etkin tedbirlerle onları tesirsiz hale getirmiştir. Buna en güzel iki örnek: Şeyh Sait olayında ve 1930’da Menemen olayında, gerekli cezaların derhal verilmiş olmasıdır. Şeyh Sait isyanı nedeniyle “Hıyanet-i Vataniye Kanununun I.inci Maddesine” ekleme yapılmış, Hükümete 4 Mart 1925’te kabul edilen Tahrir-i Sükûn Yasası ile irtica, isyana, ülkenin sosyal düzenini, huzurunu, iç – güvenliğini bozmaya yönelik her türlü kuruluşu, girişimi ve yayını Cumhurbaşkanı’nın onayı ile yasaklama yetkisi verilmiş ve biri Ankara’da, diğeri isyan bölgesinde faaliyet gösterecek olan iki İstiklâl Mahkemesi kurulmuştur; Doğu İstiklâl Mahkemesi, ilgili kanuna dayanarak, 25 Mayıs 1925’te kendi bölgesindeki bütün Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası şubelerini kapatmıştır.¹⁹⁰ Ankara İstiklâl Mahkemesi de dini siyasete alet ettikleri gerekçesiyle partinin bazı mensuplarını yargılayarak, çeşitli cezalara çaptırmış, programdaki “dinî düşünce ve inanca saygılıdır” maddesi prensibiyle “gericiliğin kışkırtıldığını kabul ederek” gereğinin yapılmasını “Hükümetin” dikkatine sunmuştur. İsmet Paşa (İnönü) Hükümeti de “Tahrir-i Sükûn Yasasının 1. maddesine” dayanarak ve “Heyet-i Vekile” kararı ile, 3 Haziran 1925 tarihinde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının irticâyı körüklediğinden bahsile ve Cumhuriyet’e zarar verdiği gerekçesi ile kapatmıştır.¹⁹¹

¹⁸⁹ A.S. Örgüvren, **a.g.e.**, s. 28.

¹⁹⁰ Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II**, a.g.e., s. 52.

¹⁹¹ **A.g.e.**, s. 52.

* Batılı Devletler, “bölücü” politikalarından hiçbir zaman vazgeçmiş değildirler. Bugünde “Güney Doğuda” bölücü faaliyetlerini sürdürmektedirler. Tarihi misyonlarının temelinde, Türkiye’nin doğusunda ve orta doğu-

G. TERAKKİPERVER CUMHURİYET FIRKASI'NIN KAPATILMASINA NEDEN OLAN ŞEYH SAİT İSYANI'NIN İÇ YÜZÜ

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılmasında önemli bir rol oynayan Şeyh Sait İsyanının nasıl başladığına ve gelişmelerde neler olduğuna daha ayrıntılı olarak bakmak gerekmektedir. Şeyh Sait ve adamları Ergani'ye bağlı Piran Köyünde firarî oldukları için jandarmalar tarafından yakalanmak istenen adamlarını teslim etmediği gibi jandarmalara karşı silah kullanılması emrini vermiş, çatışma sonucunda jandarmalar tutsak edilmiş ve bu surette 13 Şubat'ta isyan başlamıştır, ayaklanma Elazığ'a kadar yayılmıştır. İlk çıkan çatışmada asilerin üzerinde ele geçen belgelerde, hükümetin o havalide sekiz yüz bin kişinin katledilmesini emrettiği, “padişahlık, hilafet, şeriat”, Abdülhamit'in oğullarından birinin saltanatını temin etmek gibi propaganda malzemeleri kullanılmış, 14 Şubat'ta Diyarbakır'da Hükümet Konağı civarında asılan el yazısı iki ilanda orduya, askere, komutanlara ve bütün memurlara ağır hakaretlerde bulunulmuştur.¹⁹² Piran'da başlayan isyan, Elazığ yönünde yaygınlaşmış, asiler buraları ele geçirip, yağmalamışlar ve daha sonra Diyarbakır'a saldırmışlardır. Diyarbakır'da bulunan Kolordu Kumandan Vekili Mürsel Paşa tarafından buradan atılmışlardır. İsyanın kısa sürede birçok taraftar bulması ve hızla yayılması, bu isyanın önceden planlandığını ve hazırlandığını göstermektedir.

Atatürk ve arkadaşlarının değerlendirmesi ile, Şeyh Sait isyanı iki yıldır hazırlanan bir karşı hareketin başlangıç noktasıdır; İşin içinde padişah Vahdettin, İstanbul'da bulunan Kürt Derneği Başkanı Seyit Abdülkadir, arkadaşları ve İngiltere'nin parmağı vardır.¹⁹³ Vahdettin 1920 yılında, “Milleti Hilâfet” çevresinde toplamak üzere “Yüksek Hilâfet Haklarının Savunulması” diye anılan dinsel bir örgüt kurmuştur; bu örgüte ait bazı belgelerden bu dinsel kuruluşun Vahdettin'i tekrar padişahlığa getirmek ve buna engel olanları da ortadan kaldırmak kararında oldukları anlaşılmıştır; Bunlar özerklik vaadi ile Kürtlerle de işbirliği yapmışlardır.¹⁹⁴

i) İSYANCILARIN YAYINLADIĞI BEYANNAME (TAAHÜTNAME);

da, “Batılı Devletlere bağlı”, küçük kukla devletler kurarak , bu bölgede “çıkarlarını” korumak yatmaktadır.

¹⁹² Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, **a.g.e.**, s. 53.

¹⁹³ Doğan Avcıoğlu, **Milli Kurtuluş Tarihi Cilt 4; 1838 – 1995**, Tekin Yayınevi, İstanbul, 2000, s. 1345.

¹⁹⁴ **A.g.e.**, s. 1345 - 1346.

“Türk Cumhuriyetinin İslamiyet’e aykırı ahval ve hareketi ve bilhassa İslamiyet’i seven Kürt eşraf ve hanedanına reva görmekte olduğu mezalim ve hareket ve kin ve nefret birkaç seneden beri gazete ve resmi evraklarda okunuyor. İslamiyet’ten fersah fersah uzak olan,

69

putperestlik dinini ihya eden, bu “Türk laik Hükümeti’nin” yok olmasına çalışanlara, bedenimizle, maddiyatımızla en samimi kalp ile yardımcı olacağımıza ve bu uğurda icap eden her türlü fedakarlığı yerine getireceğimize ve rehavet göstermeyeceğimize ve emin olduğumuz her ferdi bu hususa tahrik ve teşvik edeceğimizi taahhüt eylediğimizden, iş bu taahhütnameyi imzalıyor ve mühürlüyoruz.”(bu belgenin altında, çoğu hacı – hoca – molla lakaplı 14 kişinin ismi ve imzası vardır.)¹⁹⁵ Bu belgede tarih olmamakla birlikte Piran Köyü hadisesinin vukuundan evvelki hazırlık aşamasında düzenlendiği açıkça anlaşılmaktadır.¹⁹⁶ Kendisine “Mehdi” süsü verdiği vesikalardan anlaşılan Şeyh Sait, zavallı halkı en can alıcı noktasından “din elden gidiyor” feryatları ile tahrik etmiş ve bu suretle memleket başına oldukça önemli dertler açmıştır.

Elbetteki bu isyan birdenbire çıkmış bir isyan değildir, daha önce de değindiğimiz gibi çok önceden planlanmış ve programlanmıştır. Bu şer güçlerin hazırlıkları, o bölgede bulunan Çapakçur öğretmeni vatanperver, fedakar Mehmet Zeki Bey, (daha sonra şehit edilmiştir), nahiye müdürlerinden Tevfik Bey ve Vartolu Aşiret Binbaşlarından Kasım Bey ve diğer bazı kişiler tarafından hükümete ve resmi makamlara, isyanın çıktığı günden, günlerce, aylarca ve yıllarca evvel bildirilmiş bulunuyordu; Ne yazık ki, mahallî hükümetler gelişen olaylara karşı kayıtsız, kör kalmışlar ve hükümet merkezi de habersiz veya sağır durumunda kalmıştır.”¹⁹⁷ Eskiden beri hem merkezî hükümetler, hem de mahallî hükümetlerde yer alan kadrolar, genelde torpille iş başına gelen “duyarsız, bilgisiz, çıkarıcı” yöneticilerle dolduruldukları için, o makamların ülke sorunlarına karşı kayıtsızlığı, ciddiyetsizliği, ülkede tam bir asayişin sağlanabilmesini ve kontrol mekanizmasının işleyebilmesini mümkün kılmamıştır. Osmanlı Devleti’nin idarî ve toplum yapısındaki çözümlerin nedenlerinden biri de devlet görevlerinin rüşvetle satılarak, tayinlerde liyakata önem verilmeyişidir; böylece zamanla kadılar başta olmak üzere çoğu görevli görevini gerektirdiği gibi yerine getiremeyince, toplumdaki düzen ve huzurun yerini zulüm ve anarşi almıştır. Bunun neticesinde, emin, irfan sahibi ve ehil insanlar devre dışı

¹⁹⁵ A.S. Örgüevren, **a.g.e.**, s. 31 – 32.

¹⁹⁶ **A.g.e.**, s. 32.

¹⁹⁷ A.S. Örgüevren, **a.g.e.**, s. 47.

bırakılırken, cahil, beceriksiz şahsî menfaatlerini ön planda tutan sorumsuz insanlar devlet mevkilerini işgal etmeye başlamışlardır.¹⁹⁸

Bu yüzden Mustafa Kemal, eski düzeni topyekûn ortadan kaldırmak için büyük uğraş vermiştir. Ancak bizim konumuz açısından, en dikkat çekici yön, TPCF kurucularının M. Kemal'e yardımcı olmak istememeleridir. Hatta bu isyan duyulduktan sonra bile, Meclis içinde, bilhassa muhalefet grubunun bu olayları yeterince önemsemedikleri ve İsmet Paşa (İnönü) Hükümetinin almış olduğu tedbirleri şiddetle eleştirmeleri dikkat çekicidir. Kazım Karabekir ve diğer arkadaşları hem ileri "Cumhuriyetçiyiz" demişlerdir, Şeyh Sait isyanı ile din kullanılarak halkın tahrik edildiğini, mevcudiyetimizi tehlikeye sokan her türlü lanete layıktır demişler, hem de Cumhuriyeti tehdit eden bu tehlikeli, kanlı isyanın önüne geçmek isteyen İsmet Paşa (İnönü) iktidarını suçlayıp, ağır eleştirilerle onu zor durumda bırakmışlardır.

ii)

TAKRİR – İ SÜKÛN YASASI

Takrir-i Sükûn Yasası, Madde1: İrtica ve isyana ve memleketin nizamı içtimaîsine ve huzur ve sükununu ve emniyet ve asayişini ihlâl eba bilumum teşkilat ve tahrikat ve teşvikat ve teşebbüsat ve neşriyatı Hükümet, Reiscumhurun tasdiki ile resen ve idareten men'e mezundur. İşbu ef'al erbabını Hükümet, İstiklâl Mahkemesine tevdî edebilir. Madde 2: İşbu kanun tarihi neşrinden itibaren iki sene müddetle meriyülicradır. Madde 3: İşbu kanunun tatbikine İcra Vekilleri Heyeti memurdur.¹⁹⁹ Genç Cumhuriyet'te asayişi, huzuru, güvenliği ve en önemlisi ülkede birlik ve bütünlüğünü sağlamak üzere, Şeyh Sait ve benzerlerinin kanlı ve bölücü saldırılarından vatani korumak üzere gündeme gelen ve gerekçeleri, meclis içinde İsmet İnönü tarafından izah edilen bu kanun, muhalefetçe tenkit edilmiştir. İlk eleştiri Gümüşhane mebusu Zeki Bey'den gelmiştir ve "*bu kanun Anayasa'ya aykırıdır, meclise ait olan idam kararını, bu yeni kanun İstiklâl Mahkemelerine vermektedir*"²⁰⁰ demiştir. Söz konusu eleştiriye cevaben Ahmet Süreyya Bey; "*Bu kanun Hükümet tarafından teklif edilmiş ve Adliye Encümeniniz tarafından dahi*

¹⁹⁸ Emine Yeniterzi, **Divan Şiirinde Osmanlı Devletindeki Sosyal, Ahlaki ve İktisadi Çözülmenin Akisleri**, Uluslararası Kuruluşunun 700.Yıl Dönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi 7-9 Nisan,1999, Selçuk Üniversitesi, Konya, 1999, s. 362 – 370.

¹⁹⁹ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 15, TBMM Matbaası, Ankara, 1976, s. 132.

²⁰⁰ **A.g.e.**, s. 132.

tetkik edilerek, Teşkilâtı Esasiye Kanununa münafi olmadığı görülmüştür”²⁰¹ demiştir. Daha sonra meclis kürsüsüne gelen TPCF reisi Kazım Karabekir özetle şu beyanatta bulunmuştur: “Bu muayyen hadise karşısında milletin hukukî tabiiyesini tazyika taraftar değiliz. Bu kanunu kabul etmek, Cumhuriyet tarihi için bir şeref değildir; İstiklâl Mahke-

71

meleri ise İstiklâl harbimizin esnasında yapılmış ve yapılması lazım gelen bir mahkemeydi, binaenaleyh, bunların tarihe karıştırılması da “Meclis-i âliniz” için bir şereftir. Bu kanunu kabul etmek, Cumhuriyet tarihi için bir şeref değildir. İsmet Paşa eğer İstiklâl Mahkemelerini ıslahat aleti zannediyorlarsa pek ziyade yanılıyorlar”²⁰² demiştir. TPCF üyelerinden, Gümüşhane mebusu Zeki Bey, Dersim mebusu Feridun Fikri Bey de benzer fikirleri yansıtan söylevlerde bulunmuşlardır. Daha sonra söz olan Rauf Orbay da bu kanunun Anayasa’ya aykırı olduğunu, Cumhuriyet’i tehlikede görmediğini söylemiş ve şöyle demiştir; “İsyan hadisesi oldu diye, biz Cumhuriyet ve Hâkimiyet-i Millîyenin ve İdare-i Âliyenin temeli olan Anayasa’nın ihlal olunacağına kadar müsamahakâr bulunamayız. Bu kanun, Başvekil Paşa’nın buyurdıkları gibi iltibastan arınmış değil-

dir, iltibas götürür bir ifade ile yazılmış maddesi vardır; ”²⁰³ diyerek bazı akılları karıştırmış ve bu kanuna karşı şüphe uyandıran bir yaklaşımda bulunmuştur. Ayrıca Rauf Orbay, bu kanuna açıkça karşı çıkmıştır; “bu kanun sükûn getirmez, devletin polisi, mahkemesi, jandarması memuru vazifelerini ifa edemeyecek durumda mıdırlar ki, böyle fevkalade bir tedbire ihtiyaç duyuluyor”²⁰⁴ demiştir. Muş mebusu İlyas Sami Bey ise, muhalefet fırkasının, Şeyh Sait isyanının perde arkasındaki gerçekleri ve asıl tehlikeyi görmemezlikten gelmelerine dikkat çekmiş ve özetle şöyle konuşmuştur; “Genç isyanı ve rehberi Şeyh Sait deniliyor, mesele bu değildir. Şeyh Sait böyle sergüzeşte atılmayacak ve bir fikri siyasîye alet olmayacak kadar refaha malik bir adamdır. Bin türlü tahrikatı siyasiye ile ancak yerinden hareket edebilecek bir adamdır. Bu isyanın ocakları ve fesat yuvaları bilinirken, hâlâ genç isyanı deyip, asıl idareye karşı irticaî mahiyette olan ve umum memleketin afakında görülen asıl fesadı görmemek doğru değildir. Kanundan yalnız namus ve vicdanı olmayan kötülerin, şerhilerin korkması lazımdır. Başka hiçbir zaman ve hiçbir vatandaşın hakkı bu takyit edilmez.”²⁰⁵

²⁰¹ A.g.e., s. 132.

²⁰² TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 15, TBMM Matbaası, Ankara, 1976, s. 134 – 135.

²⁰³ A.g.e., s. 135 – 136.

²⁰⁴ A.g.e., s. 144.

²⁰⁵ A.g.e., s. 137 – 138.

İleri derecede Cumhuriyetçi olduklarını iddia eden muhaliflerin, M. Kemal, İsmet Paşa (İnönü), Recep Bey (Peker), Tunalı Hilmi Bey, Mahmut Esat Bey ve onların düşüncelerini, kaygılarını paylaşan diğer mebuslar gibi Cumhuriyet'i korumak ve yaşatmak adına, cumhuriyetçilerle aynı görüşleri ve endişeleri taşımamış olmaları şaşırtıcı görünmektedir. Muhalefetin tenkitlerine cevabı ve açıklamayı Recep Peker ve İsmet Paşa Meclis kürsüsüne gelerek vermişler ve Meclis içinde, çoğunluktan gereken desteği ve

72

takdiri de almışlardır. Muhalefetin o kadar şiddetle karşı çıkmış olduğu bu kanunun çıkarılış sebebini, önce Recep Peker'in sözlerine yer vererek, açıklamaya çalışacağız: *“Bu kanun, “Teşkilatı Esasiyemizle” vatandaşa temin edilmiş olan hak ve hürriyetlere karşı bir kanun değildir. Bu kanun, vatanın muhtelif sahalarında fenalık yapmak eğiliminde olanlarla, teşvikat ve kışkırtmada bulunan yuvaları bulmak ve o şer vasıtalarını menetmek için hükümetin eline bir vasıta olarak verilecek bir kanundur. Bu itibarla da vatanın selâmetine uygun bir kanundur. İdare-i Örfiyeyi (sıkı-yönetimi) kabul eden muhalefete şöyle seslenmiştir: “Sıkı yönetimi kabulde ittifak ettiniz, fakat bu kanunu kabul etmekte neden endişe duyuyorsunuz? Ancak asilere, hainlere, memleketi felakete sürükleyecek, kışkırtma ve kötülükte bulunanlara münhasır hükümleri ihtiva eden bu kanundan neden korkuyor ve ona karşı çıkmak için Anayasayı siper gibi kullanıyorsunuz?”*²⁰⁶ demiştir.

Daha sonra kürsüye gelen Adliye Vekili Mehmet Esat Bozkurt da, bu kanun aleyhinde olan muhalefetçilerden Feridun Fikri Bey'e hitaben şöyle konuşmuştur; *“Feridun Bey o kadar telaş ve hüznü göstermiştir ki, cidden beni de müteessir edeceklerdi, o kadar yerinde olmayan bir hüznüdü ki çok sıkıldım. Efendiler bu kürsüden her şeyi söylemek ve her şeyi ifade etmek, hepimizin ve her mebusun hakkıdır, bunda şüphe yoktur. Fakat, meseleyi iyice tetkik etmedikçe, milleti yanıltmaya hiçbirimizin hakkı yoktur. Anayasaya aykırı bir durum yoktur. Dünyada hangi memleket, hangi devlet idaresinde kat'i ve mutlak bir hürriyet vardır? Türkiye Cumhuriyeti mutlak bir hürriyetle “Cumhuriyeti” imhaya nasıl muvafakat edebilir? Memleketin asayişini, nizamını, genel emniyetini ihlal edecek her hareketi hükümet men eder. Hükümet hüküm verir demiyoruz. Hükümü, muayyen olan mahkemeler verecektir.”*²⁰⁷ Mahmut Esat Bozkurt şöyle devam etmiştir; *“Efendiler hükümet hükmetmiyor, hapsetmiyor. Suçluya mahkemenin kapısını gösteriyor. En medenî, en övünülen memleketlerde dahi bundan başka ne*

²⁰⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 15, a.g.e., s. 139– 148.

²⁰⁷ A.g.e., s. 142.

yapılabilir ki? Koca bir vatanın şark kısmı, baştan başa irtica ateşi içinde yanarken, Feridun Bey'e soruyorum, asilerin karşılıklarına "anarşizm hürriyeti" ile mi çıkacağız?²⁰⁸ ...ve böyle çıkmaya hakkımız var mıdır?" Kazım Karabekir ve Rauf Orbay'ın konuşmalarına karşılık olarak da şöyle demiştir: "Bu kanun Anayasanın hangi noktalarına muhaliftir? Hiçbir kanun ve makul bir fikir ortaya koyamadılar. Muhterem Kazım

73

Karabekir Hazretleri bu kanun memleket için şeref değildir demiştir²⁰⁹, niçin ve neden?...bu hususu izah buyurmadılar. Ben kendilerine şunu diyebilirim ki, memleketi anarşi içinde bırakmak, ne Büyük Millet Meclisine, ne de onu hükümetine şeref değildir. Efendiler, şarkta halk birbirini kırıyor... bu bir şeref midir? Kendilerine sormak istiyorum."²¹⁰

Bir de hükümet başkanı İsmet Paşa'nın muhalefete vermiş olduğu cevaba değinmek gerekmektedir: "Muhalefetin erkanının bütün azalarının hissiyatına tercüman olan görüşlerini dinledik. Muhalefetin bütün azasına fikirlerini son kelimeye kadar ifade ettiren millet kürsüleri dünyada nadirdir. Mevcut olan kanun, "Anayasa'nın" hududu dahilinde memlekette, eski asırlardan daha ziyade bayındırlık tedbirleri getirecek bir kanun mahiyetindedir. Muhterem Kazım Karabekir, "İslahatı İstiklâl Mahkemeleri ile mi yapacaksın?" diye soruyorlar. İslahatı "emniyet ve asayiş temeline" dayanarak yapabiliriz. Emniyet ve asayiş temelini muhafaza etmek, sağlamlaştırmak, güçlendirmek ve daima güçlendirmek, bütün kanunlar gibi İstiklal Mahkemesi" de bir vasıttan ibarettir. Emniyet, asayişin, huzur ve sükunun muhafazası, milletin her türlü kanunlardan beklediği ilk ve başlıca bir kaidedir ki; bu hususta hiçbir tedbiri ihmal etmemek mecburiyeti katiyesi karşısındayız. Yalnız bir şey sorayım: Bana islahattan bahsederken, bu memlekette "islahat fikirleri yenilik hareketi, terakki fikirleri ahlaksızlıktır" diye bar bar bağırılırken, muhalefet erkani neden bir tek kelime söylemediler? Muhalif bir vaziyet alan arkadaşlarımla söylemek lazım geldiği zaman söz söylememeleri bir mana taşımaktadır. Muhterem Rauf Beyefendi "Cumhuriyeti tehlikede görmüyorum ve onun için de bu kanun lazım değildir" buyurdular. Benim mütalaam ve nokta-i azimetim şudur ki; bir vaziyeti mütalaa eden ve vaziyete göre tedbir bulan bir cumhuriyet, hiç tehlikede olur mu? O kanunun lüzumunu idrak eden, bugünkü duruma göre bu kanunun lüzumunu takdir eden ve

²⁰⁸ A.g.e., s. 143.

²⁰⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 15, s. 134.

²¹⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 15, a.g.e., s. 143.

*meclise izah eden ve kabule iktiranını talep eden “Cumhuriyet Evlatları” Cumhuriyeti tehlikede bırakırlar mı? Binaenaleyh aldığımız tedbirler doğrudur.”*²¹¹

Daha sonra söz alan Kazım Karabekir de şöyle konuşmuştur; “İsmet Paşa'nın böyle zan ve vehmi demek oluyor ki böyle bir kanunu vücuda getirmiştir. Bizim endişemiz, böyle elastikî, böyle her şey cezbedilebilir ve istenildiği şekle sokulabilir kanunla hakkı hürriyeti tahdit etmemek içindir. Bu kanunun kabulü ile memlekette matbuat tamamı ile takyid

74

*(kısıtlanmış) olacaktır. İsmet Paşa Hazretlerine şunu arz edeyim ki yirminci asırda zan ve vehimle millet idare edilmez.”*²¹² II. Meşrutiyette basın özgürdü, cemiyetler özgürdü, hepsi her taraftan ülkeyi anarşiye sürüklemişler ve ülkenin sonu felaket olmuştur. O acı günleri ve tehlikeleri bizzat yaşamış, gözü ile görmüş bir insan olarak K. Karabekir'in sözlerinin Cumhuriyetçilikle pek bağdaştığı söylenemez. Ülkenin birliği- beraberliği ve güveni her şeyden önce gelmelidir. Basın “hür” olacak diye ülkenin “güvenliği ve birliği” elbette tehlikeye atılamaz. Müdafaa-i Milliye Vekili Recep Bey de (Peker) bu hususa dikkat çekmiş ve İstanbul Basınının, hürriyet mefhumunu kendine siper ederek, hükümeti küçük düşürdüğünü, halkın hükümete olan güvenini sarsmaya çalıştığını önemle vurgulamıştır.²¹³ Kazım Karabekir gibi değerli bir Türk Kumandanı'nın bu gerçekleri hesaba katarak eleştirilerini yapmamış olması ve hükümeti ağır eleştirilerle küçük düşürmeye çalışan İstanbul Basınına ısrarla savunması düşündürücüdür. * K. Karabekir olsun, Rauf Orbay olsun o gün için ülkede saygı ve sevgi gören önemli kişilerdi, söyledikleri önemliydi, sözlerinin nasıl yorumlanacağını çok iyi düşünerek konuşmaları gerekirdi, görüyoruz ki onlar maalesef bu titizliği göstermemişlerdir. Hatta ülkenin emniyeti ve çıkarları için çıkarılan son derece önemli kanunların meclis oylamasında, TPCF red oyu kullanmıştır. Bunlara örnekler verebiliriz;

1. Takrir-i Sükûn Yasası, 2. Harekat-i Askeriye Mıntıkasında ve Ankara'da Birer “İstiklal Mahkemesi Teşkilî Hakkında Başvekalet Tezkeresi ve binaen bu mahkemelerin Heyet-i İdaresi seçimi. (muhalifet oylamayı boykot etmiştir.) 3. Ankara'da kurulmasına karar verilen Yenimahalle için tespit edilen arazinin istimlakî hakkında Kanun. 4. Erkan-ı Harbiye Umumiye Reisinin Makam tahsisatına Dair Kanun. 5. Şark İstiklâl Mahkemesi'nin

²¹¹ A.g.e., s. 145.

²¹² TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 15, a.g.e., s. 146.

* K. Karabekir'in endişesini anlayabilmek oldukça güçtür. Vatani kurtaran ve Türkiye Cumhuriyetini kuran, Millet'in “meşru” temsilcisi CHF'nin icraatleri hakkında yalan-yanlış şeyler yazarak, sürekli onları tenkit ederek yıpratmaya çalışan, halkın kafasını karıştıran, ülkede “birliği ve huzuru” bozmaya yönelik yazılar yazan muhalif basın, istediği gibi her şeyi yazsın, kısıtlama yapılmasın demek, ülkenin güvenliği açısından doğru mudur? diye sormak gerekmektedir. “Cumhuriyetçiyim” diyen birinin , buna izin vermemesi gerekir.

²¹³ A.g.e., s. 138 – 139.

vereceği idam kararlarını aynı mahkemenin infaz edebileceğine dair kanun. 6. 1925 Muvazene-i Umumiye Kanunu. 7. Ankara ve Diyarbakır (Şark) İstiklâl Mahkemeleri müddetinin 6 ay daha uzatılmasına dair Başvekalet Tezkeresi 8. Ankara İstiklal Mahkemesi'ne de Meclis tatildayken idam selahiyeti verilmesi hakkında Başvekalet Tezkeresi.²¹⁴

Görüldüğü gibi, TPCF, Takrir-i Sükûn ve bu kanuna dayanarak Meclis'e getirilmiş

75

olan tekliflere iştirak etmemiş, red oyu verdiği diğer tasarı ve tekliflerin de Anayasa'nın çeşitli madde ve hükümlerine aykırı olduğunu iddia ederek kabul etmemiştir. Fakat hangi hususların Anayasa'ya aykırı olduğunu, hükümet mebuslarınca ısrarla sorulmasına rağmen, muhalifler açıkça beyan etmemişlerdir. Bu gelişmelerden sonra TPCF açısından önemli olaylar olmuştur. TPCF'nin Meclis dışındaki faaliyetleri, bilhassa daha önceki hızlı teşkilatlanması duraklamaya hatta geriye gitmeye başlamıştır; şöyle ki teşkilatlarına eskisi gibi rağbet ve coşkunun olmadığı gibi, tabanda bu fırka ile ilişkisini kesmek için yarışın başladığı bir devre olmuştur.²¹⁵ *

Bundan sonraki gelişmeler ve mahkeme kararları TPCF'nin sonunu getirmiştir. Ankara İstiklal Mahkemesi'nin, TPCF ile ilgili tespitleri sonucu "TPCF mensuplarının, İstanbul'da firkaları adına propaganda ve aza kaydı sırasında, firkanın 6. maddesini, irticai surette, halkı aldattıkları sabit olduğundan, hükümetin nazarı dikkatini çekmeye karar vermiştir." Şark İstiklâl Mahkemesi de, "TPCF'nin, yine 6. maddesi doğrultusunda, memleketi dinsizlikten kurtarmak iddiası ile irticakarane telkinat yaptığı ve bu yüzden son irtica ve isyanın ortaya çıkışı sırasında vahim hadiselerin vuku bulduğuna karar vermiş ve kendi bölgesindeki TPCF şubelerinin kapatılmasına" karar vermiştir. TPCF'nin kapatılması, onlara umut bağlayan ve onlardan güç alarak cesaretlenenleri de sindirmiştir.

Böylece, 4 Mart tarihli Takrir-i Sükûn Yasası ve Hıyanet-i Vataniye Kanununun 1.inci maddesi ile, "M. Kemal ve Cumhuriyet'i" aleyhinde yalan-yanlış yazılar yazarak,

²¹⁴ Ahmet Yeşil, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, a.g.e.,** s. 317 & 318.

²¹⁵ **A.g.e.,** s. 318.

* TPCF kurucuları, partilerine koymuş oldukları "iddialı isimle, söylevleriyle" sonraki davranışları, bir birlerine ters düşmüşlerdir. Bu yüzden halkın güvenini kaybetmeye başlamışlar ve firkaya ilgi gittikçe azalmıştır.

Zaten "tam bir demokrasi veya özgürlük" diye bir şey mümkün değildir. Siyaset Bilimcileri bunun bir "ütopya" olduğunu, yani bir hayal olduğunu ifade etmişlerdir. Her ülkenin yönetimi, kendine has şartlar elverdiğince, milletin ve vatanın güvenliğini tehlikeye atmadan, kişilere belli özgürlük hakları tanımaktadır. [Maurice Duverger, **Siyasal Rejimler, Gelişim Yayınları, İstanbul, 1974, s. 6 – 7.]

***Cumhuriyet tarihinde, "demokrasinin, özgürlüğün, yabancı sermayenin vs..." savunuculuğunu yapan partiler, bu sloganları, kendi gerçek politikalarını perdelemek üzere kullanmış oldukları görülmektedir. Hatta bunun kökleri II. Meşrutiyette kurulan partilere kadar gitmektedir. Cumhuriyet'in daha iler ki yıllarında, bilhassa, "çok partili hayata" geçiş olarak kabul edilen 1945 sonrası kurulan ve 1950 yılında iktidara gelen Demokrat Parti de, bu gibi partilerin devamı olmuştur. DP iktidara gelmiş, söylevleri, icraatları birbirine ters düşmüştür.

sadece Mustafa Kemal'i yıpratmak için onun inkılâplarını yeren, Onu din düşmanı gibi gösteren, TPCF'yi ise "dine bağlı ve saygılı kişiler" gibi göstererek, onları öven ve bu şekilde halkı yanıltan bazı basın kuruluşlarının da önü kesilebilmiştir. Şeyh Sait isyanı ve ardından gelişen olaylar, bu isyan karşısında TPCF'nin tutumu, toplumu da artık bu fırkanın kapatılacağına dair bir beklenti içine sokmuştur. Din, hürriyet ve demokrasi ** gibi sözlerin arkasına sığınıp, Cumhuriyet'e zarar verenler de böylece önlenmiştir. ***

76

S O N U Ç

Cumhuriyet'in ikinci yılında, ılımlı ve liberal bir alternatif olarak ortaya çıkmış olan TPCF, kuruluşu ile birlikte, hem Meclis içindeki bütünlük görüntüsünün bozulmasına, hem de siyasî bir bunalıma neden olmuştur. TPCF'nin kuruluşu, çok partili, demokratik bir rejimin gereği gibi gösterilmiş olsa da o günkü şartlarda, bunun için zaman ve zemin şartları oluşmadığı için, genç Cumhuriyet'te sıkıntılar yaratmıştır. TPCF mebuslarının vermiş olduğu taktirler, eleştiriler, sorgulamalar, henüz tanınmayan ve yerine oturmaya çalışan yeni bir rejime faydadan çok zarar getirmiş olduğu, yeni fırka kurulur kurulmaz kendini göstermiştir. TPCF'nin, Padişah ve Hilafet yanlısı olarak bilinen, muhafazakâr kurucuları, ülkede Cumhuriyet karşıtlığını alevlendirmişlerdir. Başta İstanbul Basını olmak üzere, ülkedeki tüm eski düzen taraftarları, kendi düşüncelerine yakın bulmuş oldukları bu yeni fırkanın, Meclis içinde varlığından cesaret almışlardır. Hatta Şeyh Sait ve adamları gibi bazıları da kendilerinde, Cumhuriyet'e karşı harekete geçme gücü bulmuşlardır. TPCF mebusları, eski düzenden yana olan kişilerin, grupların, gazetecilerin Meclis içinde savunuculuğunu üstlenmişlerdir.

Hamdullah Suphi Bey, 16 Şubat 1925 tarihinde, Meclis kürsüsünden şu konuşmayı yapmıştır; *"Türkiye Büyük Millet Meclisi, kurulduğundan beri, onun hesabına kaydedilmiş cins cins zaferlerin en büyüğü, hürriyet nedir tatmamış olan Asya'nın bir köşesinde böyle hür bir kürsü ihdas etmiş olmasıdır. Bu muharebelerin verdiği zaferden daha büyük bir zaferdir. Ancak inkılâpların kendilerine has bir ruhu vardır, bunların aleyhine darbe teşkil edecek sözler söylendiği zaman, bu ruh isyan eder. Bahsettiğimiz, lalettayin herhangi bir idare-i meselede, bir noktayı, hüsnüniyetle hükümeti tenkit etmek değildir. Türk Milletinin kolları, şakakları kanaya kanaya yüz senelik bir zamandan beri yenileşme ve hürriyet yolunda attığı adımları kırma ve onu geri çevirme girişimidir. Türkiye Büyük Millet Meclisi ulvî dairesi, bu gibi seslerin yansıdığı yer olamaz. Bütün dünya üzerinde, bir eski, bir yeni mücadelesi vardır. Türkiye topraklarında, düşmanlar ümitlerini tamamen*

kaybetmiş değildirler. Bu kürsüde her kanaat için yer vardır ancak o nutuk, memleketin her köşesinde, bugünkü idare aleyhine, kafaların, kalplerin içinde suikast perverde edenlerin yaptıkları telkinatla aynı manâda ve aynı şekilde kürsüden etrafa neşredilirse

77

*size tehlike var diye bağırma mecburum.*²¹⁶ TPCF kurucuları, fırkanın muhafazakâr bir görüntü almasını istememelerinden dolayı fırkaya almadıkları, Erzurum mebusu Hoca Raif Efendi de Hamdullah Suphi Bey'in endişe içinde yapmış olduğu söyleve karşılık "*Hiçbir tehlike yoktur, o sizin kafanıza göredir*"²¹⁷ diyerek, aslında kendi gibi düşünen tüm Cumhuriyet karşıtlarının hislerine tercüman olmuştur. Hatırlayacağınız üzere, başta Rauf Orbay ve bazı diğer TPCF mebusları da Hoca Raif Efendi gibi, Şeyh Sait isyanı ile ilgili olarak tehlike olmadığını, sert tedbirlere ihtiyaç duyulmayacağını bildirmişlerdi. Bu tehlikeli gidişat, varılan sonuçlar, muhalefet fırkasının Cumhuriyet'e zarar verdiğini ve genç Cumhuriyet'in henüz çok partili bir siyasî hayata geçebilmesi için şartların olgunlaşmadığını açıkça göstermiştir.

Şartların olgunlaşmadığının en büyük göstergesi, ülkenin, o dönemde içinde bulunduğu durumdur. Bu husus, hem muhalif mebuslar, hem de iktidar mebuslarınca, Meclis kürsüsünden defalarca dile getirilmiştir. Bunlardan birkaç örnek vermek, konuyu aydınlatacaktır. Hamdullah Suphi Bey: "*Aziz arkadaşlar, babalarımızı hürmetle anıyoruz ancak zaafı vardı. Bugünkü münevverlerin vazifesi hatalara göz yummak, mazinin bugün görünen perişanlıklarını, harabelerini, günahlarını gizlemek değildir. Tarihte kimse canından, yurdundan, malından emin değildi. Fazileti, ahlakı temin eden bu şeriat mıdır? Asriliğin ne olduğunu aramızda bile anlamayanlar vardır. Eskiyle yeni arasında, yeni aleyhine fark var zannediyorlar. Eski devirlerin kör ve sağır olmasından dolayı bir çok günahlardan habersiz kaldığımız için maziye masum bilenler var. Eskinin asrilik anlayışı, padişaha kaside yazan, devrin vezirine dalkavukluk eden matbuat yerine, şimdi memleketin dertlerini mevzu bahis yapan, vatana saygılarını açan matbuat vardır. Türkçeyi unutturan medreselerin yerine, bizi hayatla temasa sokan, ulus tecrübesini Türk çocuğunun kafasına yerleştiren, millet aşkı öğretmekten mektepler vardır.*"²¹⁸ demiştir. Yahya Galip Bey "*Efendi-*

²¹⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 14, TBMM Matbaası, 1976, s. 55 – 56.

²¹⁷ A.g.e., s. 56.

²¹⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 14, TBMM Matbaası, Ankara, 1976, s. 58 – 59.

diler öteden beri zavallı Türk Milletinin başına gelmiş olan birçok felaketler, daima aynı silah, aynı vasıta istimal eylemek üzere gelmiştir. O zaman da, “şariat mahvolmuştur, din mahvolmuştur, şu zat veya bu zat dini yıkmak üzeredir, ey ahali ne duruyorsunuz? Kalkınız”...diyerek zavallı ahaliyi kaldırmışlar, vatan aleyhine, hatta din aleyhine hareket ettirmişlerdir”²¹⁹ diyerek, yüzyıllardır oldukça önemli bir sorun olan dinin siyasete alet edilmesine dikkat çekmiştir. Kazım Karabekir de özetle “Memleketimizde okumuş iş

78

adamlarımız hemen yok gibidir, çocuklar, gelişmiş medenî ülkelerin çocuklarından çok geridir, orduda eğitim, alet ve edevat tespitleri yapılmalıdır”²²⁰ gibi önerilerini, Batılı ülkelerle kıyaslamalarını dile getirmiştir. Recep Bey de (Peker) “Dünyanın 11 -12 senedir büyük ve feci bir harbin ceryanına sahne olduğunu, harp etmiş ülkeler içinde, en talihsiz ve en bedbaht vaziyette bulunanın Türkiye Devleti olduğunu”²²¹ vurgulamıştır. Tunalı Hilmi Bey özetle “ Millet fakirdir, zaruret içindedir, sıhhatin ne olduğunu bildiğimiz yoktur, zavallı anne ve baba, çocuğuna lazım gelen gıdayı veremiyor”²²² diyerek halkın yoksulluğunu dile getirmiştir. Halit Bey ise halkın cehaletine değinmiş ve bu hususu özetle şöyle ifade etmiştir, “Biz kendimizi Batılı bir ülke halkına benzetemeyiz, halkımızın yüzde doksan beşi kara cahil ve fakirdir. Cemiyetler teşkil edemiyorlar, idrak edemiyorlar.”²²³

Görüldüğü gibi, o günleri bizzat yaşayan, gören canlı tanıkların ifadesi ile de, Cumhuriyet döneminin devraldığı Türkiye, yanmış, yıkılmış, dört taraftan imara muhtaç bir ülkedir. Halkın büyük çoğunluğu yoksul ve eğitimsizdir. Konumuz açısından bu husus fevkalade önemlidir. Çünkü, TPCF’nin programında yer alan, genelde liberal çizgide oluşturulan “şiddetle hürriyet taraftarıyız, devletçilik asgariye inmelidir, yabancı sermaye teşvik edilmelidir, idarede adem-i merkezîyet benimsenmelidir” gibi esaslar, o günkü Türkiye şartları ile uyuşmamaktadır. * O günkü şartlar, güçlü, merkezi bir hükümeti gerekli kılmıştır. TPCF’nin programında savunduğu esasların doğduğu, geliştiği ülkeler olan İngiltere ve Fransa gibi ülkelere bile, 19 yüzyılda etkili ve güçlü hükümetlere ihtiyaç duyulmuş ve bu dile getirilmiştir.²²⁴ 21. yüzyılda, bu ülkelere gidenler, güçlü ve otoriter

²¹⁹ A.g.e., s. 308.

²²⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 14, TBMM Matbaası, Ankara, 1976, s. 373 – 375.

²²¹ TBMM Gizli Celse Zabıtları 1923 – 1934, Cilt 4, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985, s. 540.

²²² TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 15, a.g.e., s. 183.

²²³ TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 14, a.g.e., s. 49.

²²⁴ A.D. Lindsay, *The Modern Democratic State*, Oxford University Press, London, 1962, s. 154.

* Türkiye’de, Tanzimat’tan günümüze kadar, “Batıyı” siyasi ve iktisadi alanlarda örnek alan siyasetçiler ve aydınlar, genelde bazı gerçekleri göz ardı etmişlerdir. Batılı devletler, en başta insana ve düşünceye değer vererek ilerlemeyi ve gelişmeyi başarmışlardır. Bu ülkelere, düşünceler, buluşlar, icatlar, keşifler teşvik edilmiştir. Doğru ve dürüst iş yapanlar takdir edilerek, yüksek mevkilere getirilmiştir. Halk iktisadi olarak kalkındırılmış ve siyasi olarak bilinçlendirilmiştir. Böylece demokrasi işlerlik kazanabilmiştir.

bir hükümetin varlığına, kanunlar önünde herkesin eşit olduğuna, adalet mekanizmasının aksamadan işlediğine, milletvekilleri dahil, devlet memurlarının, “halka hizmet anlayışı” ile görevlerini yerine getirdiklerine, getirmeyenlerin ise, seçmenler tarafından cezalandırıldıklarına tanık olacaklardır. Her ülke, siyasî ve iktisadî sistemini ve hedeflerini, yine kendi

şartlarının gereklerine göre yerine getirmek zorundadır. İktisat uzmanları, bir ülkede gelişmeyi ve ilerlemeyi belirleyen asıl faktörün iktisadî kalkınma olduğunu vurgulamışlardır. * İktisadî olarak kalkınmış bir ülkede, halkın yaşam standartları ve eğitim düzeyi yükselmiştir, böylece halk daha bilinçlidir, ülkenin sorunlarına duyarlıdır, kendini yönetimde temsil eden vekillerini denetleyebilmekte, sorgulayabilmektedir. Ekonomik durumu iyi olan, eğitilmiş vatandaşlar ülke yöneticileri tarafından itilip, kakılamazlar, yöneticiler vatandaşlarının isteklerini dikkate almak zorunda kalırlar. Her ülkenin içinde bulunduğu şartlar, kültürü, değer yargıları, ekonomik sorunları, ihtiyaçları ve öncelikleri farklıdır. Tek ve ideal bir demokrasi modeli yoktur, her ülkenin özellikleri ayrı ayrı dikkate alınmalıdır.²²⁵ “*Gelişmemiş ülkelerde “siyasi sistem” üç ana unsura bağlıdır; 1. Şiddet ve anarşi yaratacak unsurları kontrol altında tutmak, 2. Yönetimde özel teşebbüs ve belli sınıfların çıkarları yerine, “kamu yararının ve ulusal kimliğin” ön planda tutulması, 3. Tüm ulusu temsil yetkisine sahip, güçlü bir başkan liderliğinde bir hükümet ve bu hükümeti destekleyen güçlü bir askeri teşkilat, yani ordu gerekmektedir.*”²²⁶

Ayrıca, siyaset bilimi konusunda tanınmış otoritelerden biri sayılan Maurice Duverger’in bu konu ile ilgili sözleri de, TPCF’nin programında belirtilmiş olduğu hususların, o günkü ülke şartlarında mümkün olup olmadığını bize göstermesi açısından yararlı olacaktır. Maurice Duverger’in aktarmış olduğu bilgiler şöyledir: “Bir siyasî rejimin değeri, onu oluşturan kişilerin değer yargılarına bağlıdır. En büyük demokrasi kuramcısı Jacques Rousseau “*yöneten ve yönetilen ayırımının her zaman var olacağını, gerçek demokrasinin asla var olmadığını ve olamayacağını*” vurgulamıştır. M. Duverger’e göre iki tür demokrasi vardır: siyasal demokrasi, sosyal demokrasi ve gerçek demokrasinin var olabilmesi ancak her ikisinin de bir araya gelmesi ile mümkün olabilmektedir. Her iki

---

Türkiye’de elli küsur yıldır izlenen, TPCF kurucularının paralelindeki düşüncelerle, Türk halkı hala Batılı devletlerin refah seviyesine, eğitim ve siyasî bilinç düzeyine getirilmemiştir.

²²⁵ Irwing Louis Horowitz, **Three Worlds Of Development**, Oxford University Press, London, 1972, s. 192, 235, 237.

²²⁶ **A.g.e.**, s. 354.

* Mustafa Kemal, kalkınmada ve bağımsızlığın korunmasında “ekonominin” ne kadar önemli olduğunu bildiği için, 17 Şubat 1923 tarihinde, ekonomik sorunları tartışmak ve tüccar, esnaf, köylü ve işçilerin yeni ekonomik yapı içinde işlevlerini belirlemek üzere Birinci Türkiye İktisat Kongresinin toplanmasını sağlamıştır.

demokrasi de farklı temellere dayanmaktadır. Siyasal demokrasi, yönetenlerin, “özgür ve dürüst seçimlerle” iş başına gelmeleri esasına dayanır. Bunun gerçekleşebilmesi için bütün zorunlu şartların titizlikle yerine getirilmesi şarttır. Sosyal demokrasi ise, özgürlüğü egemen kılmaktan çok, eşitliği gerçekleştirmeyi amaçlar. Sosyal demokrasi için önemli olan, bazı kişilerin, iktisadî yönden başka kişilere köle olmasına, insanın insanı sömürmesi-

80

ne son vermek esasına dayanır. * Ayrıca “sosyal demokrasi”, yaşam için gerekli olan şeyleri, onları üretenler bulamazken, üretmeyenlerin bolluk içinde olmalarına mani olmak amacını taşımaktadır. Sosyal demokrasinin gerçekleşebilmesi için, bir yandan halkın tehlikelerden korunup, gereksinimlerinin karşılayacak güvenlik kurumlarının geliştirilmesi, diğer yandan da, kapitalist girişim modeli yerine, millileştirilmiş girişimler ve kooperatifçiliğe geçilmesi gibi, yeni modellerin üretilmesi gerekmektedir.”²²⁷

Mustafa Kemal’in, daha 1 Aralık 1921 tarihinde, Ankara’da yapmış olduğu bir konuşmasında bile, hedeflerinin yukarıda sözü edilen siyasî ve iktisadî esaslarla paralellik içinde olduğu dikkat çekicidir; “İlmi içtimai noktasından bizim hükümetimizi ifade etmek lazım gelirse “halk hükümetiyiz” deriz... biz hayatını, istiklalini, kurtarmak için çalışan zavallı bir halkız! Mahiyetimizi bilelim. Kurtulmak, yaşamak için çalışan ve çalışmaya mecbur bir halkız! Binaenaleyh her birimizin hakkı vardır. Salahiyeti vardır. Fakat çalışmak sayesinde bir hakkı iktisab ederiz. Yoksa arka üstü yatmak ve hayatını sayden muarra geçirmek isteyen insanların, bizim heyeti içtimaiyemiz içerisinde yeri yoktur, hakkı yoktur. Efendiler, biz hakkımızı mahfuz bulundurmak, istiklalimizi emin bulundurabilmek için heyeti umumiyemizce, heyeti milliyemizce, bizi mahvetmek isteyen emperyalizme karşı, bizi yutmak isteyen kapitalizme karşı, heyeti milliyece mücadeleyi caiz gören bir mesleği takip eden insanlarız...hükümetimizin istinadettiği esasın, ilmi içtimaiye müstenit bir esas olduğunu bariz bir surette görürüz! Fakat ne yapalım ki demokrasiye benzemiyormuş, sosyalizme benzemiyormuş, hiçbir şeye benzemiyormuş! Efendiler, biz benzemekle ve benzetmemekle iftihar etmeliyiz! Çünkü biz, bize benziyoruz efendiler.”²²⁸ Mustafa Kemal, bu görüşleri doğrultusunda hareket ederek, Cumhuriyet’i kurabilmiş ve devrimlerini gerçekleştirebilmiştir. Cumhuriyet tarihi Mustafa Kemal ile vardır, Mustafa Kemal olmadan, ne Cumhuriyet, ne de tarihi olacaktır. Onun içindir ki, konuları derinlemesine

²²⁷ Maurice Duverger, **Siyasal Rejimler**, Gelişim Yayınları, İstanbul, 1974, s. 10, 6, 20, 21.

* Mustafa Kemal’in tüm söylevleri, girişimleri ve hedefleri incelendiğinde, halkı için hedeflemiş olduğu demokrasinin “sosyal demokrasi” olduğu açıkça görülebilmektedir.

²²⁸ Bernard Lewis, **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2000, s. 458 – 459.

anlayabilmek, Onun inançlarını ve ilkelerini iyi anlamayı gerektirmektedir. Mustafa Kemal anti-emperyalisttir, halkçıdır, halkın egemenliğinden yanadır, yöneticilerin halkın içinden, halkça seçilecek kişiler olmasını hedeflemektedir. Ayrıca, Türk Milletinin yüzyıllardır ezilmesine, eğitimsiz, yoksul ve geri bırakılmasına neden olan tüm eski müesseselere ve unsurlara da her zaman karşı olmuştur.

Bu hususları, Onun kendi söylevinden daha iyi anlamış olacağız; “*Baylar bilirsiniz ki yeni Türk Devleti’nden önceki Osmanlı Devleti, “eski antlaşmalar” adı altında bir takım “kapitülasyonların” tutsağı idi. Hıristiyan halkların birçok ayrıcalıkları ve yeğlenme (tercih edilme, öncelik) hakları vardı. Osmanlı Devleti’nin, Osmanlı ülkesinde bulunan yabancıları yargılama hakkı yoktu; kendi uyruklarından aldığı vergiyi, yabancılardan alması yasaktı; devletin varlığını kemiren ve kendi sınırları içinde bulunan topluluklara karşı önlemler alması yasak edilmişti; Osmanlı Devleti, kendi ülkesini bayındırlaştıramaz, demiryolu yaptıramaz, dahası okul bile yaptırmakta özgür değildi. Bu gibi durumlarda yabancılar hemen engel olurlardı. Osmanlı hükümdarları ve yakınları parıltılı, büyük gösterişler içerisinde yaşayabilmek için ülkenin ve ulusun kaynaklarını kuruttuktan başka, ülkenin her türlü gelirini karşılık göstererek ve devletin onurunu, şerefini ayaklar altına alarak birçok borca girmişlerdi. Öyleki, devlet borçlarının faizini bile ödeyemez durumuna düşmüş, dünya gözünde batmış sayılmıştı. Varisi olduğumuz Osmanlı Devleti’nin dünya gözünde hiçbir değeri, erdemi, onuru kalmamıştı.”*²²⁹ Bu yüzden Mustafa Kemal’in amacı sadece işgalci yabancı devletleri ülkesinden atmak olmamıştır, onun asıl amacı, Türk Milletini bu duruma düşüren eski yönetimi ve müesseseleri topyekûn ortadan kaldırmak ve Milletini layık olduğu en yüksek medeniyet seviyesine taşıyacak olan en uygun siyasî ve iktisadî rejimi tesis etmek olmuştur. Ancak Onun en yakın silah arkadaşları olan TPCF kurucuları bile, onun bu heyecanını, inançlarını ve hedeflerini paylaşmamışlardır. Hatta paylaşmak bir yana, onunla ters düşmüş ve sürekli ona engeller çıkarmış olmaları düşündürücü bir durumdur.

Mustafa Kemal, inançları, hedefleri doğrultusunda ilerlemiş ve sözleri ile davranışları her zaman tutarlı, istikrarlı ve uyum içinde olmuştur. Fakat TPCF kurucuları için aynı şeyleri söylemek mümkün değildir. Daha önce ayrıntılı olarak gördüğümüz gibi, onlar halktan ziyade, padişah ve hilafet yanlısı olmuşlar, eski unsurları, onların bir bakıma temsilcisi olan İstanbul Basınına himaye eder söylevlerde bulunmuşlar ve eski kurumları

²²⁹ Gazi Mustafa Kemal, **Nutuk – Söylev**, Cilt II, a.g.e., s. 811.

muhafaza edebilmek üzere ellerinden gelen tüm gayreti göstermişlerdir. Hatta, 1924 Anayasasının on birinci maddesi hazırlanırken, Cumhuriyet yanlısı Recep Bey'in (Peker), "Kadınlar Türkiye nüfusunun yarısını oluşturmaktalar, Türkiye Devleti bir Halk Cumhuriyeti olduğuna göre, kadınlar da seçim hakkını elde etmelidir" gibi masum ve haklı önerisi bile, genelde muhalif mebuslarca reddedilmiştir.²³⁰

82

Görüldüğü gibi, muhalifler ve onların resmi uzantısı ve temsilcisi olan TPCF, Mustafa Kemal'in halkı için yapmak istediklerine, bazen doğrudan doğruya, bazen dolaylı yollardan sürekli olarak karşı çıkmışlardır. O günlerin en büyük tanıkları olan, "TBMM Zabıt Cerideleri" bu hususları ispatlamaktadır. Mustafa Kemal, ülkenin içinde bulunduğu tehlikeli, hassas ve kritik bir ortamda, Meclis içinde bulunan muhaliflerle mücadele etmek zorunda kalmıştır. Oysaki TPCF kurucuları, mebusları, hiçbir engelle karşılaşmadan muhalefet fırkalarını kurdukları, örgütlendikleri, Cumhuriyet karşıtı İstanbul Basınıni savundukları ve Meclis kürsüsünden her istediklerini özgürce ifade ettikleri halde, Mustafa Kemal'i, yine de "diktatör, zorba, kendi istediğinden başka yasa tanımaz" olarak tanıtmak istemişlerdir.²³¹ Bunu yaparlarken de, Türk Milletini temsil eden hükümete zarar verdiklerini, ülkenin güvenliğini, çıkarlarını tehlikeye attıklarını hesap etmeden, sadece kıskançlıklar, mevkîsel beklentiler ve şahsî iktidar hırsları ile hareket etmiş oldukları gözlenmektedir. Mustafa Kemal, "Nutuk" adlı eserinde, tarihi yaratan, bizzat yaşayan ve yazan bir kişi olarak, bu konuları ayrıntılı olarak dile getirmiştir.

Muhaliflerin, umutlarını bağladıkları TPCF'nin, Cumhuriyet'e zarar verdiği gerekçesi ile, Takrir-i Sükûn Yasası'na dayanılarak, 3 Haziran 1925 tarihinde, Vekiller Heyeti tarafından kapatılmasından sonra, Mustafa Kemal'e karşı düşmanlıkları o denli doruğa ulaşmıştır ki, onu öldürmeye teşebbüs edecek kadar ileri gidebilmişlerdir. Mustafa Kemal'e şiddetle muhalif olan bazı TPCF üyeleri, İttihatçılar ve İtilafçılar, 1926 yılında, gücünün zirvesine ulaşan Mustafa Kemal'i öldürmek istemişlerdir. Bu işi tertipleyenlerin başında eski mebuslardan Ziya Hurşit ve arkadaşları gelmiştir. Mustafa Kemal'e İzmir ziyareti sırasında suikast yapılacağı öğrenilmiş ve suikastçılar yakalanmıştır. Suikast haberi tüm yurttaki büyük üzüntü yaratmıştır. Suikast girişiminde bulunanlar tutuklanıp, İstiklâl Mahkemelerine gönderilmişler ve suçları sabit olanlar cezalandırılmışlardır. İstiklâl Mahkemesi savcısı Necip Ali, İstanbul'da bulunan Meclis Başkanına çekmiş olduğu telgrafta, "*Milli Mecliste üyeleri bulunan eski TPCF'nin ileri gelenlerinin, olayda asıl*

²³⁰ Feroz Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, Doruk Yayıncılık, Ankara, 2002, s. 114.

²³¹ Gazi Mustafa Kemal, **Nutuk – Söylev**, Cilt II, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999, s. 1169.

suçlu olduklarını” açıklaması üzerine, Ankara’da tutuklamalar başlamıştır.²³² TPCF, Cumhuriyet karşıtlığının yanı sıra, Mustafa Kemal’e yönelik İzmir Suikastını da tertiplemeye kalkışmış, suikastın arkasında bu fırkanın lider kadrosu çıkmış ve Mustafa

83

Kemal bu hususu açıkça dile getirmiştir.²³³ Suçlu bulunan İttihatçılar ve TPCF üyeleri, bu hareketlerinin bedelini canları ile ödemişlerdir.²³⁴

Tüm dünyada saygı uyandıran, ölmüş, yıkılmış bir ulusu yeniden canlandıran, onlara bağımsız, saygın bir vatan veren, bu yüzden de Türk Milleti tarafından büyük bir minnetle sevilen, sayılan, böylesine büyük bir devlet adamını öldürmek isteyecek kadar nefret edenlerin, aynı şekilde “Türk Milletinden” de nefret ettikleri gerçeği karşımıza çıkmaktadır. Çünkü Mustafa Kemal, Türk Milletini, yeryüzünden silmek, yok etmek isteyenleri durdurmuştur. Onunla da kalmamış, halkını “kulu” gibi gören, malını, canını sömüren eski yönetimi ve yönetim anlayışını da ortadan kaldırmış, dini siyasete alet edenleri de saf dışı bırakmıştır. İslam dininin anlaşılması ve doğru uygulanması açısından, o güne kadar atılamayan en büyük adımı atmış ve Yaratıcının, “Ben bu Kuranı okunsun, anlaşılsın, öğüt ve ibret alınsın diye gönderdim” emrini de yerine getirmiştir. Bunlar son derece önemli hususlardır. Bu hususları anlamadan, Mustafa Kemal’i ve ona karşı olanların gerçek niyetlerini anlamaya imkan yoktur.

TPCF’nin kurucuları ve mebusları, siyasî fikirleri, eylemleri, ortaya koymuş oldukları fırka programları, Meclis içindeki muhalif tutumları ve Mustafa Kemal karşıtlıkları ile Cumhuriyet tarihinde önemli bir örnek olarak yerlerini almışlardır. TPCF fırkası kurucuları, fikirleri ve hedefleri ile kendisinden sonra kurulmuş olan bir çok siyasî firkada yaşam bulmuş olmaları da dikkat çekicidir. TPCF’nin kapatılma gerekçesi, özellikle yakın tarihimizde kapatılan çoğu partinin “kapatma gerekçesine” oldukça fazla benzemektedir; demokrasinin nimetlerinden yararlanarak kurulmuş olan TPCF ve onun benzeri partiler, demokrasiyi ortadan kaldıracak ilkeler benimsemeleri ve onları pratik etmeye kalkmaları neticesinde, demokrasinin kendini kendisini korumasının bir refleksi olarak kapatılmışlardır.²³⁵

---

²³² Yücel Özkaya, **Atatürk Dönemi ve Atatürk İnkılapları**, Genel Türk Tarihi Ansiklopedisi, Cilt 8, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 473.

²³³ Sezgin Kızılcılık, **Atatürk’ü Doğru Anlamak**, Anı Yayıncılık, Ankara, 2003, s. 64.

²³⁴ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye’de Siyasal Gelişmeler (1876 – 1938)**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003, s. 272.

²³⁵ Sezgin Kızılcılık, **Atatürk’ü Doğru Anlamak**, Anı Yayıncılık, Ankara, 2003, s. 65.

TPCF hakkında bir değerlendirme yapan, o günlerin ünlü gazetecisi Zekeriya Sertel, bu yeni fırka ile ilgili, 1925 yılı başında şöyle konuşmuştur; “*Yeni fırkanın teşkili, memlekette zafer ve istiklalin dimağları dolduran sihrinin zeval bulduğuna ve halkın yeniden salim bir tarzda düşünmeye başladığına delalet etmek itibariyle şayan-ı kayıt bir hadisedir. Zaferi müteakip gözlerimiz kamaşmış, tefekkür kabiliyetimiz kayıp olmuştur...*

84

Halk Fırkası, halkın bu ilk şaşkınlık ve heyecan devrinde gösterdiği mutlak mutavaattan mağrur ve hodgam oldu. Bütün zaferi benimsedi ve hariçte kalanlara kıskanç bir nazarla bakmaya başladı... Bu cereyanlar TPCF’yi meydana getirdi. Bu yeni fırka, kanaat, umde ve prensip itibarı ile diğerinden çok farklı değildir. İkisinin de dileği Cumhuriyet idaresidir. Yalnız CHF, iki dereceli seçim taraftarı olduğu halde, TPCF bir dereceli seçim taraftarıdır...CHF biraz merkezîyetçi, TPCF biraz daha adem-i merkezîyetçidir. TPCF’nin asıl maksad-ı teşkili, programında izah ettiği mevad değildir, Onların tek endişeleri vardır ve bu endişe bütünüyle yeni cereyandan doğmuştur: Diktatörlüğün, istibdadın önüne geçmek.” ²³⁶ Dikkat edilirse, O dönemde Mustafa Kemal’e “diktatör” diyenler, Onun uygulamaya koymuş olduğu politikalarından çıkarları zarar görenlerdir; Örneğin TPCF kurucuları, mebusları, İstanbul Basını, Zekeriya Sertel gibi bazı gazeteciler ve şeriat yanlıları. Ancak, TPCF kurucuları diktatörlükten bu kadar şikayetçi olmalarına rağmen, eski düzenin ve padişahın mutlak egemenlik hakkının sürekli savunuculuğunu yapmış olmaları, eleştirilerinde, samimi olduklarına gölge düşürmüştür.

Nitekim, yıllar sonra, Mustafa Kemal’e diktatör diyenlerden biri olan gazeteci Zekeriya Sertel, bu çelişkili durumun farkına varmış, 1925 yılında yazmış olduklarını tekzip etmiş ve şöyle demiştir; “*Vicdanımla bir hesaplama yapmak gereğini duydum. Sağlığında biz Mustafa Kemal’e karşı hürriyet ve demokrasi savaşı yapmıştık. Onun hareketlerini diktatörce buluyorduk...Ağaçları görüyorduk, ancak ormanı bütün büyüklüğü ile göremiyorduk. O dönemde, halife ve padişahın yana olanlar ona cephe almıştı. İttihatçılar ona karşı suikast düzenlemişlerdi. Emperyalistler, memleket içinde isyanlar çıkarmışlardı. İstanbul’da tüm halifeci, padişahçı ve gerici basın Atatürk’e karşı yaygın ateşi açmıştı. Bütün bu koşullar içinde demokrasi ve hürriyet gelişebilir miydi? Atatürk, kişi egemenliğinden çok, meclis egemenliğine, yani halk egemenliğine önem verdi. Bütün koşullar onun doğulu bir diktatör olmasına elverişliydi. Fakat O, asker olmasına rağmen, yumuşak, akıllı ve sevimli bir otorite kurdu. Bu otorite, diktatörlükte olduğu gibi korkuya*

²³⁶ Ömür Sezgin/Gencay Şaylan, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Cilt 8, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 2051.

*değil, sevgiye dayanıyordu. Günün koşullarının elverdiği ölçüde bir rejim kurdu. Biz de eleştirilerimizi özgürce yapabildik.”*²³⁷

1928 – 1933 yılları arasında Ankara’da Fransız Büyükelçisi olarak görev yapan Charles Chambrun da, o dönemdeki, “tek kişi, tek parti yönetimi” konusunda, kanaatini

85

şöyle açıklamıştır; “*Mustafa Kemal, hem yeni Türkiye’yi tasarlayan beyin, hem onu yoğurup meydana getiren bilek olmuştur. Bu ülkenin kurtarıcısı, yaratıcısı ve yenileyicisi de odur.*”²³⁸ Mustafa Kemal’in en yakın silah arkadaşları, soydaşları ve dindaşları olan TPCF kurucularının, Mustafa Kemal ile ilgili olumsuz değerlendirmelerde bulunup, onu “baskıcılıkla, diktatörlükle” suçlamaları karşısında, o günkü döneme daha yakın bir zamana kadar, düşman statüsünde bulunan, Türklere ait toprakları bölüşmek için sırada bekleyen bir ülkenin temsilcisi olan Fransız Büyükelçisinin bu olumlu değerlendirmesi üzerinde önemle durulmasını gerektirmektedir.

Mustafa Kemal, öyle bir konumdaydı ki, isteseydi hükümdar olurdu, padişah, halife olurdu, diktatör olurdu, ancak O, bunların hiçbiri olmak istemedi, O kurduğu Cumhuriyetin Başkanı oldu ve kendini ulusunun uygarlaşması işine adadı.²³⁹ Zamanla yaşanan gelişmeler, Mustafa Kemal’e karşı olanların haksız olduklarını göstermiştir. Fakat muhalifler, haksız olduklarını kabullenmeye yanaşmamışlar ve muhalif tutumlarını sürdürmeye devam etmişlerdir.

TPCF’nin Vekiller Heyeti Kararı ile, 3 Haziran 1925 tarihinde kapatılması ile, eski TPCF mebusları, Meclis içinde bağımsız mebuslar olarak görevlerine devam etmişlerdir. Ancak onların, aynı TPCF kurulmadan öncesinde olduğu gibi, yine bir blok halinde, muhalefet olarak hareket ettikleri gözlemlenmiştir. Kongreler döneminden beri varlığı hissedilen bu muhalefet grubunun, kendini TPCF adı altında resmî bir fırka olarak ifade etmesi ile birlikte, kısa bir müddet de olsa, Meclis’te “iki firkalı” bir dönem yaşanmış ve bitmiştir. TPCF bir muhalefet partisi olarak, kısa bir ömür sürmüş olsa da Türkiye Cumhuriyeti tarihinde derin izler bırakmış ve kendisinden sonra kurulan siyasî partiler hakkında daha doğru değerlendirmeler yapılabilmesi için önemli bir örnek teşkil etmiştir.

²³⁷ Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi 1923 - 1938*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1996, s. 19 – 20.

²³⁸ Şerafettin Turan, *a.g.e.*, s. 19.

²³⁹ *A.g.e.*, s. 19.

K A Y N A K Ç A

- Açıkses, E., **Amerikalıların Harput'taki Misyonerlik Faaliyetleri**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2003.
- Afyoncu, E., **“On Soruda Avrupa’da Osmanlı – Türk İmajı”**, Popüler Tarih Dergisi, Sayı 40, Aralık 2003.
- Ahmad, F., **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, Doruk Yayıncılık, Ankara, 2002.
- Akbıyık, Y., **“Milli Mücadele Döneminde Doğu Cephesi”**, Türkler Ansiklopedisi Cilt 16, Yeni Türkiye Yay. (ANK., 2002) s. 151 – 154.
- Akbulut, D. A., **“Saltanatın Kaldırılması ve Sonuçları”**, Genel Türk Tarihi Ansiklopedisi Cilt 8, Yeni Türkiye Yay. (ANK., 2002) s. 441 – 494.
- Akşin, S., **Çağdaş Türkiye 1908 – 1980**, Cilt 4, Cem Yayınevi, İstanbul, 1990.
- Armaoğlu, F., **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789 – 1914)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2003.
- Aslan, A., **Sömürülen Atatürk ve Atatürkçülük**, Şafak Matbaacılık, Ankara, 1991.
- Aşıkpaşazade, **Osmanoğulları'nın Tarihi**, Hazırlayanlar: Kemal Yavuz – M.A. Yekta Saraç, Mas Matbaacılık, İstanbul, 2003.
- Ataöv, T., **Afrika Ulusal Kurtuluş Mücadeleleri**, Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 411, Ankara, 1977.
- Atatürk, G. M. K., **Nutuk - Söylev Cilt I – Cilt III**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999.
- Ateş, N. Y., **Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1994.
- Ateş, T., **Türk Devrim Tarihi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2001.
- Avcıoğlu, D., **Türklerin Tarihi Cilt I – Cilt V**, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1999.
- Avcıoğlu, D., **Milli Kurtuluş Tarihi 1838 – 1995, Cilt I – Cilt IV**, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1998.
- Avcıoğlu, D., **Türkiye'nin Düzeni: Dün-Bugün-Yarın**, Tekin Yayınevi, İstanbul, 2001.

- Aydemir, Ş. S., **Tek Adam Mustafa Kemal, Cilt III (1922 - 1938)**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2004.
- Aydemir, Ş. S., **İkinci Adam**, Cilt I, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1988.
- Aydın, M., “**Milli Mücadele Döneminde İstanbul’da Faaliyette Bulunan Gizli Gruplar**”, *Türkler Ansiklopedisi Cilt 15*, Yeni Türkiye Yay. (ANK., 2002) s. 646 – 647.
- Bayar, H., “**Atatürk**”, *Belleten Dergisi Sayı 10*, Cilt III, Türk Tarih Kurumu (ANK., 939) s. 247 – 268.
- Benbassa, E., **Son Osmanlı Hahambaşısının Mektupları (Alyans’tan Lozan’a)**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1998.
- Berkes, N., **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, Yapı Kredi Yayınları;1713, İstanbul, 2003.
- Berkes, N., **Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2002.
- Beşirli, M., “**İttihatçılar ve Alman Nüfuzunun Tanınması**”, *Türkler Ansiklopedisi Cilt 13*, Yeni Türkiye Yay. (ANK., 2002) s. 321 – 328.
- Binark, İ., **Ermeniler’in Türkler’e Yaptıkları Mezalim ve Soykırımın Arşiv Belgeleri**, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayın no: 92, Ankara, 2001.
- Birinci, A., “**31 Mart Vak’asının Bir Yorumu**”, *Türkler Ansiklopedisi Cilt 13*, Yeni Türkiye Yay. (ANK., 2002) s. 193 – 208.
- Borak, S., **Atatürk – Gizli Oturumlardaki Konuşmalar**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1997.
- Cebesoy, A. F., **Sınıf Arkadaşım Atatürk**, Temel Yayınları, İstanbul, 2000.
- Çadircı, M., “**Tanzimat**”, *Osmanlı Ansiklopedisi Cilt 6*, Yeni Türkiye Yay. (ANK., 1999) s. 183 – 197.
- Çölaşan, E., “**Çin ve Atatürk**”, *Hürriyet Gazetesi*, 30 Nisan 2004.
- Davison, H. R., **Osmanlı –Türk Tarihi (1774-1923)**, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2004.
- De Lamartine, A., **Osmanlı Tarihi Cilt I, Cilt II**, Sabah Yayınları, İstanbul, 1991.
- Devrin Yazarlarının Kalemleriyle, **Milli Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal Cilt I, Cilt II**, Hazırlayanlar: M. Kaplan, İ. Enginün, B. Emil, N. Birinci, A. Uçman, Kültür Bakanlığı Yayınları: 379, Atatürk Dizisi: 3, İstanbul, 1981.
- Duverger, M., **Siyasi Partiler**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1993.
- Duverger, M., **The İdea Of Politics**, Henry Regnery Press Company, **Chicago**, 1970.
- Duverger, M., **Siyasal Rejimler**, Gelişim Dizisi, Gelişim Yayınları, İstanbul, 1974.
- Duverger, M., **Siyaset Sosyolojisi**, Varlık Yayınları, Sayı:1812, İstanbul, 1975.

Eberhard, W., **Yeni Türkiye ve Çin**, Belleten Dergisi Sayı 20, Cilt V, Türk Tarih Kurumu (ANK., 1941), s. 625 – 633.

Erarslan, C., **Yakın Dönem Türk Düşüncesinde Halkçılık ve Atatürk**, Kumsaati Yayınları, İstanbul, 2003.

Eyicil, A., **“Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti”**, Türkler Ansiklopedisi Cilt 13, Yeni Türkiye Yay. (ANK., 2002) s. 228 – 242.

Gökalp, Z., **Türkçülüğün Esasları**, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1997.

Gönlübol, M., **Olaylarla Türk Dış Politikası Cilt I (1919 – 1973)**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 407, Ankara, 1977.

Görker, T., **“Demokrasi ne Ola ki?”**, Cumhuriyet Gazetesi, 9 Ağustos 2004.

Grube, G.M.A., **Plato’s Republic**, Hackett Publishing Company, İndianapolis, 1979.

Güvenç, B., **Türk Kimliği – Kültür Tarihinin Kaynakları**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000.

Hakimiyeti Milliye Gazetesi, Manşet: **“Yarımdan İtibaren Arap Harfleriyle Müracaat Kabul Edilmeyecektir”**, No: 2832, 31 Mayıs 1929 Cuma.

Hakimiyeti Milliye Gazetesi, Manşet: **“Fransa ve Yunanistan İle Olan İhtilaflar Halledildi”**, No: 2835, 3 Haziran 1929 Pazartesi.

Hamitoğulları, B., **Çağdaş İktisadi Sistemler**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları:380, Ankara, 1975.

Hassan, Ü., **İbn Haldun’nun Metodu ve Siyaset Teorisi**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1977.

Horowitz, İ. L., **Three Worlds Of Development**, Oxford University Press, London, 1972.

Ilıkan, S., Ilıkan, F., **Ankara İstiklal Mahkemesi Resmi Zabıtları**, Simurg, İstanbul, 2005.

İğdemir, U., **Yılların İçinden – Makaleler, Anılar, İncelemeler**, Türk tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991.

İnalcık, H., **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300 – 1600)**, Yapı Kredi Yayınları: 1825, İstanbul, 2003.

İnan, A., **M. Kemal Atatürk’ten Yazdıklarım**, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1981.

İngiliz Devlet Arşivi Gizli Belgeleri, Türkiye’nin Parçalanması ve İngiliz Politikası (1900 – 1920), Örgün Yayınevi, İstanbul, 2005.

İnönü, İ., **“Türk Milletine Beyannâme”**, Belleten Dergisi No: 33, Türk Dil Kurumu (İST., 1938) s. 7 – 8.

- İtzkowitz, N., **“Mustafa Kemal Atatürk: Hayatı ve Şahsiyeti”**, Genel Türk Tarih Ansiklopedisi Cilt 8, Yeni Türkiye Yay. (ANK., 2002) s. 499 – 518.
- Kansu, M. M., **Erzurum’dan Ölümüne Kadar Atatürk’le Beraber Cilt I & Cilt II**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988.
- Kaleli, L., **Osmanlı’dan Günümüze Vurgunlar, Kırımlar, İftiralar ve İhanetler**, Can Yayınları No: 145, İstanbul, 2002.
- Karabekir, K., **İstiklal Harbimizin Esasları**, Emre Yayınları, İstanbul, 1995.
- Karabekir, K., **Paşaların Hesaplaşması**, Emre Yayınları, İstanbul, 1995.
- Karabekir, K., **Paşaların Kavgası –İnkılap Hareketlerimiz**, Emre Yayınları, İstanbul, 1995.
- Karal, E. Z., **Osmanlı Tarihi Cilt V, Cilt VIII**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999 ve 2000.
- Karatepe, Ş., **“Osmanlı’da Din ve Devlet İlişkisi”**, Osmanlı Ansiklopedisi Cilt 6, Yeni Türkiye Yay. (ANK., 1999) s. 56 – 66.
- Kaymaz, N., **Kuruluştan “Lale Devri’ne” Osmanlı İmparatorluğu, (Çıplak Gözün Gördükleri)**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2002.
- Kılıç, M., **Soysuzlar Mektebi Enderun ve Türklerin Kaderi**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 2003.
- Kızılcılık, S., **Atatürk’ü Doğru Anlamak**, Anı Yayıncılık, Ankara, 2003.
- Kili, S., **Atatürk Devrimi Bir Çağdaşlaşma Modeli**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2003.
- Kocahanoğlu, O. S., **Ali Fuat Cebesoy’un Arşivinden Askeri ve Siyasi Belgeler**, Temel Yayınları, İstanbul, 2005.
- Kodaman, B., **“II. Meşrutiyet Dönemi (1908 – 1914)”**, Türkler Ansiklopedisi Cilt 13, Yeni Türkiye Yay. (ANK., 2002), s. 165 – 192.
- Kohn, H., **Nationalism: Its Meaning and History**, Published by Van Nostrand Reinhold Company, New York, 1971.
- Kongar, E., **“Bu Rejimin Adı Demokrasi Olamaz”**, Cumhuriyet Gazetesi, 9 Ağustos 2004.
- Koraltürk, M., **“Cumhuriyet, Parti, Rejim”**, Toplumsal Tarih Dergisi, Sayı 118, Ekim 2003.
- Köprülü, M. F., **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2003.

- Köymen, M. A., **Neşri Tarihi I, II**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları:588, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1984.
- Kurt, N., “**Eski Mürit Kurtlar Dergahını Anlatıyor – Şeriatçıların Özlemi Devam Ediyor**”, Hürriyet Gazetesi, 2 Temmuz 2004.
- Kutay, C., **Atatürk’ün Beraberinde Götürdüğü Hasreti: Türkçe İbadet – Ana Dilimizde Kulluk Hakkı**, Aksoy Yayıncılık, İstanbul, 1998.
- Lewis, B., **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2000.
- Lindsay, A.D, **The Modern Democratic State**, Oxford University Press, London, 1969.
- Lipsey, G. R., Sparks R. G., Steiner O. P., **Economics**, Harper and Row Publishers, New York, 1973.
- Lokman, K., “**Petrol Madenlerimizi İşletecek Olursak, İktisadi Hayatımızda Nasıl Bir İnkılap Yapacak**”, Türk Yurdu Mecmuası, Sayı 19 – 213, Temmuz 1929, Ankara.
- Lokman, K., “**Beynelmilel Petrol Mücadelesi ve Petrol Tröstleri**”, Türk Yurdu Mecmuası, Sayı 20 – 214, Ağustos 1929, Ankara.
- Macpherson, C. B., **The Real World Of Democracy**, Canadian Broadcasting Corporation, Toronto, 1965.
- Manisalı, E., **Bıçak Sırtındaki Cumhuriyet**, Derin Yayınları, İstanbul, 2004.
- Manisalı, E., **Ahtapot Kollarındaki Dünya ve Türkiye**, Derin Yayınları, İstanbul, 2003.
- Meram, A. K., **Padişah Anaları ve 600 Yıl Bizi Yöneten Devşirmeler**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları: 39, Tarih Dizisi: 1, İstanbul, 1997.
- Mill, J. S., **On Liberty**, The Bobbs-Merrill Company Inc., New York, 1956.
- Mumcu, A., **Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi**, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1994.
- Okyar, O., Seyitdanlıoğlu, M., **Fethi Okyar’ın Anıları**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1999.
- Ozankaya, Ö., **Türkiye’de Laiklik – Atatürk Devrimlerinin Temeli**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1995.
- Ögel, B., **Türk Kültürünün Gelişme Çağları Cilt I & Cilt II**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları:2170, Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi:481, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 2001.
- Örgeevren, A. S., **Şeyh Sait İsyanı ve Şark İstiklal Mahkemesi**, Temel Yayınları, İstanbul, 2002.

- Özakman, T., **Şu Çılgın Türkler**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2005.
- Özer, Y. Z., “**Bazı Hatıralar ve Ben Ne Yaptım**”, Belleten Dergisi Sayı 10, Cilt III, Türk Tarih Kurumu (ANK., 1939) s 285 – 288.
- Özkaya, Y., “**Atatürk Dönemi ve Atatürk İnkılapları**”, Genel Türk Tarihi Ansiklopedisi Cilt 8, Yeni Türkiye Yay. (ANK., 2002) s. 452 – 494.
- Öztoprak, İ., “**Türkiye’nin İşgali ve Milli Direniş Hareketleri**”, Türkler Ansiklopedisi Cilt 15, Yeni Türkiye Yay. (ANK., 2002), s. 583 – 603.
- Sabine, G., **Siyasal Düşünceler Tarihi Cilt III**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1969.
- Sakaoğlu, N., **Osmanlı Eğitim Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991.
- Savaş, V., **Türkiye Cumhuriyeti Çökerken**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2004.
- Selvi, H., “**Milli Mücadele’de Erzurum ve Sivas Kongreleri Dönemi**”, Türkler Ansiklopedisi Cilt 15, Yeni Türkiye Yay. (ANK., 2002) s. 949 – 961.
- Seyitdanlıoğlu, M., “**Divan’ı Hümayûndan Meclis-i Mebusan’a Osmanlı İmparatorluğunda Yasama**”, Osmanlı Ansiklopedisi Cilt 6, Yeni Türkiye Yay. (ANK., 1999) s. 17 – 22.
- Shaw, J. S., “**Türk İstiklal Harbi**”, Genel Türk Tarih Ansiklopedisi Cilt 8, Yeni Türkiye Yay. (ANK., 2002) 193 – 265.
- Sinanoğlu, O., **Yeniden Kurtuluş ve Diriliş İçin Ne Yapmalı**, Otopsi Yayınları, İstanbul, 2003.
- Sofuoğlu, A., “**Mondros Mütarekesi Sonrası Türkiye’nin İşgaline Karşı Milli Direniş (1918 – 1921) Kuvay-ı Milliye**”, Türkler Ansiklopedisi Cilt 15, Yeni Türkiye Yay. (ANK., 2002) s. 618 – 625.
- Sonyel, R. S., **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1973.
- Sonyel, R. S., “**Mondros’tan Samsun’a Türk Kurtuluş Mücadelesi’nin Doğuşu**”, Türkler Ansiklopedisi Cilt 15, Yeni Türkiye Yay. (ANK., 2002) s. 606 – 615.
- Sonyel, R. S., “**Türkiye’nin Özgürlük ve Bağımsızlık Mücadelesi**”, Genel Türk Tarih Ansiklopedisi Cilt 8, Yeni Türkiye Yay. (ANK., 2002) s. 267 – 274.
- Soysal, M., **Anayasanın Anlamı**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1974.
- TBMM Gizli Celse Zabıtları**, Cilt 4, 1923 – 1934, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985.
- TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 5, 9 Kanunusani 1340 – 12 Şubat 1340, TBMM Matbaası, Ankara, 1968.

TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 7 -1, 16 Mart 1340 – 20 Mart 1340, TBMM Matbaası, Ankara, 1968.

TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 7, 1 Mart 1340 – 15 Mart 1340, TBMM Matbaası, Ankara, 1968.

TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 13/1, 1 Şubat 1341 – 14 Şubat 1341, TBMM Matbaası, Ankara, 1976.

TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 14, 15 Şubat 1341 – 26 Şubat 1341, TBMM Matbaası, Ankara, 1976.

TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 15, 28 Şubat 1341 – 17 Mart 1341, TBMM Matbaası, Ankara, 1976.

Timur, T., **Osmanlı Kimliği**, İmge Kitabevi, Ankara, 2000.

Timur, T., **Osmanlı Çalışmaları – İkel Feodalizmden Yarı Sömürge Ekonomisine**, İmge Kitabevi, Ankara, 1998.

Toynbee, J. A., Kirkwood P. K., **Türkiye – İmparatorluktan Cumhuriyet'e Geçiş Serüveni**, Birey Yayıncılık, İstanbul, 2003.

Tunaya, T. Z., **Türkiye'de Siyasi Partiler 1859 – 1952**, Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul, 1952.

Tunaya, T. Z., **Türkiye'de Siyasal Partiler: Cilt I – Cilt III**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998.

Tunaya, T. Z., **Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876 – 1938)**, İstanbul Üniversitesi Bilgi Yayınları, İstanbul, 2003.

Turan, İ., **Siyasal Sistem ve Siyasal Davranış**, Güryay Matbaacılık, İstanbul, 1977.

Turan, Ş., **Türk Kültür Tarihi**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2002.

Turan, Ş., **Türk Devrim Tarihi, Yeni Türkiye'nin Oluşumu 1923 – 1938**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1996.

Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II, Atatürk Araştırma Merkezi, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara, 2002.

Türkiye Ansiklopedisi, Cilt 1 (Tanzimat'tan Cumhuriyet'e), Cilt 8 (Cumhuriyet Dönemi), İletişim Yayınları, İstanbul, 1985.

Türk Yurdu Mecmuası, **“Memleketin Refahı ve Saadeti Yerli Malı Kullanmaktır”**, Sayı 19 – 213, Türk Ocakları Merkez Heyeti Matbaası, Temmuz 1929, Ankara.

Türk Yurdu Mecmuası, **“Yerli Malı Kullanalım”**, Sayı 12 – 14 7 206 – 208, Şubat 1929, Ankara.

- Uçar, A., “**Hıristiyan Büyükelçisinin Müslümanların Halifesine Müracaatı: Halifelik Nüfusunuzu Kullanın**”, Tarih ve Düşünce Dergisi, Sayı 43, Ekim 2003.
- Uğur, A., **Osmanlı Siyaset – Nâmeleri**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları:3224, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 2001.
- Ünal, H., “**İttihat – Terakki ve Dış Politika (1906 – 1909)**”, Türkler Ansiklopedisi Cilt 13, Yeni Türkiye Yay. (ANK., 2002) s. 212 – 225.
- Yağcı, Ö., **Emperyalizm ve Yurtseverlik**, İleri Yayınları, İstanbul, 2004.
- Yalçın, S., “**Mustafa Kemal’in İttihatçılığı**”, Türkler Ansiklopedisi Cilt 13, Yeni Türkiye Yay. (ANK., 2002) s. 245 – 258.
- Yeşil, A., **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, Cedit Neşriyat, Ankara, 2002.
- Yılmaz, K., **Dindar Atatürk**, Düşünce Yayınları, İstanbul, 2004.
- Yüceer, S., “**Cumhuriyet Dönemi Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde İlk Girişim: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**”, Türkler Ansiklopedisi Cilt 16, Yeni Türkiye Yay. (ANK., 2002)
- Zürcher, E. J., **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924 – 1925)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

E K L E R

EK - 1

TERAKKİPERVER CUMHURİYET FIRKASI'NIN BAŞVURU DİLEKÇESİ

Dahiliye Vekaletine

Fırka Kurucuları:

[Kazım Karabekir, Rauf (Orbay), Refet (Bele) Paşa, Ali Fuat (Cebesoy) Paşa, Dr. Adnan Adıvar, İsmail Canbolat, Sabit Bey, Kara Kemal, Cafer Tayyar Paşa, Kadirbeyoğlu Zeki Bey, Ahmet Şükrü Bey, Ali Şükrü Bey, Kara Vasıf, Ahmet Muhtar Çilli, Sakallı Nurettin Bey.]

Fırka Merkez İdaresi; Postane Sokağının 7 Nolu Hanesi.

Fırka Heyeti İdare Azası;

Fırka Reisi; Kazım Karabekir.

Fırka Katibi Umumisi; Ali Fuat Paşa, Ankara Mebusu, Postane Sokağı 7 nolu hanede mukim.

Aza; Rauf (Orbay), İstanbul Mebusu, İstasyon karşısında bila nolu haneden muhkim.

Aza; Sabit Bey, Erzincan Mebusu Postane sokağı 7 nolu hanede mukim.

Aza ; Rüştü Paşa, Erzurum Mebusu, Postane sokağı 7 nolu hanede mukim.

Aza; Adnan (Adıvar) Bey, İstanbul Mebusu, İstasyon karşısında bila nolu hanede mukim.

Aza; Muhdar Bey, Trabzon Mebusu, Ahidevran Mahallesinde Tekkapılıların hanesinde mukim.

Aza; Halis Turgut Bey, Sivas Mebusu, Ahidevran Mahallesinde Dr. Hüseyin Ertuğrul'un bila nolu hanesinde mukim.

Hakimiyeti Milliyenin bilakaydüşart millete olduğu ve milletin mukadderatını bizzat vaziyet bulunduğu esasına istinaden Cumhuriyeti İdareyi takviye etmek ve memlekette kanunların seyyanen tatbikini temin ile istikrar ve emniyeti teyid ve tezyid eylemek ve teceddüd ve tekamül esaslarıyla Millet-i medeniyeti muasırada bir mevki refaha isal edecek asbabı hazırlamak intihabatta faaliyette bulunmak ve merkez mülhakatta şubeler küşad eylemek üzere "Terakkiperver Cumhuriyet" ünvanıyla teşkil ettiğimiz siyasi fırkanın Cemiyetler Kanununa Tevfikân iki kıt'a nizamnamei esasisi fırka mühürü ile mahtum olduğu halde leffen takdim kılınmış ve merkezdeki mahalli idaremizle fırka heyeti idaresi azasının isim ve sıfat ve mahalli ikametleri balaya dercedilmiş olmakla muktazi ilmuhaberin itasını rica ederiz efendim.

17 Teşrinisani 1340
Katibi Umumi Ankara Mebusu
Ali Fuat (Cebesoy)

Mersin Mebusu
Besim

Erzurum Mebusu
Sabit

Trabzon Mebusu
Muhtar

Kaynak:

Ahmet Yeşil, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, Cedit Neşriyat, Ankara, 2002, s. 439 – 440.

EK - 2**TERAKKİPERVER CUMHURİYET FIRKASI BEYANNÂMESİ**

İstiklal-i siyasisini kendi azim ve iradesinden nebean eden kuvvetle istihlal eyledikten sonra mukadderatını bizzat tayin ve idare etmek rüşd ve kabiliyetini izhar eden milletimize dahil olduğu bu yeni sahada sarsılmadan yürüyebileceği ivicacsız bri yol açmak emeliyle Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı teşkil ettik.

Millet bizatihi haiz ve malik olduğu hakk-ı hakimiyet ve hükümraniyi hiçbir vasıtaya muhtaç olmaksızın doğrudan doğruya istimal etmek imkanını bulmuş olsaydı ne Büyük Millet Meclisine, ne de fırkalara ihtiyaç hasil olurdu. Hakimiyet-i amme esasını kabul eden milletlerin hiç birine henüz böyle bir imkanı bulmak nasip olmamıştır.

Bu cihetle hakkı hakimiyet ve hükümraniyin bilakaydüş şart istimalini intihap gerdesi olan bir veya iki meclis tevdi zaruretinde kalmıştır. Milletint intihab ettiği ve vekiller hem kanun yapmak, hem bu kanunu icra etmek, yani teşri ve icra selahiyetlerini birden ifa eylemek imkanını bulamadıklarından, milletten aldıkları hakimiyet kuvvetinin icraya taalluk eden kısmını aralarında ayırdıkları mahdut bir heyete tevdi ıztırarındadırlar. Bizzat millette olan hakkı hakimiyet ve hükümraniyin fiiliyat itibariyle mahdut heyetlerin eline geçmesi, zaruretlerden mütevellid olmakla beraber, mahzurlardan salim değildir. Bu mahzurların en büyüğü milleti bu haktan kamilen mahrum edecek bir şekli istibdadın teessüs edebilmesidir. Daha ehven mahzurlar millete beka ve mevcudiyeti ve memleketin müdafaa ve itilası namına tahmil edilecek tekalifin hidematın istilzam ettiği fedakarlıklar ile gayrı mütenasip olması, veya bu tekalifin muhtesüleyhlerine hasredilerek milletin mahsulü mesaisinin israf edilmesi velhasıl milletin terakki ve itilaya değil, tedenni ve inhitata sürüklenmesi gibi şeylerdir. Bu mahzurlu yolları kapamak için millet vekillerini hakkı vekaletlerinin azamet ve kudreti ile mütemadiyen mütehassis edecek, yanlış kanaatlere saplanmaktan tahzir eyleyecek, menafi-i hususiye şevki ile cesareti medeniyetlerini kaybetmekten koruyacak İcra Heyetini had ve hakkının haricine çıkmaktan men eyleyecek, hasılı millet ve İcra Vekillerini mütemadi mürakabe altında bulunduracak vasıtalara şiddetle ihtiyaç vardır.

Gerçi efkarı umumiye ve anın bir şubesi demek olan matbuat böyle birer vasıta iseler de, daima müessir ve kafi değildirler. Bu vasıtalar meyanında en müessiri bizim fikrimizce aynı kanaati taşıyan milletvekillerinin Meclis-i Millide vücuda getirecekleri muvazenet ve mürakabe grupları yani fırkalardır. İşte bu esbap ve mütalaata binaen fikri kanaatleri müttehid olan mebus arkadaşlarımızla teşkil ettiğimiz fırkanın programını ve bervechi zir bazı esaslı fikirlerini vatandaşlarımızın nazar-ı dikkat ve takdirine arz ediyoruz.

Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Heyet-i İçtimaiyesini siyaseten calib –i hükümet ve itibar edecek en müesir ve kıymetli unsurun milli vahdet olduğuna kabil olan fırkamız bu vahdete münafi her hareketi takbih edecektir.

Türk Milleti mukadderatını tayin ve idare hakkını bizzat istimale başladıktan sonra İkinci Büyük Millet Meclisini intihab ederken hukuku hakimiyet ve hükümraniyi gayri kabili terk ve tecezzi ve ferağ olmak üzere bu Meclisin şahsiyeti maneviyesini izafe etmiş olduğundan milletin verdiği bu sarih hak ve selahiyete hürmet ve riayeti vecibeden addedeceğiz.

Programımızda sarahaten mevcut olduğu üzere umumi hürriyetlerin şiddetle taraftarıyız. Ancak faziletli milletlerin münasebatı içtimaiyesinde ferdlerin hürriyetleri yek

diğerini terbiye, ahlak, hissiyat ve temayülat itibariyle tenkit ederek cemiyet hayatını tefessüh ve inhitattan vikaye olduğundan bu lazime-i içtimaiyeyi iltizamdan geri durmayacağız.

Hürriyeti şahsiyeyi her sahada mukaddes addedeceğiz. Taraftarlıklarla, himayelerle, şahsi kabiliyet ve teşebbüslerin inkişafına hail olan kamil ve mütehassis insanların yetişmesine mani olmaktan tevakki edeceğiz, programımızın ihtiva ettiği esasların kanuniyet ve mer'iyetini temin için yegane vasıtamız meşrutiyete istinad olacaktır. Mill hars ve seciyemizi takviye etmekle beraber, ilim ve fen, sanat ve hizmet nokta-i nazarından memleketi ileri götürecek vesailin sür'ati istikmaline taraftar olacağız. İçtimai gayelerimizde tekamülü medeni hedeflerimizde sür'ati iltizam edeceğiz.

Fırkanın tefrika olmadığını ispat edecek ve bu zihinlerde itiyad haline getirecek geniş bir müsaadekarlık takib eyleyeceğiz. Dar fırkacılık zihniyetinde şiddetle muhteriz bulunacağız. Bu cihetle hangi fırkanın hakimiyet-i amme, hürriyetperverlik, cumhuriyetçilik esaslarındaki nokta-i nazarı bu babdaki esaslarımıza tevaffuk ederse bu noktalarda onlarla beraber yürümekten ve her nevi irticai hareketlere mukavemetten çekinmeyeceğiz.

Kanunlarımızı ihtiyaca göre ikmal ve ıslah edecek olanların hakimiyetine istinaden memlekette istikrar ve emniyeti tesis etmeyi, her sınıf halkın huzur ve refahı ve devletin tedbir-i itibarı namına en müessir bir çare telakki ettiğimizden, bu cihetle atf-ı ehemmiyet edecek ve memleketi sarsıntılara maruz kalmaktan tevakki eyleyeceğiz.

Fırkamız tahakkümlerin şiddetle aleyhtarı olduğu için kendi umur-u dahiliyesinde de cevaz ve imkan vermeyerek, ne ferdin, ne de birkaç kişinin tahakküm suretiyle (oligarşi) meramlarını icra ve infaz etmelerini kabul eylemeyecek, her hüküm ve kararını salahiyyetkar heyetlerin ekseriyet-i arasına istinad edecektir.

İşte hukuk-u hakimiyete sahip ve iradesini sulh ve müsalemet içinde mütemadi terakki ve tekamüle hasrû tahsisi etmeğe azim olan vatandaşlarımızın bu esasat ile programımız dairesinde çalışmak üzere fırkamıza dahil ve müzahir olacaklarını ümid ve Cenabı haktan muvaffakiyet dileriz.

Kaynaklar:

Tarık Zafer Tunaya, **Türkiyede Siyasi Partiler**, Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul, s. 615 – 616.

Ahmet Yeşil, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, Cedit Neşriyat, Ankara, 2002, s. 443 – 445.

Erik Jan Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 183 – 185.

Nevin Yurtsever Ateş, **Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1994, s. 188 – 190.

EK - 3

TERAKKİPERVER CUMHURİYET FIRKASINA DAHİL OLAN MEBUSLAR

[Bu liste fırkanın Genel Sekreteri Ali Fuat (Cebesoy) tarafından tespit edilen listedir]

Kazım Karabekir Paşa (İstanbul), Ali Fuat Paşa (Cebesoy) (Ankara), Refet Paşa (Bele) (İstanbul), Cafer Tayyar Paşa (Edirne), Hüseyin Rauf Bey (Orbay) (İstanbul), Dr. Abdülhak Adnan (Adivar) (İstanbul), Sabit Bey (Erzincan), Halet Bey (Erzurum), Münir Bey (Erzurum), Rüştü Paşa (Erzurum), Halil Bey (Ertuğrul) (Ergani), İhsan Bey (Ergani), Arif Bey (Eskişehir), Ahmet Şükrü Bey (İzmit), Osman Nuri Bey (Bursa), Necati Bey (Bursa), Feridun Fikri Bey (Dersim), Halis Turgut Bey (Sivas), Ahmet Muhtar Bey (Tarbzon), Rahmi Bey (Trabzon), Hoca Kamil Efendi (Karahisar - Afyon), Hulusi Bey (Karesi), Halit Bey (Kastamonu), Zeki Bey (Gümüşhane), Besim Bey (Mersin), Abidin Bey (Manisa), İsmail Canbulat Bey (İstanbul), Bekir Sami Bey (Sivas).

Kaynak:

Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye’de Siyasi Partiler**, Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul, 1952, s. 621.

EK - 4

TERAKKİPERVER CUMHURİYET FIRKASI’NIN PROGRAMI

Esaslar;

- Madde 1** – Türkiye Devleti halkın hakimiyetine müstenid (dayanan) bir Cumhuriyettir.
- Madde 2** - Hürriyetperverlik (Liberazim) halkın hakimiyeti (Demokrasi) fırkanın meslek-i esasidir.
- Madde 3** - Yasaların oluşturulmasında, halkın ihtiyacı, çıkarları, eğilimleri, asrın icapları ve adalet prensipleri hakim olacaktır.
- Madde 4** - Genel hürriyetlere fırka şiddetle taraftardır. Ancak Anayasa ile, toplumumuzun ihtiyaç ve eğilimi gerektirdiğinde ve kamu nizamının muhafazası endişesi olduğunda bu hürriyetlerin kısıtlanmasına taraftar olacaktır.
- Madde 5** - Anayasa, milletten açık vekalet alınmadıkça değiştirilemeyecektir.
- Madde 6** - **Fırka dini düşünce ve inanca hürmetkardır (saygılıdır).**
- Madde 7** - “Hiç bir kimse kanunun emretmediği şeyi icraya zorlanamaz ve yasaklamadığını da ısrardan men edilemez” düsturu idarede tatbik edilecek esas olacaktır.
- Madde 8** - Mebus seçimlerinin bir dereceli kamuoyu usulü kabul edilecek ve her kazanın bir seçim bölgesi olması esası korunacaktır.
- Madde 9** - Devlet görevleri en aza indirilecektir.
- Madde 10** - Yöneticilerin, hakimlerin, valilerin her türlü nüfuz ve tesirden azade kalmaları için değiştirilmezliklerine kefil olunacak ve kendi arzuları olmadıkça diğer memuriyetlere tayin edilmeyecek ve terfi edilmeleri hakkında da Anayasaya madde konulacaktır.
- Madde 11** - Bireylerin veya memurların birinin bir idari karardan veya idari bir kararın yahut bir talimat ve nizamnamenin yorumundan veya tatbik edilmesinin ihmalden dolayı bozulan (karışan) ve mahakim-i adliyenin selaheyeti dışında kalan hukuk ve çıkarların (hakların) korunması için merci-i şikayet olmak üzere idari mahkeme ile ilgili teşkilat ve vazifeler ve mahkeme usulü için kanunlar yapılacaktır.
- Madde 12** - Cumhurbaşkanı seçilen zatın milletvekillik sıfatı, seçim sonrası kalıcı olmaz.
- Madde 13** - Milletvekili Genel Bütçesinden maaş alan ve fiilen hizmette bulunanların hiçbir fırka-i siyasiyeye intisab edememesi için kanun düzenlenecektir.

Siyaset-i Dahiliye (İç-işleri İle İlgili Siyaset)

- Madde 14** - Milli birlik ve beraberliğin halelden mesuniyetini temin için Devletin kontrolü baki kalmak şartıyla idari adem-i merkezîyet (merkezcilik dışı) esası yaygınlaştırılacaktır.
- Madde 15** - Bütçeleri, yerel vazifelerini ifaya kafi olmayan idare-i hususisilere genel bütçeden tahsisat borç verilecektir.
- Madde 16** - Devlet bünyesinde esas olan belediye ve köy idarelerinin muvaffakatiyle kurulma ve gelişimini temin için bir an evvel bir program izhar edilerek bu dairede çalışılacaktır.
- Madde 17** - Devlet teşkilatında iktisadi durum bilhassa nazar-ı dikkate alınmak üzere tetkikat ifa olunacak ve bu suretle taksimat-ı mülkiye-i devlet islah ve tanzim edilecektir.

- Madde 18** - Bir manzume-i iktisadiye teşkil eden vilayetlerin menafi-i müştereklerini tanzim etmek üzere bu mıntıklarda valilerin fevkinde (üstünde) merkeze bağlı memurlar bulundurulacaktır.
- Madde 19** - Bir Memleketin en büyük serveti nüfustan ibaret olduğu kanaatı taşıyan firkamız, nüfusumuzun çoğaltma ve en küçüğünden en büyüğüne kadar memleket evlatlarından her ferdin hayat ve sıhhat muhafazasını temin etmeyi en büyük emel ve gaye bilir.
- Madde 20** - Sıhhiye ile ilgili vazifeler belediyelere, mahalli idarelere ve hükümetlere Teveccüh eden hizmetlerin hudutları kanunlarla suret-i katiyetle tayin olunacak ve tesisat-ı sıhhiye için muhtaç olan idarelere genel bütçeden yardımda bulunulacaktır.
- Madde 21** - Askeriyenin sakat ve malüllerinin terfi ve iktidarı hakkındaki ahkam-ı kanuniye bilumum malül askeriyeye teşmil edilecek ve kendilerini idare edemeyecek halde olanlar için (malüller yurdu) tesisi kılınacak ve emeklilikleri meselesi adilane ve seri suret-i halle rapt olunacaktır.(çözümüne bağlanacaktır)
- Madde 22** - Devletin cihaz-ı idaresi muntazam bir hal içinde şekillendirilecek, bilimum muameleler sadeleştirilecektir.
- Madde 23** - Şehreminleri diğer belediye reisleri gibi seçilme usulüne tabi olacaklardır.
- Madde 24** - Memurların azil ve görevlendirilmeleri, nakil(tayin) ve değişimleri, ilerleme ve emeklilikleri keyfi muamelelerden korunacaktır.
- Madde 25** - Hükümete ait çiftliklerle, arazileri, yersiz, yurtsuz köylülere ihtiyaçları nispetinde ve göçebe ve seyyar ahaliyi münasip mıntıklara iskan etmek usulü takip edilecektir.
- Madde 26** - Mübadillerin mübadeye haiz olduklarının hukukun temami-i temini ve iskan ve emlak ve arazi dağıtım işlerinin, mübadillerinde iştirakiyle, iyi niyetle ve ehemmiyetle ele alınacaktır.
- Madde 27** - Fuhuşun, hilenin ve kumarın yayılmasına mani olacak ve tiyatro ve sinemalarda ve neşriyat vesairede umumi ahlak ihlaline ve bozulmasına meydan vermeyecek şekilde ahkam vaiz olunacaktır.
- Madde 28** - Hükümet konakları, hapisaneler, kışlalar, mektepler, belediye daireleri gibi süratle inşaları icap eden umumi ve milli binaların şirketlere ihalesiyle, masrafları, ait oldukları bütçelerden tedricen karşılanacaktır (ödenektir).

İktisat

- Madde 29** - Memleketin her tarafında zirai, ticari, sınai üreticiler (müteşebbisler) arasında meslek teşkilatları vücuda getirilerek, bunların yekdiğeriyle irtibat etmesine, bu suretle olgunlaşması, örgütlenmesi gereken her mesleğin kendine mahsus çıkarlarını daha kuvvetle müdafaa edebilmesine çalışılacaktır.
- Madde 30** - Ziraatte ilk hedefimiz memleketin kendi mahsul-i ziraiyesi ile yaşamasıdır. Bunu temin için bir program dahilinde çalışılacak ve programın esas hatlarını, muayyen bir devirde istihbarat-ı gıdayemizin artırımı ve hazırlanmış ürünlerin kolaylıkla ve süratle pazar yerlerine nakli teşkil edecektir.
- Madde 31** - Ecnebi piyasalardan celbedeceğimiz mamulat(imal edilen, üretilen ürünler) ve masnuat (işleşmiş, yapılmış mallar) için alış-veriş teşkil etmek üzere topraklarımızın istidat-ı tabiisinde dahil bulunan iptidaiyi sanayi maddelerini artırmak da ziraat programımızın esaslarından.
- Madde 32** - Ticaretin umum limanlarda ve bilhassa İstanbul'da maruz olduğu tahmil (yükleme – taşıma) ve tahliye (boşaltma) ve antrepo ve liman zorlukları ve aşırı masrafları serian bertaraf edilecek ve tüccarın yalnız umumi antrepolarda

bulunacak olan malları için “ varant” usulü sayesinde itibar bulması temin olunacaktır. Dahili (iç), harici (dış) ve transit ticaretlerinin kayıt ve müdahaleden azade olarak (muhaf tutularak) serbest bir surette gelişimine çalışılacaktır.

- Madde 33** - Mesail-i iktisadiyedeki serbest mesleğimiz, asırlardan beri tesiriat hariciye ile sönmüş olan ve ilerlemeye layık olan sanayimizin himayesine mani olmayacaktır. Fakat bu himaye körü körüne –alelade değil, makul ve mutedil tarzda ve bir program dahilinde vuku bulacaktır. Nazarımızda himaye bir gaye değil bir vasıttır. İlerlemeye müsait olmayan her sınıfı himaye ederek memleket dahilinde hayatı pahalandırmak ve yakında ecnebi devletleriyle başlayacak olan ticaret muahedatı müzakerelerinde müşkil bir mevkide kalmak istemeyiz. On senelik bir devre için tanzim edilecek olan yeni tarife yalnız memleketin istidat-ı tabiisi dahilinde bulunan sanayinin himayesi gayesiyle vücuda getirilecek ve ziynet eşyası hariç olarak diğer mevad ve masnuta ait gümrük rüsumu tenzil olunacaktır. Ecnebi ticaretine gösterilecek olan bu müsaade sayesinde yerli mevad-ı iptidaiye ve zirayemizin Avrupa piyasalarında şimdikinden daha geniş bir revaç ve payesi bulunmasına çalışılacaktır.
- Madde 34** - Küçük sanat sahiplerini ileri götürmek için istihsal (üretim) kooperatif teşkilatına derhal başlanacak ve bunlara gereken itibar devlet kefaleti ile temin olunacaktır.
- Madde 35** - Sermaye ile say-ü amel ilişkileri tanzim ve sermayedar ile imar ve mesai eshabının hukuku ve çıkarları aynı suretle müdafaa edilecektir.
- Madde 36** - Amelenin kazanca iştirak ettirilmesine taraftarız. Fakat bunu kuvvet ile değil, ikna suretiyle temin etmeye çalışacağız.
- Madde 37** - Anonim şirketlere ait kanun ve nizamnameler, bu şirketlerin daha serbest, daha seri, daha müdahaleden azade olarak teşekküllerini temin edecek surette tadil olacaktır.
- Madde 38** - Memleketin önemli bayındırlık işlerini serian vücuda getirmek firkamızın esaslı hedefidir. Bu işlerin şirketlerle vücuda getirilmesine taraftar olmakla beraber, devletin hayat-i umumiyesinde alaka-i katiyesi olup da, vücuda getirilmesi için talip zuhur etmeyenlerin vesait-i hükümetle inşası ahz-ı amalımızdır. Umur-u Nafianın işletilmesinde takip edeceğimiz tarife siyaseti bilhassa mevadd-ı ziraiye ve iptidaiyenin Pazar yerlerine ve ihracat iskelelerine en seri, en kolay, en zararsız ve en az masrafla naklini temin etmek olacaktır.
- Madde 39** - Mahsul (Ürün) borsaları, ticaret, sanayi ve ziraat odaları ihtiyaç nispetinde teksir ve tanzim olunarak, aza ve reislerinin seçim ile olması, bu odalara şahsiyet-i maneviye verilmesi ve idameyi mevcudiyetlerine hizmet eden varidat (gelir) teminine mezun kılınması için kanun düzenlenecektir.

İtibar

- Madde 40** - Devletin itibar- mali haricisini ihya etmeye bütün kuvvetimizle çalışacağız. Bir baştan bir başa imara muhtaç olan bir memlekette yalnız kendi servet ve sermayesiyle yaşamak fikrinin doğru olmadığına kaniyiz. Temin-i asayişle, sukun ve istikrar temin ederek, harici sermayelere gösterilecek hünü-ü kabul ile herkese itimat telkin ederek, bu sayede harap memleketimizi seri adımlarla inkişaf ettirmeye çalışacağız.
- Madde 41** - Memleketimize hariçten sermaye gelmesine, ticaretin inkişafına ve hayatın

ucuzluk kazanmasına mani ahvalden beri olan Kambiyo tahvilatına nihayet vererek, milli paranın, ecnebi paralarına nazaran istikrarlı olmasını temin için devlet bankası ile bir uzlaşma akdolunacaktır.

- Madde 42** - Ziraat Bankası, itibar-ı zirai tevziine mahsus en yüksek bir milli müessese olarak kaldırmakla beraber, bir taraftan bu müessesenin vazifesini daha mükemmel ifa edebilmesi için, esaslı ve devamlı bir surette hariçten büyük bir sermaye tedarik etmesine, diğer taraftan ziraat kooperatifleri ve itibar sandıkları teşkilatı ile çiftçilerin daha kolay ve daha çabuk mazhar-ı itibar olmasına çalışılacaktır.
- Madde 43** - Memlekette fabrika ve gemi sahiplerinin şiddetle muhtaç oldukları itibar-ı Sınai için hususi bir müessese vücuda getirecektir.
- Madde 44** - Emlak ve arazi sahiplerinin bugün maruz oldukları müşkülattan kurtarmak için müsaade-i mahsusalı itibar ve emlak arazi bankaları tesisi edilecek ve bu bankaların muntazam surette icra-i faaliyet etmesine mani olan kanun seri bir şekilde iptal edilecektir.

Maliye

- Madde 45** - Usul-ü tekliflerimize her kısım müstahsilin ve irad sahibinin aynı derecede mükellifiyetle sarfiyat-ı devlete iştirak eylemesini temin edecek surette tadilat-ı tedriciye icra olunacaktır.
- Madde 46** - İnhisarın tezyidi aleyhindeyiz. (Tekellerin artırılmasına karşıyız.)
- Madde 47** - Tütün vergisi resmi olarak toplanması için ziraate, ticaret-ı hariciyeye ve memlekette imalahathaneler vücuda gelmesine mani olmayacak bir şekilde alınacaktır.
- Madde 48** - Havayic- i zaruriden olan eşyaya mahsus istihlak resmi tenzil olunacaktır. (Zaruri olan eşyaya tüketim vergisi indirimi yapılacaktır.)

Siyaset-i Maarif

- Madde 49** - Maarifde vahdet-i terbiye esastır. (Milli eğitimde “eğitim birliği” esastır.) Karakterin geliştirilmesinde ve yükselebilmesinde, azm-ü iradenin takviyesi (desteklenmesi) eğitim hedefini teşkil eder.
- Madde 50** - Memleket evlatlarına, hayatta muvaffakiyeti temin edecek malumat ve kabiliyet ve hayat-ı hususiyede fazileti takip eyleyecek milli eğitim verilecektir.
- Madde 51** - Hayat-ı ameliyede muvaffakiyet fen (teknik) ve ihtisas mekteplerinin tanzim ve çoğaltılmasına ve bunların teşkilat-ı iktisadiyeye bağlanması gerekli olduğundan, bu cihete fevkalade ihtimam olunacaktır.
- Madde 52** - İlk mekteplerin idareleri mahallelerine ait olacaktır.
- Madde 53** - Şehit evlatlarının talim ve eğitimleri parasız temin olunacak ve bunlardan Subay evladının bilhassa askeri mekteplerde yetiştirilmesine çalışılacaktır.
- Madde 54** - Öksüz yurtları, kimsesiz çocukları sefaletten koruyacak ve bunları memlekete yararlı bir uzuv olmak üzere yetiştirecek surette ıslah ve tevsi olunacaktır.

Siyaset –i İçtimaiye

- Madde 55** - Sosyal – toplumsal düzenlemeler (yardımlar) belediyelere ve mahalli idarelere bırakılmıştır. Hemşeriler arasında terbiye-i ahlakîyenin en yüksek tezahürü

olan dayanışmanın husulü için her tarafta cemiyet-i hayriye (hayırlı cemiyetler) kurulması teşvik edilecek ve bunlar icabında hükümetçe nakdi yardımlara mazhar olacaktırlar.

- Madde 56** - Çok çocuklu ailelere, velilere, çocuklara, fakirlere, ihtiyarlara, malüllere, muhtaç hastalara, kazazede ameleye yardım etmek, ucuz ev inşa eylemek, muhtaçlara ücretsiz ilaç vermek, evlenmeyi kolaylaştırmak ve ailelere yardım etmek, işsizler iş bulmak gibi hususat ile vazifedar olan dayanışma, karşılıklı haklar, basiret, menfaat ve sigorta müesseselerinin gerek devlet muaveneti ile gerek şahsi teşebbüslerle inkişafına gayret olunacaktır.
- Madde 57** - Mekteplerde beden eğitimi itina edilecek ve memleket dahilinde spor cemiyetlerinin kurulmasına ve gelişmesine ve spor meydanlarının tesisine çalışılacak ve bu teşkilatlar himaye edilecektir.
- Madde 58** - Halkımızın medeniyet ve hayat seviyesini yükseltmek için doğru yolun gösterilmesine ve neşriyata (basılan yayınlara) önem verilecektir.

Kaynaklar:

Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye’de Siyasi Partiler**, Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul, 1952, s. 616 – 620.

Ahmet Yeşil, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, Cedit Neşriyat, Ankara, 2002, s. 446 – 453.

Erik Jan Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 185 – 190.

TBMM Arşivi T – 3. D.350’de matbu olarak mevcuttur.

EK - 5

TERAKKİPERVER CUMHURİYET FIRKASI NİZAMNÂMESİ

Maksat

1. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası milletin tecelli eden açık ve kati iradesi hakimiyetinin bizzat kendisinde olduğu ve kaderine bizzat kendisi sahip çıkması esasına istinaden Cumhuriyet-i idareyi takviye etmek ve kanunların seyyanen tatbikini temin ile memlekette istikrar ve emniyeti teyid ve tezyid eylemek ve teceddüt ve tekamül esaslarıyla milli medeniyet muasırda bir mevki-i refaha isal edecek esbabı hazırlamak maksadıyla Cemiyetler Kanununa tevfikân teşkil edilmiştir.
2. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Büyük Millet Meclis'inde programını müdafaa ve tatbik edecek bir ekseriyet istihsali için intihabata temini muvaffakiyete çalışacağı gibi, programını terviç ettirmek üzere intihabı sairede de ihrazı ekseriyete gayret edecektir.
3. Türkiye Cumhuriyet vatandaşlığına haiz olup, hukuk-u medeniyesine sahip ve 18 yaşına müteceviz her Türk, fırkanın nizamname ve programını kabul etmek şartı ile firkaya üye olabilir.

Teşkilat

Kongreler

4. Umumi ve mahalli olmak üzere her sene iki nevi kongre aktolunur.
5. Umumi kongre senede bir defa Meclisi Umuminin tayin edeceği mahalde Haziran iptidasında toplantı düzenler.
6. Mahalli kongreler vilayet ve kaza merkezlerinde yine senede bir olmak üzere toplanır. Vilayet kongreleri Mayıs ve Kaza kongreleri Nisan iptidasında düzenlenir.

Umumi Kongre

7. Fırkaya mensup Büyük Millet Meclisi azasıyla, fırka heyeti idaresi ve vilayet fırka katipleri kongrenin azayı tabiiyesindedir. Vilayet kongrelerinden seçilmiş olacak olan azami iki murahhas ile, fırkayı müntesep (fırkanın mensubu) gazeteler vekilleri kongrenin aza-ı müntehabesidirler.
8. İlk toplantıda kongrenin devamı müddetice müzakeratı idare etmek üzere bir reis, iki reisisani (ikinci başkan) ve dört katip seçilecektir.
9. Kongrenin vazifesini tanzim ve teshil için neşriyat ve irşad, hukuk, tahsil ve terbiye, iktisat ve maliye, ziraat, program, nizamname, bütçe, ve tetkiki hesabat, tetkikatı içtimaiye encümenleri ve kongrece tensip olunacak diğer encümenler teşkil olur. Bütçe ve tetkikat-ı hesabiye encümenine, grup ve fırka heyeti idarelerine dahil olanlar seçilemezler.
10. Encümenler seçiminden sonra Meclis Umumi namına bir senelik icraata dair rapor okunur.
11. Umumi Kongrenin Vazifeleri:
  - a. Fırka Programının tadili (düzenlenmesi.)

- b. Fırka Nizamnamesinin tadili (düzenlenmesi.)
  - c. Fırka Bütçesinin tetkik ve tasdiki.
  - d. Geçen bir senelik hesabatın tetkik ve kabulü.
  - e. Meclisi Umumiden sevk edilen ve vilayetten gönderilen ve kongre azası tarafından verilen layiah ve tekliflerin tetkiki.
  - f. Encümenlerden gelecek mazbataların (resmi raporların – tutanakların) tetkiki.
  - g. Fırka reisi ile reissanilerinin, fırka heyeti idaresinin ve katibi umuminin seçilmeleri.
8. Umumi kongre alenidir. Azadan onun tarafından vuku bulacak teklif üzerine yalnız azaya mahsus olmak üzere müzakere cereyan edebilir.
  9. Bilimum müzakereler aynen zabıt ve tescil olunur. Kongrenin sonunda mesai ve müzakeratın hülasesi beyanname ile ilan edilir.
  10. Zabıtların altı reis ve katipler tarafından imzalanır.

Vilayet Kongreleri

11. Vilayet kongresi, Vilayet Heyeti İdaresi ile kaza kongreleri teşekkül etmiş ise bu kongrelerin değilse, kaza heyeti idarelerinin seçeceği üçer, bölge ve köy heyeti idarelerinin seçeceği birer murahhasdan oluşur. Vilayet fırka katibi bu kongrenin azayı tabiiyesindedir.
16. Vilayet Kongresinin Vazifeleri:
  - a. Vilayet heyeti idaresinin bir senelik muamelatı maliyesini tetkik ve senei atıye bütçesini tasdik.
  - b. Fırka nizamname ve programı hakkında umumi kongreye verilmek üzere layiha ortaya koymak (hazırlamak).
  - c. Vilayetin durumu, sosyal alanda gelişmeleri ve vilayetin ihtiyaçları ile geleceği hakkında umumi kongreye rapor hazırlamak ve bunun içerdiği maddelerin Meclis Umumi ve belediye'deki azası marifetiyle tervecine (geliştirilmesine – desteklenmesine) çalışmak.
  - d. Vilayet heyeti idare azasını seçmek.
17. Vilayet kongresi ilk toplantısında, müzakereleri idare için bir reis ve bir reisisani ve iki katip seçer.
18. Kongre icabında muhalif (zıt-karşı) encümenler teşkil eder.
19. Kongre müzakereleri zabıt ve tescil olunur.
20. Kongre müddeti içtimai 15 günü geçemez.

Vilayet Kongreleri

21. Kaza Kongreleri, kaza heyeti idaresiyle, nahiye ve köylerdeki fırka üyelerinin seçip, izam edeceği ikişer murahhasdan oluşur. Muhabirler bu kongrenin azayı tabiiyesindedir.
22. Kaza kongrelerinin usulü müzakeresi ve vazifesi, vilayet kongresinin aynı olup, kazanın ihtiyacı halinde ve bağımsızlığı için izhar edeceği raporları, vilayet kongresine tevdi edilmek üzere fırka katibine irsal eyler.
23. Kaza Kongreleri heyeti idare tesis edilmesi lazım gelen nahiye veya köyleri tayin ve azasını tespit ile fırka katibine bildirir.

Meclis-i Umumi

24. Meclis-i Umumi, fırkaya mensup vekiller ile fırka ve grup heyet idarelerinden ve grup heyeti umumiyesince seçilmiş yedi mebustan oluşur.
25. Meclis-i Umumiye fırka reisi veya reisi sanilerden biri riyaset (başkanlık) eder.
26. Meclis-i Umumi, fırka teşkilatı hariciyesini ve Büyük Millet Meclisindeki teşkilatını, velhasıl fırkanın bilumum muamelatını idare ve tedvir eyler (yönetir) ve bunlardan dolayı umumi kongreye karşı mesuldür.
27. Meclis-i Umumi, “Teşkilat-ı Hariciyesini” fırka heyeti idaresi marifetiyle idare eder.
28. Meclis-i Umumi ayda bir kere toplanır. Reisin daveti ile olağanüstü durumda da toplanır.
29. Meclis-i Umuminin Vazifeleri:
  - a. Fırka program ve nizamnamesini tatbik etmek ve fırka idaresi ile ilgili genel maddeler hakkında kararlar almak.
  - b. Riyasetten, grup veya fırka heyeti idarelerinden ve komisyonlardan tevdi olunan maddeleri tetkik etmek ve karara bağlamak.
  - c. Program ve nizamname ahkâmını tefsir etmek.
  - d. Farklı, ayrı siyasetleri müzakere ile uzlaştırma yoluna gitmek.
  - e. Büyük Millet Meclisinde ve hariçte bulunan teşkilata aynı istikamet ve cereyanı vermeyi temin edecek propaganda maddelerini tayin etmek.
  - f. İntihabı idare ve mebus namzetlerini tayin etmek.
  - g. Kongrenin mahalli toplantılarını tayin etmek.
  - h. Fırka heyeti idaresinde vuku bulacak açık kadrolara aza seçmek.
  - i. İlim ve ihtisas komisyonları azasını seçmek.
30. Meclis-i Umuminin daima bir kalemi bulunur. Müzakerat ve mukarrerat bu kalem tarafından zabıt ve tescil olunur.

Fırka Heyet-i İdaresi

31. Fırka Heyet-i İdaresi, katib-i umumi de dahil olduğu halde yedi azadan oluşur. bunların vazifeleri, mütakip(bir sonraki) kongrenin toplanmasına kadar devam eder.
32. Fırka heyet-i idaresine katibi umumi riyaset (başkanlık) eder.
33. Fırka Heyet-i İdaresinin Vazifeleri:
  - j. Merkez vilayet teşkilatını idare etmek.
  - k. Muhtelif şubeler arasında münasebatı temin etmek.
  - l. Teşkilat olmayan yerlerde, icap ettikçe teşkilat kurmak.
  - m. Fırka katiplerini ve muhabirlerini tayin etmek ve azletmek ve Meclis-i Umumiye malumat vermek.
  - n. Fırka katipleri ile muhabere etmek (haberleşme sağlamak).
  - o. Bilumum teşkilatı teftiş etmek.
  - p. Vilayet heyeti idarelerinin seçimlerini tetkik etmek ve Meclis-i Umuminin nazarı tasdiklerine arz eylemek.
  - q. Seçimleri ihzar ve bilfil idare etmek ve mebus namzetlerini vilayet heyeti idareleriyle bilmuhabere tespit ve Meclis-i Umumiye teklif etmek.
  - r. Fırka faaliyetleri hakkında üç ayda bir Meclis-i Umumiye'ye rapor vermek.
  - s. İrşadat ve neşriyet hakkında ibraz-ı faaliyet etmek ve bu babda alacağı talimatı tatbik etmek.
34. Fırkanın mualematı-ı maliyesi, fırka heyeti idaresinin tahtı mesuliyetinde cereyan eder.
35. Fırka heyet-i idaresinin muvazzaf heyeti tahriyeye ve hesabiyesi vardır. (Fırka idare heyetinin görevli yazı ve hesap kurulu vardır.)

36. Mebus olmayan fırka heyet-i idaresi azası kongrece takdir olunan miktarda şehri bir ücret alır (aylık alır).

İlim ve İhtisas Komisyonları

37. Yasaların tanziminde ve fırkanın hüsnü idaresinde rehberlik edecek bilumum malumatı nazariye, işlem ve uygulamayı cem ve tevzi etmek üzere meclisi umumiye merbut ve fırka mebusları ile sair ilim ve ihtisas erbabından müteşekkil atideki daimi komisyonlar teşkil olunacaktır.
1. Neşriyat ve İrşad Komisyonu
  2. Tahsil ve Terbiye Komisyonu
  3. Tetkikat-ı Hukukiye Komisyonu
  4. Tetkikat-ı İçtimaiye Komisyonu
  5. Tetkikat-ı İktisadiye ve Maliye Komisyonu
  6. Tetkikat-ı Ziraiye Komisyonu
38. Her komisyon, Meclis-i Umuminin uygun görmesine göre yediden onbeşe kadar azayı daimeden (sürekli kılan) ve bunların haricinde yine meclis-i umuminin tasvibi ile azayı muhabeden mürekkep olacaktır.
39. Neşriyat ve irşad komisyonu matbuatı takip ve fırka mecmuasını muntazam neşir ile mükelleftir. Hakimiyet-i Milliye esasatını neşir ve tanzim vazife-i asliyesidir.
40. Komisyonlar ihtisaslarına ait ilmi cereyanları takip ederek Meclis-i Umumiye'ye bildirmekle mükelleftirler.

Vilayet Heyet-i İdareleri

41. Vilayet heyeti idareleri, vilayet kongrelerince müntehab sekiz azadan oluşur. Fırka Katibi, heyeti idarenin azayı tabiiyesinden olup, heyete riyaset eder.
42. Heyet-i idare haftada bir kere muntazam ve lüzum görüldükçe daha ziyade toplanır.
43. Heyet-i İdarenin Vazifesi:
- a. Evrak-ı varide ile gündemi ve aza tarafından teklif edilecek maddeyi müzakere etmek ve karara bağlamak.
  - b. Vilayet dahilindeki fırka azasını kayıt defterine geçirmek.
  - c. Fırka varidatını istifa ve merkez hissesini irsal eylemek. (Fırka gelirini almak ve merkez hissesini yollamak.)
  - d. Mahalli sarfiyat hakkında karar almak.
  - e. Mebusana, belediyeye, vilayet meclis umumisine, firkaya mensub aza intihabını temin edecek şekilde hazırlamak ve tertibatta bulunmak.
  - f. Fırka azasını çoğaltmak ve aza arasında münasebeti idame ve fırka programına göre mesai-i siyasilerini tanzim etmek, halka hakimiyet ve nüfuz ve kudretin menbaı kendisi olduğunu telkin etmek.

Kaza ve Nahiye Köy Heyet-i İdareleri

35. Kaza, nahiye ve köy heyeti idareleri kaza kongresince seçilen altı zattan oluşur.
36. Kaza veya nahiye veya köy muhabiri bu heyet-i idarelerin azayı tabiiyesinden olup, bunlara riyaset eder.
37. Kaza, nahiye ve köy heyet-i idarelerinin vazifeleri, vilayet heyet-i idareleri

vazifelerinin aynısıdır.

Fırka Katibinin Vazifeleri

38. Katip memur olduğu vilayet veya vilayetler dahilinde, teşkilatı teftiş ve tanzim etmek, fırkaya mensub efrat ile teması idame eylemek, teşkilatın genişlemesi ve ilerlemesi ve tarzı faaliyeti hakkında fırka heyet-i idaresine her üç ayda bir rapor göndermek, fırka heyet-i idaresinden aldığı emir ve talimatı tatbik etmek ile mükelleftir.
39. Katip, vilayet heyet-i idaresinin muntazam toplanmasını temin ve gündemini tanzim eyler.
40. Katip, hakimiyet-i milliyeyi temin edecek surette fırka hayatını hali teyakkuz ve intibahta tutar. Konferanslar tertip eder, mesail-i mühimme-i siyasiyede fırka tezahüratını temin eder.

Teftişat

41. Fırka heyeti idaresi, fırkanın muamelatı umumiyesini ve muhtelif fırka merkezleriyle, katip ve muhabirlerinin muamelatını teftiş için, muvazzaf veya muvakkat müfettişler istihdam edebilir.

Mevad-ı Müteferrika

42. Fırka katibinin daire-i memuriyetine dahil olan yerlerde, kendisine merbut(bağlı) olmak üzere bir veya müteaddit muhabirler istihdam olunur.
43. Muhabirler, memur oldukları mıntikalarda, fırka katibine ait olup, 47.inci ve 49.uncu maddelerde muharrer vezaifi ifa ile beraber, fırkaya aza kaydı ve aidat-ı şehriyelerini ahz eylemek ve muntazam sicil tutmakla mükelleftirler.
44. Fırkaya kayıt olmak isteyenler, buldukları mahalde fırka katibine veya muhabire veya heyet-i idareye müracaat edebilirler.
54. Fırka programını kabul ve intihabatta faaliyeti taahhüd eden gazeteler fırkaya intisab edebilir. Ancak bu intisab, bu nevi gazetelerin fırkanın vasitai neşir efkârı olduklarını ifade edemez.
55. Büyük şehirlerde, devair-i belediye taksimatına göre, muhtelif katipler istihdam olunabilir. Bu halde bu katiplerden birine fırka başkatibi ünvanı verilebilir. Ve diğerleri ona bağlı olur.
56. Fırka katibi bulunan yerlerde, heyet-i idare kararıyla kulüp küşad olunabilir(açılabilir). Umumi konferanslar verildiği sırada kulüplere herkes girebilir.
57. Kongrelerin muayyen zamanlarında, inikadı (toplanmak) ve mülhakattan (katılım) murahas seçilmişlere mecburidir. Ancak esbabı makule ve zaruriye müsteniden mahilliden murahas izamına imkan yoksa hariçten münasip zevatın katılımı mecazdır.
58. Toplantılarda, fırka namzetleri aleyhine rey veren veyahut neşriyatta bulunan ve propaganda yapan fırka azası, fırka heyeti idaresi kararıyla fırkadan ihraç olunurlar.
59. Yevm-i muayyende azayı mürettebenin nısfından(yarisından) bir fazlası mevcut olmadıkça kongreler küşad olunamaz. Ertesi gün dahi bu ekseriyet hasıl olmazsa, azayı mevcude ile kongre küşad ve müzakerata iptidar olunur. Kararlar azayı mevcudunenin ekseriyet arasıyle verilir.
60. Heyet -i idareler, azasının nısfından (yarisından) bir fazlasıyla müzakereye başlarlar ve mevcudun ekseriyetiyle karar ittihaz ederler, bu kararlar mevcut aza tarafından imza

olunur.

61. Fırka heyeti idaresiyle, vilayet ve kaza ne nahiye ve köy heyet-i idarelerinin resmi birer mührü bulunur. Fırka heyet-i idaresi mührü genel katipte bulunur. Fırka heyet-i idaresi mührü, genel katip (genel sekreter) ve diğerlerinin mühürleri fırka katipleri ve muhabirler tarafından kullanılır.

62. Heyet-i idareler ihtiyaç halinde muamelatı tahririye (muamele yazı kurulu) için fahri ve muvazzaf katip istihdam edebilirler.

63. Fırka azası, kazançlarının yüzde birini tecavüz etmemek şartıyla şehriye itasıyla mükelleftir. Ayrıca bağışlar dahi kabul olunur.

64. Fırkanın Büyük Millet Meclisi'ndeki grubu kendi nizamnamei dahilisini tanzim ve yedi kişiden ibaret heyet-i idaresini seçer.

Muvakkat (Geçici) Madde

Fırkanın reisi ile sanileri umumi kongre yerine kaim olarak bir defaya mahsus olmak üzere, grup heyeti umumiyesi seçer.

Cemiyetler Kanununun 9.uncu maddesi mucibinde, hükümet ve resmi daire işlerini ifay-ı muameleye fırka katibi umumisi selahiyattardır.

Kaynaklar:

Ahmet Yeşil, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, Cedit Neşriyat, Ankara, 2002, s. 454 – 462.

Erik Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 190 – 197.

Nevin Yurtsever Ateş, **Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1994, s. 197 – 204.

TBMM Arşivi T – 3. D.350'de matbu olarak mevcuttur.

EK - 6

575 SAYILI ve 4.3.1341 (1925) TARİHLİ TAKRİR – İ SÜKÛN YASASI

Madde 1 : İrtica ve isyana ve memleketin nizam-ı içtimaisini ve huzur ve sükûnu ve emniyet ve asayişini ihlale bais bilumum teşkilat ve tahrikat ve teşebbüsât ve neşriyat, Hükümet, Reisicumhurun tasdiki ile re'sen ve idareten mene mezundur. İş bu ef'al elbabını hükümet İstiklal Mahkemeleri tevdi edebilir. [TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 15, TBMM Matbaası, Ankara, 1976, s. 145.]

Madde 2 : İş bu kanun tarihi neşrinden itibaren iki senen müddetle meriyülicradır. (yürürlüğe konulmuştur) [TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 15, TBMM Matbaası, Ankara, 1976, s. 148.]

Madde 3 : İş bu kanunun takibine “İcra Vekilleri Heyeti” memurdur. [TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 15, TBMM Matbaası, Ankara, 1976, s. 148.]

EK - 7

TERAKKİPERVER CUMHURİYET FIRKASININ KAPATILMASINA DAİR HEYET – İ VEKİLE (BAKANLAR KURULU) KARARI

Kararname

İcra Vekilleri Heyetinin 3.6.1341 tarihli içtimainde ber-vech-i ati haz olunmuştur.

Mütenevvi, tahrikatın Ankara İstiklal Mahkemesinde cereyan eden takibat ve muhakematı esnasında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın İstanbul civarında vezaif-i resmiyesini deruhte eden bazı eşhasın fırkanın programında mevcut “efakar ve itikat-ı diniyyeye hürmetkar olmak” esasını tesvil-i efkara ve tahrikatı irticakeraneye vesile ittihaz ettikleri sabit olmuş ve fırkanın vaz'ı hazırı hakkında hükümetin nazarı dikkate celbe müttefiken karar verildiğini natık mahkeme kararı mudde-i umumilikten hükümete tebliğ olunmuştur.

Diyarbakır İstiklal Mahkemesinin takibat ve muhakematı esnasında dahi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın resmi mümessillerinin fırka programında mevcut “efkar ve itikadat-ı diniyyeye hürmetkar olmak” esasını memleketi dinsizlikten kurtarmak iddiayı irticakernamesinde vasita-i telkinat ittihaz ettikleri ve bu yüzden son irtica ve isyanın tezahüratı esnasında bir çok vahim hadisat vukua geldiği sabit olmuştur. Diyarbakır İstikala Mahkemesi kendi daire-i kazası dahilinde bulunan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası şubatını sedde karar verdiğini hükümete tebliğ eylemiştir.

Mahkemelerde ve müllanasda cerayan eden bu ahvalden maada hükümetin ittlainna muhtelif vilayetlerden ibla olunan ma'lumat Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası mensuplarının programlarında mevcut esas-ı ma'lumu dini siyasete alet addeden bir vasita-ı tesvil addetmeye çalıştıklarını göstermiştir.

Zaten Ankara İstiklal Mahkemesinde cereyan eden muhakemat Vahideddin etrafında bulunan vatan hainlerinin Avrupa'da teşkil ettikleri merkezlerde ve memleket dahilinde “Hürriyet ve İtilaf Devrinden” kalma erbab-ı fesattan merbut ve vası bir şebek-i irtica tesisine çalışmak gibi teşebbüsat-ı izhar eylemiştir. Bu ahval tahtında dini siyasete alet eden ittihaz etmeye müstaid bir ceryan idamesi artık mümkün olamazdı. Diğer taraftan Büyük Millet Meclisi dini ve mukaddesat-ı diniyeyi siyasete alet itihaz etmek gibi hareket karşı vatani siyaset etmek için kanun-u mahsus sadarıyla hükümetin takip edeceği vecheyi dahi göstermiştir.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın programına esas olan madde din siyasete alet ittihaz etmek demek olup olmadığının tayini gibi mudde-i umumilere tealluk eden bir zemin mütalaaseye girmeye lüzum görülmez. Ancak programdaki maksad ne olursa olsun hükümet bunun fırkaya mensup bazı efrad tarafından hakikat ve fiiliyatta tesvil ve irtica vasıta olarak kullanıldığını istitaat-ı muhtelif ve mütemadiye ve cumhuriyet mahkemelerinin muhakemet ve mukarreratıyla serahaten müşahade ve tesbit eylemiştir. Gerek telkin eden gerek telkine

maruz kalan vatandaşların tesvil ve tahrik avakından muhafaza velhasıl zarar-ı zımmi temdid için terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın faaliyetinden men'i hükümetin artık müsamaha edemeyeceği vazife-i sabırasına girmiştir. Binaenaleyh işbu kararnamenin tebliği tarihinden itibaren ve Takrir-i Sükun Kanunu ahkamına tevifkan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın bir cümle şube merkezleri alakadar memurin-i hükümet tarafından sed olunacaktır.

Bu münasebetle vatandaşların bilhassa nazarı dikkate muhakeme-i salimesine arz olunur ki Allah ve vicdan arasında vasıta-i telakki olan dinin bir takım maksadı hususiyeti istihsal için siyasete alet ittihaz edilmesi son defa tekrar görüldüğü veçhile memleketimizin tarihinde pek çok feci hadisetin zuhuruna ve nihayet din namına tahakküm ve tagallüb daiyesinde bulunan mürteci ve cebbarların keyfi idare ve istibdadına müncir olduğu Türk Milletini asırlarca inhitatda ve ızdıraba mahkum ettiği mücerreb ve müsbittir.

Büyük Millet Meclisi'nin kavanin-i mahsusası ile katiyen men edilmiş olan bu gibi faaliyetlere müsamaha etmenin İrade-i Milliye'nin Cumhuriyet Hükümetine tahmid ettiği vezaif-i esasiye olduğuna şüphe yoktur efendim.

3 Haziran 1341
Türkiye Reisi Cumhuru
Gazi Mustafa Kemal

Hariciye Vekili	Müdafaa-i Milliye Vekili	Adliye Vekaleti Vekili	Baş Vekil
Dr. Tevfik	Rüştü Recep	Dr. Tevfik Rüştü	İsmet
Bahriye Vekaleti Vekili	Ticaret Vekili	Sıhhiye ve Muavent-i İçtimaiye Vekili	
Mehmed Sabri	Ali Cenani	Dr. Refik	

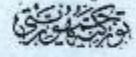
Kaynaklar:

Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler**, Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul, 1952, s. 621 – 622.

Ahmet Yeşil, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, Cedit Neşriyat, Ankara, 2002, s. 488 – 490.

BELGELER

79/12

باش وکالت

نظم مخصوصی مدبرینی

عدد

حکومتی قلمرو ذراکے سے منسوخ ہے۔

زیر درجہ ذراکے سے منسوخ ہے درجہ ذراکے سے منسوخ ہے
صحت وقت سے حق اور اکیس ہفتہ پہلے ۱۳۱۰
تاریخی ایفہ تہ ذراکے سے منسوخ ہے
صورت سے منسوخ ہے
ہر بار منسوخ ہے

Handwritten signature

Handwritten signature

جواباً یازمہ حق اوراٹھ : جواب اولیٰ بحر انک تاریخ ونومبر ۱۳۱۰ء کو درجی رجا اولیٰ نور۔
Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının bütün şube ve merkezlerinin ilgili hükümet memurları tarafından engellenmesi hakkında İcra Vekilleri Heyetinin 3 Haziran 1341 tarihli toplantısında alınan kararın aynen Cumhuriyet Halk Fırkası Başkanlığı'na gönderilmesine ilişkin belge.

باسمہ وکالت
قلم مخصوص مدیرین
عدد

BELGE NO: 3

دائمی دعوت طلبہ

ادارہ مدرسہ محمدیہ

مدیریت تعلیم وکالت

کراچی

ضلع

انڈیا

مدرسہ محمدیہ کراچی، بجوہ شعبہ ذرا لکھنے کے لئے درخواست

جو کہ فرسٹ سہ ماہی صنف اولیٰ اور سہ ماہی صنف اولیٰ اور سہ ماہی صنف اولیٰ

تاریخ امتحان ۱۹۱۱ء اور ۱۹۱۲ء کے لئے

دعوت نامہ لکھنے کے لئے

محمد علی

محمد علی

محمد علی

۷
۷۷۵

مدرسہ محمدیہ کراچی، بجوہ شعبہ ذرا لکھنے کے لئے

جو کہ فرسٹ سہ ماہی صنف اولیٰ اور سہ ماہی صنف اولیٰ

تاریخ امتحان ۱۹۱۱ء اور ۱۹۱۲ء کے لئے

دعوت نامہ لکھنے کے لئے

محمد علی

محمد علی

۷۷۱/۶/۷

تأسیس جالیپولیمه کجه نسبتاً آفری - ایله شه . بر احوال تخنده دین سیاسته
 کلت اخذ ایتمه شه بر جریک ادا مه که آرتمه که اولمانوی . بر کولند
 بر کولتمه کیمی دین و سنت دینیه سیاسته آلت اخذ ایتمک کجه فرماتنه تاریخی
 دین سیاست ایتمک ایچون قانون مخصوص اصد ایلمه حکومت نقیب ایریک دیر؟
 دفعه کولتر سه در . ترضیرد - جموریته فرته شه بر دفرانده اسکی اولان
 باره ایتمک دین سیاسته آلت اخذ ایتمک دینک اولوب اولدو دینک تعینی کجه دین کولیمه
 نقله ایرون بر زیره مطالعه یه کولمه لازم کولورلر . آخیر بر دفرانده که معضله نکلورلر
 اولسون حکومت بونک فرته یه نسور بلور اولور فرضون حقیقت و نیلایه سول
 و ارجاعه داخله اولور نه لایندینکی استقلالت کشفه و تمادیه دیر حوریته
 کله اینک حکامات کولدر ایتمه عراصه شلده . وثیت ایله شه . کول تیلته
 ایرون کولک تلیقنه بر دفره نالان دینداری سول دیر کول عواقبتن کمانقله
 و ایصل غر غر غر ایچون ، اسکی کولور دینک بولورنه و قالدیرجه ، ترضیرد -
 جموریته فرته شه نالیندن سول حکومت آرتمه ساهمه ایله بر کجه دینک
 صره سینه کولیمه . با تملیه ایچو ^{قریبا زنده بولور} ~~بیتنا سول~~ نالیندن اجباراً
 دینداری کولور ^{دینداری} ~~ترضیرد - جموریته~~ فرته شه ^{دینداری} ~~بیتنا سول~~ دینداری کولور

فرضون بر اولمان صده .

دولتیه جموریته سیدت اساسیه قانونه کولور متدیج قولیمه بر موضوعیه
 مخالفتیه بر ^{دولتیه} ~~جموریته~~ شکل ایتمک و نالیت بولورنه و دینداری
 کجه ^{دولتیه} ~~جموریته~~ سول و دینداری کجه نالیت و کجه
 کله سینه عره اولور که ^{دولتیه} ~~جموریته~~ سول اولور دوجان اولور
 داخله اقلاتی اولان ^{دولتیه} ~~جموریته~~ سول ^{مخالفتیه بر جموریته} ایچون
 سیاسته آلت اخذ ایلمه کجه ^{دولتیه} ~~جموریته~~ سول ^{مخالفتیه بر جموریته} ایچون
 نچیح کار کولور فرجه کولیمه دینداری کجه ^{دولتیه} ~~جموریته~~ سول ^{مخالفتیه بر جموریته} ایچون

بولدۇنك اتتۇم د جبارك كىچىك ادارە داسىند اونه نىچ اولدىكى د
 نوك قىتخە عىراج اتتۇم د اقساقالە نىكولم اىكەن بىكەن بىكەن دىشەن .
 بىكەن قىتخە بىكەنك نواندە كىچىك بىكەن قىتخە نىكولم بىكەن اولدىكى
 بىكەن قىتخە بىكەنك سىمە اىكەنك ادارە بىكەنك عىراج بىكەنك بىكەنك بىكەنك
 دىكەنك سىمە اولدىكى بىكەن بىكەن .

Belge 3, sayfa 3

اميرالە

اميرالە بىكەنك بىكەنك بىكەنك
 اميرالە بىكەنك بىكەنك بىكەنك
 عىراج

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının bütün şube ve merkezlerinin ilgili hükümet memurları tarafından engellenmesi hakkında İcra Vekilleri Heyetinin 3 Haziran 1341 tarihli toplantısında alınan kararın aynen Dahiliye Vekaleti, Erkan-ı Harbiye Vekaleti, Müdafaa-i Milliye Vekaleti, Hariciye Vekaleti, Ankara İstiklâl Mahkemesi Başkanlığı'na gönderilmesine ilişkin belge.

تتمتع بحريته في اختياره استغلال عمله سنة جريان ايدون تبعيات
 في كل سنة انا سنة. ترتيبه جهوريت فته سنة استجول جوارزه وضائف
 جميعه في درله. ايدون بله اختصاص فته نك پردفراشه موجود « افكار
 الاعتادات دينيه به حركتها اوليه » استخف حول افكاره وتربله اجتماعيه
 وسيله اتخاذ اتيكولي ثابت اوليه و فته نك وضع صافى صفة حكومتك
 ندرتني عليه تنفقا قرار ديكريني ناطه سكه فرارى مدعى موسكدين حكومه
 ببيع اولو نشر.

بايبر استغلال سكه سنة تبعيات في كل سنة دمي ترتيبه جهوريت
 فته سنة سر سترينك فته پردفراشه موجود « افكار الاعتادات دينيه جهوريت
 اوليه استخف حكومتك ديترادن قوتارويه ادعاء اجتماعيه انه سنة
 داخله تبعيات اتخاذ اتيكولي و بويرادن حوك اجمع و عهده تاهراي
 انا سنة بوجوه و فجم حارشات و توجه حكوميك ثابت اوليه. ديبر استغلال
 حكوميك كده دائره قضاي داخله بولونان ترتيبه جهوريت فته تبعيات
 سه قرار ديكريني حكومه ببيع ايله نشر.

سكه ايدون و لاوانسه جريان ايدون بواحوال انما حكومتك اوليه
 مختلف دلايلونان ابلان اولوانه سلطات ترتيبه جهوريت فته سكه
 سوبرينك پردفراشه موجود اسس سلوي ديني سسته آلت عبادون
 برده سكه سويل عدايكيه چالشيكليني كوترسه.

ذات آندو استغلال سكه سنة جريان ايدون سكه كوت و صيراليني ارفنده
 بولونان و طر ضايرينك ادرو ايدو شيكل ايه اكلوي بولونان و ملكه داخله جهوريت
 و املدغه دو هندن قالمه اباب فادون مرتب و اح بر شيكله ارجاع

جمهورية قزاقستان کا تہ عہدہ جہانگیر

عزت بے نیازانہ ۷۸۸ ندر کی ارس میں جہانگیر -
نوروز پر درجہ بندی فرم سے مندرجہ جانی جا رہی ہے تیریک مکتوبی کوئٹہ و وزیر اعلیٰ کوئٹہ
نوروز پر وقتیں ارس کی کوئٹہ استی رائٹنگ . بالکرات کوئٹہ سے آہن پر اجرائیم . بالکرات
نظر آئی ہے . کوئٹہ اور وزیر ناظم شہید ڈوکتوہ تعلق ایڈکلڈ وہ کلمہ
نظر آئی ہے . اولیٰ فیچو پر چونہ خصوصاً قدیم رعنا فرم فرم کوئٹہ
ادخلہ ایڈکلڈ . بالائی ہر برس پیر جیک و باغیچہ ڈاکٹر جہانگیر اولاد
سیاہین کا کوئٹہ ای ایڈکلڈ و لغو و لغو بورجہان کوئٹہ کلمہ ایڈکلڈ و پیر چونہ
کی کوئٹہ مکتوبی کوئٹہ تاویز ایڈکلڈ و اولیٰ ہر برس نظر کوئٹہ بلق سکوئٹہ
اساتہ ایڈکلڈ و کلمہ . بالائی برائے تعلقہ اولیٰ سوئسہ . پوروزہ
حوت ایڈکلڈ و کلمہ . شریک ایڈکلڈ کوئٹہ تاک ایڈکلڈ
کوئٹہ . کوئٹہ و کوئٹہ نظر کوئٹہ و کوئٹہ . پیر و پیر کوئٹہ و کوئٹہ
اجتماعیکہ قلمیٰ کوئٹہ کوئٹہ کوئٹہ کوئٹہ کوئٹہ کوئٹہ کوئٹہ کوئٹہ
پیر اولیٰ جہانگیر ناظم اولیٰ کوئٹہ و کوئٹہ . کوئٹہ ایڈکلڈ و کوئٹہ
تقسیم ایڈکلڈ کلمہ ایڈکلڈ و کوئٹہ ایڈکلڈ و کوئٹہ ایڈکلڈ و کوئٹہ

جمہوریہ قزاقستان
وزیر اعلیٰ

دستخط
۲۰۱۷-۰۱-۰۹

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasından gönderilen Ahmet Efendi hakkında yapılan tahkikata dair belge.

۱۹۹۲
۲۱

قرآن

اجرا کبری جهت « حرمان » در پیگیری پرونده فراتر از آنجا باشد :
" نوع و ضمانت آنکه استقود مکشود جریانه به نیتیه و ضمانت
آسانه نیز فرود جمهوری و فرزند آسانود جریانه و ضمانت برین درگاه
بیه به بعد ضمانت فرزند پرونده موجود « افکار و عقاید و نیتیه
مستکارانه » است « نسوب افکاره و ضمانت ارباب عقاید و نیتیه
اینده بابت امله و فرزند و مع عاقبتی حقه مکشود نظر دقت بدین
قرآن و بدینک ناطق مکشود فرای در پیگیری حکومتی است

در باره استقود مکشود نیتیه و ضمانت آسانه و فری نیز فرود
فرزند بر مکشود فری پرونده موجود « افکار و عقاید و نیتیه
اربعه » است « مکشود و نیتیه فری ارباب عقاید و نیتیه
آنجا بدینک و پرونده چون ارباب و عقاید نگاه آسانه به هر دو
عادات و فری و نیتیه آسانه در باره استقود مکشود کنی در پیگیری
دقت و بدینک نیز فرود جمهوری فری نیتیه سه قرآن و بدینک حکومتی

مکشود و نیتیه جریانه به نیتیه بر امله ما و حکومت
اطمینان صحت و بدینک ابلو اوله مکشود نیز فرود جمهوری فری

جواباً بقره جن اوله ، جواب اوله ای مراد آنک تاریخ و نوم و سنک در پی دجا اوله

تسویبند پروگرامندہ موجود اسی سلسلہ دینی بیانت آتہ حدیثہ N
 بر واسطہ تسویب عداوتیکہ جابستہ قریبی کوششند .
 زانہا آتہ اسفلو کمرشدہ جریانہ ایسہ N محاکمات وجدلہ بہ ارفقہ
 برلوانہ و طہ مائزینہ اور اردو نسیب ایسہ کوی مرکززدہ و حکمت داخذہ
 حیت و انداز دورندہ قائم ایجاب فارودہ رکتہ و سح یشکہ اربحاع
 ناسبہ جابستہ کی تباہہ افکار ایسہ سدر . براہول تہدہ دینی بیانتہ
 آتہ اتحاد ایمیہ سہد بر جریانہ اداری آتہ کمرشدہ اور سادہ . دیگر
 فرضندہ برینک عکسبہ دینی و مقصدہ دینی بیانتہ آتہ اتحاد ایمیہ
 کی حرکاتہ تاریک و طینی جانتہ ایمیہ جائتہ مقصدہ احزابہ حکومتہ نعیبہ
 ایسہ جیمی و جہادہ دینی کوششند . نیز فردہ جہادیت و روشندہ پروگرامندہ
 اساسی اولدہ مادہ نیک دینی بیانتہ آتہ اتحاد ایمیہ دیکہ اولوب اولدہ نعیبہ
 نعیبہ کی روشی جہادہ نعیبہ ایسہ ن برزبہ مقصدہ بہ کربلہ (زم) کورلر
 ایمیہ پروگرامندہ کی مقصدہ نعالیہ اولوب حکومتہ برینک فرقہ بہ منسبہ
 بعضہ اولدہ فرضندہ حقیقتہ و نعیبہ تسویب و اربحاع واسطہ اولدہ
 قولہ کوششہ استغلاہ مختلفہ و خاریدہ و جہادیت حکومتہ محاکماتہ و نظریاتہ

طاعت سادہ و تبت ایدہ سر۔ کرک تبقہ ایدہ نہ و کرک تبقہ سرورہ
 قاندر و خدائری تسوی و قریب عقیدہ محافظہ و اقبال فرمایا تکریم
 برقیہ در جہوریہ فرزند مقابلیہ شہ حکومت آئندہ سامو ایدہ بریگی
 و تبقہ جہورہ سر۔ نیازہ ایو قرار نامک یعنی تبقہ اعتبار
 و تبقہ سحر قانوی اقصا تبقہ برقیہ در جہوریہ فرزند بلجہ
 تبقہ و ترقی عملیہ در مکرہ حکومت طرقتہ سد اولو نا جہورہ
 بر مائتہ و تبقہ سحر باخاص تبقہ و عمالہ سادہ سرورہ اولو تبقہ
 آندہ و جہورہ آندہ واسطہ ترقی اولو تبقہ بر طاقم مقاصد جہوریہ
 استحصاء ایچہ سیاست آنت اعجاز ایدہ سر۔ جہورہ تبقہ تبقہ اولو تبقہ
 سحر تبقہ تبقہ تبقہ تبقہ تبقہ تبقہ تبقہ تبقہ تبقہ تبقہ
 و تبقہ تبقہ تبقہ تبقہ تبقہ تبقہ تبقہ تبقہ تبقہ تبقہ
 اولو تبقہ تبقہ تبقہ تبقہ تبقہ تبقہ تبقہ تبقہ تبقہ تبقہ
 تبقہ تبقہ تبقہ تبقہ تبقہ تبقہ تبقہ تبقہ تبقہ تبقہ

۲

قصابه ساهم ايمردك ازده ميدنا جمهوريه حكومه تخمين ايمردك

رمانق اساس اولدنه بيه يرهدير

استوراييندا اولنه وانير و كانى مامور

۲ حوزيه ۲۱

توركيه جمهوريه

غازى ص

باسم ولاة

عزله و كانى

عزله و كانى

عزله و كانى

عزله و كانى

عزله و كانى

عزله و كانى

عزله و كانى

عزله و كانى

عزله و كانى

عزله و كانى

عزله و كانى

Ankara İstiklâl Mahkemesi tarafından yürütülen takibat ve muhakemat esnasında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının propagandasında "efkar ve itikad-ı diniyeye hürmetkâr olmak" esasını tuttuğuna ilişkin mahkeme belgesi.

جواباً بآزله جن اوراه ۱ جواب اوله بى محررانك تاريخ و خصوصتلك دوسى رجا اولنور .

060	38	41	01	014	32	19
-----	----	----	----	-----	----	----

13-IX-920

Handwritten signature or initials at the top right.

Main body of handwritten text in Ottoman Turkish script, including several lines of prose.

DEVLET ARŞİVENİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Handwritten text in Ottoman Turkish script, appearing to be a list or detailed notes, possibly related to military or administrative matters.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının İstanbul ilindeki teşkilatına dair belge.

Ö Z G E Ç M İ Ş

Adı ve SOYADI : Güzide Filiz TUZCU

Doğum Tarihi ve Yeri : 10. 07. 1956 / BURDUR

Medeni Durumu : Bekar

Eğitim Durumu

Mezun Olduğu Lise : Ernest Manning High School, Calgary – Alberta / KANADA

Lisans Diploması : The University Of Calgary – Faculty Of Political Science -
International Relations / KANADA; Ankara Üniversitesi -
Siyasal Bilgiler Fakültesi - Uluslararası İlişkiler Bölümü
Denkliği.

Yüksek Lisans Diploması :

Tez Konusu : Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası

Yabancı Dil / Diller : İngilizce

Bilimsel Faaliyetler

İş Deneyimi

Stajlar :

Projeler :

Çalıştığı Kurumlar : İngilizce Öğretmenliği - Marmara Üniversitesi - Göztepe /
İstanbul ; Tercümanlık – Genel Kurmay Başkanlığı /
Merkez Tercümanlık Dairesi / Ankara

Adres : Fener Mahallesi, Lara Caddesi, 1963 Sokak, Falez Apt. 4/11
Lara / ANTALYA

Tel. No : 0 242 323 37 36